

Politički život

ISSN 2217-7000

Časopis
za analizu politike

Jun 2026

Broj
30

Politička analiza

Sofija Ljubišić, Miloš Bešić, Konzumacija medija i političko ponašanje birača u Srbiji

Uporedna politika

Radoš Mitrović, Uspón Nacionalnog fronta i strategije de-demonizacije (*dédiabolisation*)

Spoljna politika

Branimir Đurović, Istorijski revizionizam u spoljnoj politici Turske i Srbije

Region

Marko Vulević, Od partijske države do sloma partije: Analiza dominacije i pada Demokratske partije socijalista (DPS) u Crnoj Gori kroz prizmu teorije dominantne partije

Pod lupom

Danijel Sporea, Etika kao potencijalna linija razgraničenja lobiranja i trgovine uticajem

Istraživanje

Dragana Delić, Dragan Momić, Prediktori izborne participacije: Šta motiviše građane Republike Srpske?

Prikaz knjige

Slobodan G. Marković, prikaz knjige: Bojan Kovačević, *U Makijavelijevom teatru. Priče sa pozorinice političkog*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.

Prikaz knjige

Aleksandar Šljuka, Mir bez pomirenja: postkonfliktnost kao trajno stanje, prikaz knjige: Stefan Surlić, *Balkan posle rata: Izgradnja mira ili države?* Fakultet političkih nauka, Beograd, 2026.

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

CENTAR ZA
STUDIJE
DEMOKRATIJE

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (FPN; glavni i odgovorni urednik), Prof. dr Slobodan Marković (FPN), Prof. dr Vladimir Vuletić (Filozofski fakultet), Prof. dr Predrag Bijelić (Ekonomski fakultet), dr Gazela Pudar Draško, naučna saradnica (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Prof. dr Tanasije Marinković (Pravni fakultet), Prof. dr Dušan Spasojević (FPN), Doc. dr Milan Krstić (FPN, spoljna politika i EU), Doc. dr Stefan Surlić (FPN, Uporedna politika), Prof. dr Despot Kovačević (FPN, Region), Doc. dr Milica Kulić (FPN, Mediji i komunikacije)

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani, Prof. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Cme Gore, Prof. dr Damir Kapidžić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), [prof. dr Vučina Vasović](#), [prof. dr Ratko Božović](#), prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Despot Kovačević

Izdavač

Centar za studije demokratije, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Maja Kovačević

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fnp.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Marina Slavković

Lektura i korektura

Redakcija

Tiraž

100 primeraka

Priprema i štampa

Birograf, Beograd

<https://www.fnp.bg.ac.rs/politicki-zivot>

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni i odgovorni urednik Slaviša Orlović. – 2011, br. 2– . – Beograd : Centar za studije demokratije, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2011– (Beograd : Birograf). – 24 cm

Polugodišnje. -

Je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

30

Politička analiza

Sofija Ljubišić, Miloš Bešić, Konzumacija medija i političko ponašanje birača u Srbiji

Uporedna politika

Radoš Mitrović, Uspon Nacionalnog fronta i strategije de-demonizacije (*dédiabolisation*)

Spoljna politika

Branimir Đurović, Istorijski revizionizam u spoljnoj politici Turske i Srbije

Region

Marko Vulević, Od partijske države do sloma partije: Analiza dominacije i pada Demokratske partije socijalista (DPS) u Crnoj Gori kroz prizmu teorije dominantne partije

Pod lupom

Danijel Sporea, Etika kao potencijalna linija razgraničenja lobiranja i trgovine uticajem

Istraživanje

Dragana Delić, Dragan Momić, Prediktori izborne participacije: Šta motiviše građane Republike Srpske?

Prikaz knjige

Slobodan G. Marković, prikaz knjige: Bojan Kovačević, *U Makijavelijevom teatru. Priče sa pozorinice političkog*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.

Prikaz knjige

Aleksandar Šljuka, Mir bez pomirenja: postkonfliktnost kao trajno stanje, prikaz knjige: Stefan Surlić, *Balkan posle rata: Izgradnja mira ili države?* Fakultet političkih nauka, Beograd, 2026.

Political analysis

Sofija Ljubišić, Miloš Bešić, Media Consumption and Voter Political Behavior in Serbia

Comparative politics

Radoš Mitrović, The Rise of the National Front and Strategies of dédiabolisation

Foreign policy

Branimir Đurović, Historical revisionism in foreign policy of Turkey and Serbia

Region

Marko Vulević, From Party-State to Party Fall:

Analyzing the Dominance and Decline of the Democratic Party of Socialists (DPS) in Montenegro Through the Lens of Dominant Party Theory

Under the magnifying glass

Danijel Sporea, Ethics as a Potential Demarcation Line Between Lobbying and Trading in Influence

Research

Dragana Delić, Dragan Momić, Predictors of Electoral Participation: What motivates citizens of The Republic of Srpska?

Book review

Slobodan G. Marković, book review: Bojan Kovačević, *In Machiavelli's Theatre: Stories from the Stage of the Political*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.

Book review

Aleksandar Šljuka, Peace without Reconciliation: Post-conflictiness as a Permanent State, book review: Stefan Surlić, *The Balkans after the War: Building Peace or the State?* Faculty of Political Science, Belgrade, 2026.

Sofija Ljubišić¹

Institut društvenih nauka

Miloš Bešić²

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

UDK 659.3:342.849.2(497.11)

DOI 10.5937/pz30-62699

Konzumacija medija i političko ponašanje birača u Srbiji

Sažetak

Ovaj rad ispituje povezanost između konzumacije medija i političkog ponašanja birača u Srbiji na parlamentarnim izborima 2023. godine, uz uvažavanje specifičnosti medijskog sistema. Polazeći od pristupa koji medije posmatra kao institucionalno i politički ukorenjene aktere, analiza integriše koncepte medijizacije i političke paralelizacije. Empirijski deo zasniva se na logističkoj regresiji podataka prikupljenih na uzorku od 1525 ispitanika, pri čemu su modelirane političke preferencije u odnosu na obrasce medijske konzumacije. Rezultati pokazuju da je konzumacija televizije povezana sa podrškom vladajućoj opciji, dok su internet portali i društvene mreže izraženije povezani sa opozicionim, posebno desničarskim biračima. Ovi nalazi tumače se kao kontekstualno uslovljeni, a ne kao univerzalni efekti medijskih formata. Rad dodatno naglašava dvosmernu prirodu odnosa između medija i političkog ponašanja, ukazujući na značaj selektivne izloženosti u oblikovanju političkih preferencija.

Ključne reči

medijski sistem, političko ponašanje, medijizacija, selektivna izloženost, Srbija

1. Uvod: Ko se nalazi između birača i politike

Cilj ovog istraživanja jeste objašnjenje političkog ponašanja birača u Srbiji u medijskom kontekstu. Predmet istraživanja su parlamentarni izbori održani 17. decembra 2023. godine. Uoči i tokom

1 Israživačica-pripravnica, Institut društvenih nauka, e-mail: sljubisic@idn.org.rs

2 Redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, e-mail: milos.besic@fpn.bg.ac.rs

izbora medije karakteriše značajno odsustvo ravnopravnosti u prikazu izbornih kandidata, čime je oblikovana atmosfera u kojoj su birači bili izloženi dominantnim narativima vladajuće strane. Prema izveštaju OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) i pratećih organizacija, izborni okvir je tehnički bio adekvatan, ali su kampanja i medijsko okruženje bili „obeleženi oštrom retorikom, pristrasnošću medija, pritiscima na zaposlene u javnom sektoru i zloupotrebom javnih resursa“ (OSCE, 2024). Analiza izborne atmosfere koju je sprovedla CRTA ukazala je da je neravnopravnost medijskog pristupa i pritisci na medije bili među ključnim problemima, što je dodatno potcrtalo prednost vladajuće stranke. Posebno je bilo uočljivo da izborna kampanja nije bila vođena samo kroz standardne političke debate, već i kroz medijske obrasce koji su naglašavali sukob, polarizaciju i mobilizaciju prema lojalnosti.

Mediji u savremenom političkom procesu egzistiraju između birača i političke elite. Mediji su posrednici i kreatori. Prvu ulogu vrše kao kanali komunikacije, drugu kroz oblikovanje političkih stavova birača putem informisanja čime značajno utiču na njihove izborne preferencije. Međutim, različite vrste medija na različite načine utiču na političke stavove i odluke birača, što postavlja pitanje u kojoj meri konzumacija konkretnog tipa medija oblikuje stavove i ponašanje u političkoj sferi.

Cilj ovog rada je da istraži uticaj konzumacije različitih vrsta medija na izbornu ponašanje građana u Srbiji. Iako se u radu analiziraju različite vrste medija (televizija, internet portali i društvene mreže), važno je naglasiti da se njihovi efekti ne posmatraju kao univerzalne karakteristike samih medijskih formata. Naprotiv, analiza polazi od pretpostavke da su obrasci medijskog uticaja uslovljeni specifičnostima medijskog sistema Srbije, uključujući njegovu institucionalnu strukturu, uređivačke politike i stepen političke paralelizacije. Kroz ovu analizu, rad će se osvrnuti na razlike u uticaju tradicionalnih i digitalnih medija na biračko tijelo u Srbiji.

Rad je koncipiran tako da kroz teorijski, metodološki i empirijski okvir pruži celovito razumevanje odnosa između medijske konzumacije i političkog ponašanje birača u Srbiji. Prvi deo rada teorijski razmatra ulogu medija kroz koncept medijatzacije politike, pozivajući se na ključne autore poput Hjarvarda, Essera

i Strömbäcka, poziva se na savremene teorije o efektima medija na političko ponašanje, i razmatra strukturu medijskog tržišta (Hallin & Mancini, 2004). U ovom delu se postavlja teorijski okvir rada i razmatraju osnovni mehanizmi putem kojih mediji oblikuju političke stavove, percepciju i ponašanje građana.

U sledećem delu prikazan je metodološki okvir istraživanja, koji obuhvata formulaciju hipoteza, opis uzorka, operacionalizaciju varijabli i primenjenu statističku metodu – logističku regresiju. Objasnjava se način na koji su mereni različiti oblici konzumacije medija (televizija, internet portali i društvene mreže) i njihova povezanost sa biračkim opredeljenjima. Treći deo predstavlja rezultate empirijske analize, predstavljene kroz tabele i grafikone. U ovom segmentu detaljno se prikazuju regresioni koeficijenti za svaku grupu birača (vlast, građanska opozicija, desnica i apstinenti), uz poređenje efekata različitih medijskih kanala. U četvrtom delu, kroz diskusiju, rezultati se povezuju sa teorijskim konceptima medijalizacije i teorije kultivacije, čime se tumače obrasci političkog ponašanja u kontekstu medijskog sistema Srbije. Posebno se razmatra fenomen jačanja desničarskog biračkog tela kroz digitalne medije i društvene mreže. Na kraju, u zaključku, sumiraju se ključni nalazi i ukazuje na implikacije istraživanja za razumevanje odnosa između medija i demokratije u Srbiji, kao i na mogućnosti daljih istraživanja u ovoj oblasti.

2. Kompleksna priroda medijskog uticaja

a. Medijalizacija politike

Medijalizacija se može definisati kao “dugoročni proces strukturalnih promena u društvu i kulturi u kojima mediji zauzimaju značajno mesto u smislu definisanja društvene stvarnosti i uslova socijalne interakcije/kulture” (Hjarvard, 2008, str: 113).

Sam proces medijalizacije politike predstavlja prilagođavanje političkog procesa logici medija, odnosno oponašanje medija u pogledu brzine prenosa informacija, privlačenja pažnje i akcentovanja popularnosti. Medijalizaciju politike definišu sledeće uzajamno prožete dimenzije:

U literaturi je najznačajniji četvorodimenzionalni teorijski model medijatzacije koji predstavljaju Esser i Strömbäck gde objašnjavaju kako mediji oblikuju političko ponašanje:

1. Mediji kao glavni izvor informacija: građani o politici saznavaju prvenstveno preko medija, što oblikuje njihove percepcije i vrednosti.
2. Autonomija medija: što su mediji nezavisniji od političkih institucija, to je njihov uticaj veći.
3. Medijska logika u izveštavanju: mediji selektuju teme prema sopstvenim kriterijumima zanimljivosti, konflikta i personalizacije, a ne prema političkoj važnosti.
4. Prilagođavanje političkih aktera medijskoj logici: političari menjaju svoje ponašanje, retoriku i strategije da bi dobili medijsku pažnju (tzv. media-driven politics).

Njihov ključni doprinos je razlika između političke logike i medijske logike: politička logika podrazumeva donošenje kolektivnih odluka, kompromis i odgovornost. Medijska logika naglašava dramatzaciju, personalizaciju i konflikt. Kada medijska logika postane dominantna, političko ponašanje postaje performativno, fokusirano na imidž, a ne na sadržaj politike (Esser & Strömbäck, 2014).

Postoji značajan problematičan efekat medijatzacije na demokratske procese. Političari postaju „performeri“ koji zadovoljavaju interese tržišta i medija. Ovaj proces može ugroziti demokratske vrednosti jer se politička logika (fokusirana na javni interes) menja u korist medijske logike (fokusirane na gledanost i popularnost). Medijatzacija je dvosmerna sila koja, iako pruža transparentnost i lakši pristup informacijama, može ometati demokratske procese naglašavanjem komercijalnih ciljeva (Landerer, 2019). U demokracijama u tranziciji, gdje su institucije slabe, populistički lideri često koriste medijsku logiku kako bi manipulirali javnim mnjenjem i učvrstili svoju moć, što dodatno komplikuje uspostavljanje stabilnih demokratskih institucija (Voltmer & Sorensen, 2019).

b. Medijski sistem i politička paralelizacija

Medijski sistem Srbije karakteriše specifična kombinacija političke paralelizacije, koncentracije medijskog uticaja i fragmentacije digitalnog prostora, što ga čini posebno relevantnim za analizu

odnosa između medija i političkog ponašanja. U skladu sa pristupom Daniel C. Hallin i Paolo Mancini (2004), mediji se u ovom kontekstu ne mogu posmatrati kao neutralni kanali informisanja, već kao institucionalno i politički ukorenjeni akteri čiji su sadržaji, uredničke politike i distribucija uticaja uslovljeni širim odnosima moći. Jedna od ključnih karakteristika srpskog medijskog sistema jeste izražena politička paralelizacija, koja se ogleda u jasnoj ideološkoj profilisanosti pojedinih medija, kao i u njihovoj direktnoj ili indirektnoj povezanosti sa političkim akterima i centrima moći. Ovakav obrazac implicira da mediji ne samo da reflektuju postojeće političke podele, već aktivno učestvuju u njihovoj reprodukciji i stabilizaciji.

Ova dinamika posebno dolazi do izražaja u sektoru televizije sa nacionalnom frekvencijom, koji karakteriše visoka koncentracija gledanosti i relativno nizak nivo sadržinskog pluralizma. U takvom institucionalnom okruženju, televizija predstavlja ključni kanal političke komunikacije, ali i instrument distribucije dominantnih političkih narativa. Nalazi međunarodnih i domaćih posmatrača izbora ukazuju na neravnopravnu zastupljenost političkih aktera u medijskom prostoru, kao i na pristrasnost izveštavanja u korist vladajućih struktura (OSCE/ODIHR, 2024; CRTA, 2023), što dodatno učvršćuje vezu između medijske vidljivosti i političke moći. U tom smislu, efekti koji se u empirijskoj analizi pripisuju televiziji ne mogu se interpretirati kao posledica samog medijskog formata, već pre kao rezultat njegove specifične pozicije unutar medijskog sistema Srbije.

Nasuprot tome, digitalni medijski prostor, uključujući internet portale i društvene mreže, funkcioniše u znatno fragmentisanijem i kompetitivnijem okruženju. Iako ovaj segment medijskog sistema omogućava veću raznolikost informacija i pluralizam izvora, on istovremeno podstiče ideološku segmentaciju publike i formiranje paralelnih informacionih sfera. Internet portali često zauzimaju jasno profilisane političke pozicije, čime dodatno doprinose političkoj polarizaciji, dok društvene mreže uvode dodatni sloj kompleksnosti kroz algoritamsko posredovanje sadržaja. Logika algoritamskog rangiranja, zasnovana na maksimizaciji angažmana, favorizuje sadržaje koji izazivaju snažne emocionalne reakcije, konflikt ili senzacionalizam, što može dovesti do disproporcionalne vidljivosti polarizujućih političkih narativa.

U takvom kontekstu, medijski sistem Srbije može se opisati kao hibridan, u kojem koegzistiraju elementi političke kontrole, tržišne logike i digitalno posredovane komunikacije. Ova kombinacija proizvodi specifične obrasce medijskog uticaja koji nisu uniformni, već zavise od interakcije između strukture medijskog sistema i individualnih obrazaca konzumacije. Shodno tome, efekti različitih tipova medija na političko ponašanje ne mogu se razumeti kao univerzalne karakteristike televizije, portala ili društvenih mreža, već kao kontekstualno uslovljeni ishodi njihove pozicije unutar šireg političko-medijskog okruženja. Upravo iz tog razloga, nalazi ovog istraživanja interpretiraju se kao odraz specifične konfiguracije medijskog sistema Srbije, a ne kao opšti obrasci medijskog uticaja koji bi bili primenljivi u drugim kontekstima.

c. Mediji i političko ponašanje

Savremeni teorijski pristupi uticaju medija na političko ponašanje zasnivaju se na konceptu medijalizacije politike. Na individualnom nivou, efekti medija manifestuju se kroz promene u političkoj percepciji, znanju, stavovima i ponašanju građana. Brojna istraživanja pokazuju da intenzivno izlaganje medijima koji favorizuju određenu stranu povećava ideološku polarizaciju i emocionalnu identifikaciju s partijskim identitetom (Druckman & Nelson, 2003; de Vreese & Lecheler, 2012). Istovremeno, društveni mediji uvode novu dimenziju participacije, omogućavajući korisnicima da aktivno učestvuju u političkoj komunikaciji, ali i da se izoluju u informacione mehure (echo chambers) koji dodatno pojačavaju pristrasnost i netrpeljivost prema drugačijim mišljenjima.

Klasična istraživanja efekata medija, kao što su radovi Druckmana i Nelsona (2003), Valkenburga i saradnika (1999) te de Vreesea i Lecheler (2012), pokazala su da način uokviravanja (framing) političkih tema može značajno promeniti percepciju javnosti. Kada mediji predstavljaju određeno pitanje kroz emocionalne, moralne ili konfliktne okvire, građani formiraju stavove koji su više zasnovani na afektivnim reakcijama nego na racionalnom razmatranju.

Dalja istraživanja (Elenbaas & de Vreese, 2008) ukazuju da vizuelno i emotivno snažni medijski sadržaji povećavaju verovatnoću političke mobilizacije i izlaska na izbore, dok istovremeno

mogu suziti fokus javne debate na personalizovane i površne teme. Ovi efekti se pojačavaju kroz mehanizme selektivne izloženosti: građani češće konzumiraju medije koji potvrđuju njihova prethodna uverenja, što doprinosi afektivnoj polarizaciji i jačanju partijskog identiteta.

Međutim, upravo ovi mehanizmi selektivne izloženosti ukazuju na to da odnos između medija i političkog ponašanja nije jednosmeran. Pored toga što mediji utiču na formiranje stavova, pojedinci aktivno biraju izvore informacija koji su u skladu sa njihovim već postojećim uverenjima i političkim preferencijama. Ovaj proces samoselekcije implicira da uočeni efekti medija mogu istovremeno odražavati i uticaj medijskih sadržaja i prethodno formirane stavove publike. Drugim rečima, mediji ne deluju na pasivne recipijente, već na aktere koji selektivno konzumiraju sadržaje u cilju potvrđivanja sopstvenih interpretacija političke stvarnosti. Ovakva dvosmerna dinamika posebno je izražena u digitalnom okruženju, gde veća dostupnost informacija omogućava korisnicima da oblikuju sopstvene medijske repertoare u skladu sa ideološkim preferencijama.

Eksperimentalne studije Briscesea, Grignanija i Stapletona (2022) pokazale su da izloženost partijski pristrasnim medijima menja percepciju ozbiljnosti krize i poverenje u institucije, dok tačne informacije mogu privremeno smanjiti efekat polarizacije. Sve ove studije potvrđuju da je uticaj medija višeslojan: mediji ne samo da informišu, već oblikuju način na koji građani razmišljaju o politici, učestvuju u njoj i vrednuju legitimnost političkih aktera, ali u interakciji sa postojećim stavovima i obrascima selektivne izloženosti.

3. Metodološki okvir

Postavlja se pitanje koliki je uticaj dnevne konzumacije medija, sa posebnim akcentom na televiziju, internet portale i društvene mreže, na izbornu ponašanje građana Srbije tokom Parlamentarnih izbora održanih u decembru 2023. godine. U okviru analize testirali smo sledeće hipoteze:

H1: Dnevna konzumacija svih vrsta medija povećava političku participaciju građana u Srbiji.

H2: Dnevna konzumacija tradicionalnih medija (televizije) povećava političku podršku vladajućoj partiji - Srpskoj naprednoj stranci (SNS).

U istraživanju je učestvovalo 1525 punoljetnih građana Srbije, izabranih metodom stratifikovanog uzorkovanja.

Uticaj konzumacije medija na izbornu ponašanje modelirali smo korišćenjem logističke regresije. Zavisne varijable u modelu odnose se na političke preferencije birača. Klasifikovali smo birače u četiri grupe: glasači vladajuće stranke, glasači građanske opozicije, glasači desnice i apstinenti. Političke partije su u okviru analize klasifikovane u tri osnovne kategorije: vladajuća opcija, građanska opozicija i desna opozicija. Ova klasifikacija zasniva se na kombinaciji ideoloških pozicija partija, njihovog programskog usmerenja i njihove uloge u političkom sistemu tokom posmatranog izbornog ciklusa. Vladajuću kategoriju čine partije koje su u trenutku izbora bile deo izvršne vlasti ili su je podržavale, pre svega Srpska napredna stranka i njeni koalicioni partneri. Građanska opozicija obuhvata partije koje se programski pozicioniraju u okviru liberalno-demokratskog spektra i zagovaraju evropske integracije, institucionalne reforme i građanski model države. Nasuprot tome, kategorija desne opozicije uključuje partije koje karakterišu nacionalno-konzervativne, suverenističke ili antiestablišmentske pozicije. Ovakva tipologija oslanja se na postojeće analize političkog spektra u Srbiji i izveštaje relevantnih organizacija koje prate izbore i političke procese (npr. CRTA, 2023), te omogućava analitički uvid u obrasce političkog ponašanja u odnosu na ideološku diferencijaciju političkih aktera. Iako ovakva klasifikacija podrazumeva određeni stepen pojednostavljivanja, ona omogućava analitički pregled obrazaca političkog ponašanja u uslovima višestranačkog i ideološki diferenciranog političkog sistema. Prediktor je dnevna konzumacija različitih tipova medija. Merena je u satima provedenim na različitim tipovima medija, uključujući televiziju, internet portale i društvene mreže. Pored toga, demografske varijable kao što su starost, nivo obrazovanja i vrsta prebivališta korišćene su kao kontrolne varijable u analizi.

Podaci su obrađeni korišćenjem statističkog softvera SPSS.

4. Prikaz rezultata

Rezultati analize logističke regresije ukazuju na značajan uticaj dnevne konzumacije medija na izbornu ponašanje građana Srbije.

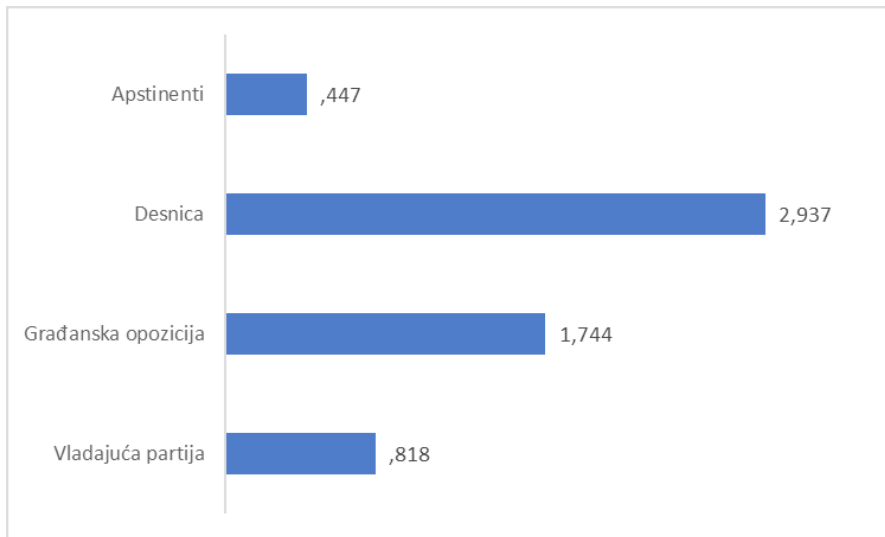
Koeficijenti regresionih modela pokazuju da različite vrste medija imaju različite efekte na političke preferencije birača.

Tabela 1: Logit koeficijenti – Prediktori glasanja za, redom, vlast, građansku opoziciju, desnicu i apstinenciju

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Pol	-,427*** (,146)	,509** (,199)	,024 (,167)	,143 (,144)
Godine	,350*** (,350)	,032 (,101)	-,309*** (,085)	-,153** (,072)
Srednji nivo obrazovanja	-,596*** (,163)	,671*** (,233)	,965*** (,207)	-,342** (,165)
Visoki nivo obrazovanja	-,888*** (,199)	,450 (,277)	1,109*** (,235)	-,034 (,194)
Urbani tip prebivališta	-,344** (,149)	,033 (,210)	-,071 (,173)	,369** (,153)
Vojvodina	,620*** (,221)	-,111 (,285)	1,330*** (,275)	-1,348*** (,207)
Zapadna Srbija	,876*** (,223)	-,624 (,320)	1,030*** (,281)	-1,185*** (,210)
Jugo-istočna Srbija	,935*** (,229)	,373 (,283)	,447 (,302)	-1,298*** (,223)
Nezaposlen	-,919*** (,239)	,322 (,280)	,013 (,238)	,592*** (,199)
Srednji nivo prihoda	-,362** (,165)	,659*** (,242)	-,142 (,197)	,174 (,169)
Nizak nivo prihoda	-,199 (,210)	,612** (,291)	,081 (,238)	-,132 (,209)
Dnevna konzumacija medija	,385** (,150)	,569*** (,209)	,885*** (,176)	-1,286*** (,150)
Constant	-1,376*** (,346)	-3,486*** (,501)	-2,599*** (,426)	1,070*** (,336)
Nagelkerke	,186	,082	.139	.212

U tabeli 1 prikazani su koeficijenti koji se odnose na četiri različita modela logističke regresije koji ispituju uticaj socio-demografskih varijabli i dnevne konzumacije medija na političke preferencije birača u Srbiji. U Modelu 1 zavisna varijabla je glasanje za vladajuću stanku, u Modelu 2 glasanje za građansku opoziciju, u Modelu 3 za desnicu i u Modelu 4 zavisna varijabla je izborna apstinencija. Dnevna konzumacija medija ima značajan pozitivan uticaj na sve grupe osim na apstinente u Modelu 4, gde koeficijent postaje negativan (-1,286), što potvrđuje važnost uloge medija u smanjenju glasačke apstinencije. Nagelkerke R square vrednosti variraju od 0,082 do 0,212 u različitim modelima. Ovaj koeficijent sugerise da, komparativno, najveću varijansu ponašanja birača objašnjava konzumacija medija u slučaju glasača desnice.

Grafikon 1: Eksponecijalni regresioni koeficijenti – Prediktor: dnevna konzumacija medija

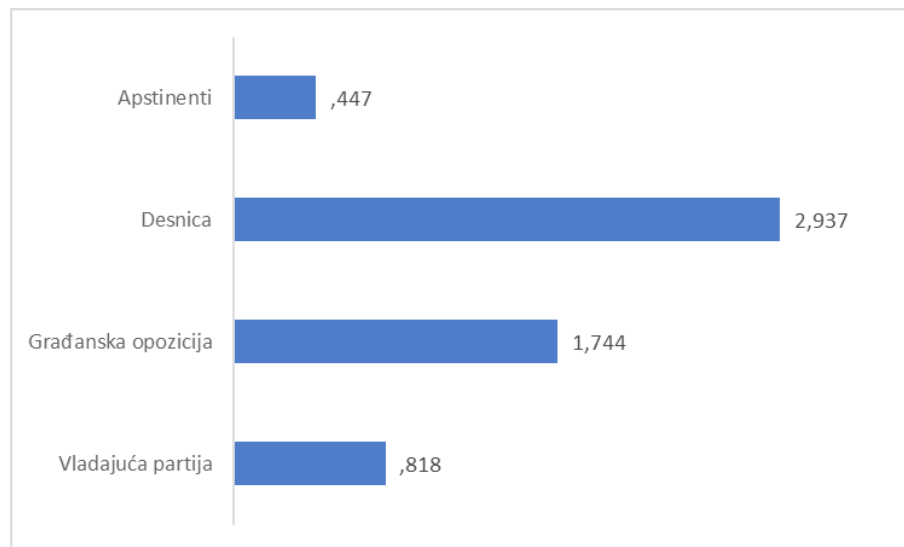
Kategorija sa najvećom vrijednošću $\exp(B)$ koeficijenta je desnica. Ovaj nalaz ukazuje na to da veća dnevna konzumacija medija značajno povećava verovatnoću glasanja za desničarske partije. Apstinenti imaju koeficijent ispod nule. Ovo implicira da povećana konzumacija medija smanjuje verovatnoću apstinencije od glasanja. Birači koji su više izloženi medijskim sadržajima više su informisani i motivisani da učestvuju u političkom procesu, što dovodi do smanjenja broja apstinenata.

Tabela 2: Logit Koeficijenti – Prediktori glasanja za, redom, vlast, građansku opoziciju, desnicu i apstinenciju

Portali	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
N1	-,956*** (.151)	,293 (,207)	1,788*** (,207)	-,385*** (,147)
Nova S	-1,006*** (.152)	,490** (,206)	1,379*** (,186)	-,246 (,145)
Blic	-,022 (.147)	,511** (,210)	,411** (,171)	-,506*** (,144)
Kurir	,443*** (.150)	,161 (,200)	,006 (,166)	-,480*** (,144)
Alo	,217 (.153)	,079 (,204)	,210 (,172)	-,395*** (,149)
Mondo	-,132 (.152)	-,069 (,204)	,766*** (,170)	-,427*** (,148)
Informer	,109 (.151)	-,085 (,204)	,186 (,171)	-,196 (,146)
Politika	-,044 (.153)	,182 (,204)	,486*** (,173)	-,397*** (,149)
Večernje novosti	,029 (.151)	,236 (,202)	,363** (,172)	-,408*** (,148)
Srpski telegraf	,057 (.155)	,170 (,208)	,253 (,176)	-,325** (,152)
B92	-,055 (.151)	,184 (,201)	,467*** (,171)	-,387*** (,147)
Direktno	-,545*** (.157)	,182 (,206)	1,154*** (,178)	-,450*** (,153)
Internet portali (svi)	-,410*** (,152)	,579** (,229)	1,125*** (,203)	-,567*** (,151)

U tabeli 2 prikazani su logit koeficijenti verovatnoće glasanja građana Srbije. U kategoriji vladajuće stranke, portali N1 (-0,956) i Nova S (-1,006) pokazuju značajno negativne koeficijente, što ukazuje na negativan uticaj dnevne konzumacije ovih internet portala na verovatnoću glasanja za SNS. Koeficijenti za građansku opoziciju variraju u zavisnosti od portala. Portal Nova S (0,490) ima pozitivan koeficijent, što implicira da veća konzumacija ovog portala povećava verovatnoću glasanja za građansku opoziciju. U suprotnosti, portal N1 i Blic pokazuju niske ili neutralne koeficijente, što sugerise da ti portali manje utiču na opredjeljenje birača za opozicione stranke. Desnica ima značajne pozitivne koeficijente za većinu portala, uključujući N1 (1,788) i Nova S (1,379). Nalazi pokazuju da su desničarske stranke uspešne u mobilizaciji svojih pristalica kroz internet platforme.

Grafikon 2: Eksponecijalni regresioni koeficijenti – Prediktor: dnevna konzumacija internet portala

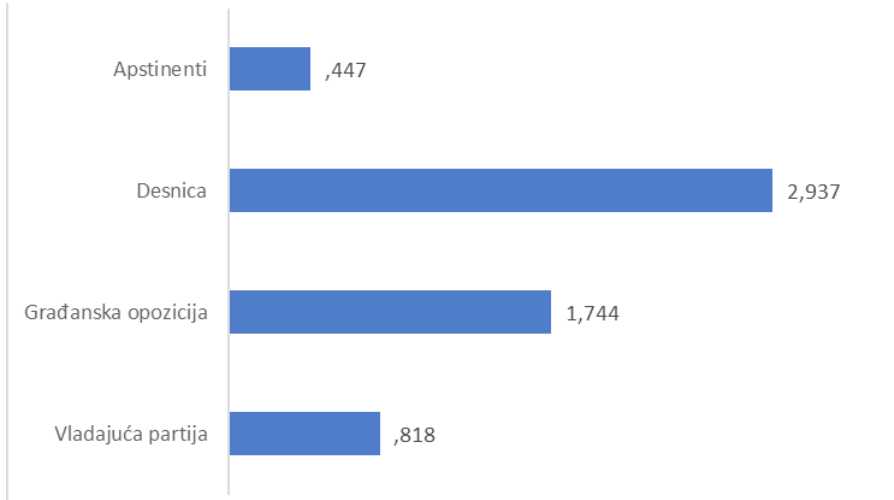
Na grafikonu 2 može se videti da je najveća vrednost koeficijenta zabeležena u slučaju glasanja za desnicu. Ovaj nalaz sugerise da desnica, daleko više u odnosu na ostale kategorije, profitira od konzumacije internet portala. Desničarske stranke komparativno najuspešnije mobilišu svoje pristalice kroz online medijske sadržaje.

Tabela 3: Logit Koeficijenti – Prediktori glasanja za, redom, vlast, građansku opoziciju, desnicu i apstinenciju

TV	Vlast	Građanska opozicija	Desnica	Apstinenti
RTS1	,649*** (,234)	,474 (,208)	,211 (,223)	-,818*** (,188)
N1	-,990*** (,150)	,379 (,217)	1,863*** (,224)	-,357** (,146)
Nova S	-,711*** (,150)	,329 (,211)	1,140*** (,186)	-,271 (,145)
Pink	1,245*** (,177)	,141 (,216)	-,727*** (,170)	-,568*** (,152)
B92	,523*** (,163)	,667*** (,238)	-,549*** (,173)	-,355** (,151)
Prva	,965*** (,176)	,434 (,231)	-,651*** (,172)	-,513*** (,152)
Happy	1,198*** (,172)	,662*** (,232)	-1,073*** (,175)	-,540*** (,151)
Euronews	-,334** (,152)	,479** (,208)	,276 (,173)	-,134 (,147)

U tabeli 3 prikazani su logit koeficijenti za različite televizijske kanale kao prediktori glasanja za četiri kategorije. Rezultati sugerišu da RTS1, kao javni servis, može doprineti jačanju podrške vladajućoj stranci kroz svoj sadržaj. Negativni koeficijenti za N1 i Novu S u slučaju glasanja za vladajuću stranku ukazuju na smanjenje verovatnoće glasanja sa povećanjem konzumacije ovih TV medija. U slučaju glasanja za građansku opoziciju, N1 i Nova S imaju pozitivne, ali slabe efekte. Interesantan je efekat konzumacije N1 televizije na glasanje za desnicu: ovaj kanal ima značajan pozitivan uticaj.

Grafikon 3: Eksponecijalni regresioni koeficijenti – Prediktor: dnevna konzumacija televizije

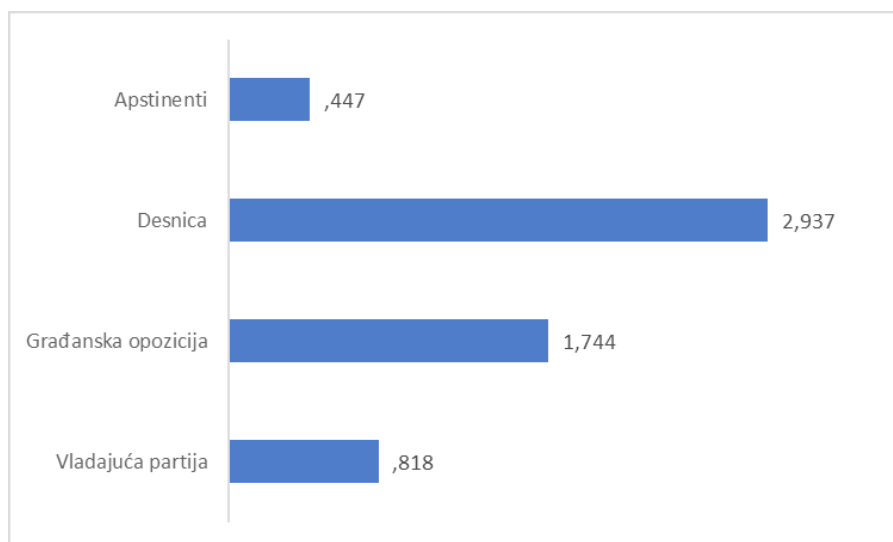
Na grafikonu 3 prikazani su eksponecijalni regresioni koeficijenti gde je kao prediktor glasanja uzeta dnevna konzumacija svih televizija. Podaci pokazuju da je prediktor najjači u slučaju građanske opozicije, dok na glasanje za vladajuću partiju značajno slabije utiče dnevna konzumacija televizije.

Tabela 4: Logit Koeficijenti – Prediktori glasanja za vlast, građansku opoziciju, desnicu i apstinenciju

Društvene mreže	Vlast	Građanska opozicija	Desnica	Apstinenti
Twitter	,216 (,164)	,163 (,214)	,109 (,183)	-,357** (,158)
Facebook	-,304 (,152)	,456** (,203)	,763*** (,172)	-,512*** (,149)
Instagram	-,093 (,151)	-,102 (,203)	,867*** (,171)	-,519*** (,148)
Viber	-,164 (,159)	,186 (,210)	,398*** (,178)	-,226 (,154)
TikTok	-,044 (,162)	-,039 (,216)	,134 (,181)	-,055 (,153)
YouTube	-,283 (,151)	,396** (,201)	,580*** (,170)	-,368*** (,147)

U tabeli 4 prikazani su koeficijenti logističke regresije. U slučaju glasanja za SNS dnevna konzumacija niti jedne društvene mreže nema statistički značajan efekat na glasanje. Od društvenih mreža najviše je profitirala desnica: Facebook, Instagram, Viber i YouTube pozitivno utiču na glasanje za ovu političku grupaciju. Kada je u pitanju glasanje za građansku opoziciju, samo se YouTube i Facebook pokazuju kao pozitivni prediktori.

Grafikon 4: Eksponecijalni regresioni koeficijenti – Prediktor: dnevna konzumacija društvenih mreža

Na grafikonu 4 prikazani su eksponecijalni regresioni koeficijenti. Na slici vidimo da je najveći koeficijent zabeležen u slučaju glasanja za desnicu, te da je efekat dnevne konzumacije društvenih mreža najjači u ovom slučaju. Kada je u pitanju građanska opozicija, efekat je nešto niži, dok je najslabiji u slučaju glasanja za SNS (gde nije statistički značajan).

5. Diskusija

U kontekstu predstavljenih rezultata dugoročna izloženost medijima u Srbiji nedvosmisleno utiče na izbornu ponašanje građana. Naš cilj u ovom pregledu nije bio samo pokazivanje te uzročno-posljedične veze već i dublja analiza načina na koji konkretni mediji modeliraju konkretna izborna ponašanja. Pokazuje se da, rečeno jezikom sociološke teorije kultivacije, mediji (u prvom redu televizija) značajno utiču na percepciju, uverenja, stavove i vrednosti gledaoca (Gerbner & Gross, 1976).

Ova teorija sugerira da mediji nisu samo objektivni kanali koji prenose informacije, već da oni aktivno učestvuju u oblikovanju stvarnosti generisanjem poruka. Najjednostavnije objašnjeno, teorija kultivacije predstavlja odnos između vremena koje ljudi provedu gledajući televiziju i stavova koje ti gledaoci imaju o svetu. Osnovna ideja jeste da postoji povezanost između toga koliko ljudi gleda televiziju, i toga kako njihovi pogledi na svet odražavaju dominantne narative koje prenosi televizija (Shrum, 2017). Ovde ne bi postojao prostor za problematizaciju ovog fenomena kada bi svet u realnosti bio isti onaj svet prikazan na televiziji. Međutim, brojne analize sadržaja TV programa jasno sugeriraju da je svet televizije sasvim drugačiji od stvarnog svijeta, i to na vrlo sistematičan način. Na primer, ... učestalost određenih zanimanja prikazuje se kao nesrazmerno visoka za određene skupine (npr. advokati, doktori, policajci), i nesrazmerno niska za druge (npr. plavi okovratnici) (Shrum, 2017). Ovo 'nestvarno' prikazivanje svijeta, nadpredstavljenost ili podpredstavljenost kolektivnih identiteta, i kreiranje pozitivnih ili negativnih imidža ima direktan uticaj na ponašanje recipijenata.

U ovom istraživanju je, stoga, posebno interesantno političko ponašanje glasača na desnici. Rezultati su pokazali da je ova kategorija građana posebno osetljiva na medijske uticaje.

Ovde želimo da podvučemo uticaj društvenih mreža koji se pokazuje kao značajan jedino u slučaju glasača desnice. Ovaj nalaz sugerira da se, u nedostatku jasne kontrole i sankcije u internet prostoru, otvara prostor za „desni“ narativ čiji se potencijal iskorišćava ispred glasačke kutije.

6. Zaključak

Rezultati istraživanja jasno potvrđuju da mediji u Srbiji predstavljaju ključan posrednički mehanizam između političkih aktera i birača. Analiza pokazuje da se različite vrste medija povezuju sa različitim političkim preferencijama: televizija dominantno održava i reprodukuje podršku vladajućoj partiji, internet portali su glavni kanal za mobilizaciju desničarskih birača, dok društvene mreže pokazuju selektivan, ali izražen efekat upravo u tom segmentu biračkog tela.

Najznačajniji nalaz odnosi se na desničarske birače, njihovo političko ponašanje pokazuje najveću osetljivost na medijske uticaje. Internet portali i društvene mreže, naročito Facebook i Instagram, deluju kao prostori intenzivne mobilizacije i oblikovanja ideološkog identiteta. To potvrđuje tezu o digitalnoj fragmentaciji javnog prostora: u online sferi, gde izostaje uređivačka kontrola i balansiranost, dolazi do širenja narativa koji podstiču desničarske političke orijentacije.

S druge strane, glasači vladajuće stranke u većoj meri konzumiraju televizijski sadržaj, čime se potvrđuje trajna povezanost tradicionalnih medija i institucionalne političke moći. Opozicioni birači, posebno građanska opozicija, informišu se pretežno putem liberalnih portala i televizijskih kanala poput N1 i Nove S, ali efekti tih izvora na mobilizaciju su slabiji u poređenju sa desnicom.

U skladu sa teorijskim pristupom koji uvažava strukturne karakteristike medijskog sistema, ovi obrasci ne mogu se interpretirati kao univerzalni efekti samih medijskih formata. Umesto toga, oni odražavaju specifičnu konfiguraciju medijskog prostora Srbije, koji karakterišu politička paralelizacija, asimetrična distribucija medijskog uticaja i fragmentacija digitalnih platformi. U tom smislu, uočene veze između medija i političkog ponašanja treba razumeti kao kontekstualno uslovljene, a ne kao opšte zakonitosti koje bi bile primenljive izvan posmatranog slučaja.

Dodatno, nalazi ovog istraživanja ukazuju na potrebu da se odnos između medija i političkog ponašanja posmatra kao dvosmeran proces. Iako mediji nesumnjivo učestvuju u oblikovanju političkih stavova i percepcija, birači istovremeno aktivno biraju medijske izvore koji su u skladu sa njihovim postojećim uverenjima, čime se efekti medijskog uticaja prepliću sa mehanizmi selektivne izloženosti. Ovakva dinamika sugerise da mediji ne

deluju na pasivne recipijente, već na aktere koji kroz sopstvene obrasce konzumacije učestvuju u reprodukciji političkih identiteta i stavova.

Za buduća istraživanja, preporučuje se produbljivanje analize sadržaja medijskih poruka i eksperimentalno ispitivanje mehanizama putem kojih digitalni mediji, posebno društvene mreže, utiču na formiranje političkih identiteta. Razumevanje tih procesa postaje ključno za očuvanje informisane javnosti i demokratskog pluralizma u Srbiji.

Media Consumption and Voter Political Behavior in Serbia

Abstract

This paper examines the relationship between media consumption and voter behavior in Serbia during the 2023 parliamentary elections, taking into account the specific characteristics of the media system. Drawing on an approach that conceptualizes media as institutionally and politically embedded actors, the analysis integrates the concepts of mediatization and political parallelism. The empirical part is based on logistic regression analysis of data collected from a sample of 1,525 respondents, modeling political preferences in relation to patterns of media consumption. The results indicate that television consumption is associated with support for the ruling option, while online news portals and social media are more strongly associated with opposition voters, particularly those on the right. These findings are interpreted as context-dependent rather than as universal effects of media types. The paper further emphasizes the bidirectional nature of the relationship between media and political behavior, highlighting the role of selective exposure in shaping political preferences.

Keywords

media system, political behavior, mediatization, selective exposure, Serbia

Literatura

- Gerbner, G., & Gross, L. 1976. "Living with television: The violence profile", *Journal of Communication*, 182–190. doi: 10.1111/j.1460-2466.1976.tb01397.x
- Hjarvard, Stig 2008. „*The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change*“, *Nordicom Review*, Nordic Information Centre for Media and Communication Research, god. XXIX, br. 2, str. 105 – 134
- Shrum, L. J. 2017. "Cultivation Theory: Effects and Underlying Processes.", *International Encyclopedia of Media Effects*, 1–12. doi: 10.1002/9781118783764.wbieme0040.
- Vreese, Claes H. 2005. "News Framing: Theory and Typology.", *Information Design Journal*, 51–62. doi:10.1075/ijdd.13.1.06vre.

- Landerer, N. 2019. „*Rethinking the Logics: A Conceptual Framework for the Mediatization of Politics*“.
- Voltmer, K., & Sorensen, L. 2019. „*Media, Power, Citizenship: The Mediatization of Democratic Change*“ U K. Voltmer, C. Christensen, I. Neverla, N. Stremlau, B. Thomass, N. Vladisa-vljević & H. Wasserman (Eds.), *Media, Communication and the Struggle for Democratic Change* (pp. 35-58). Palgrave Macmillan.
- Esser, F., & Strömbäck, J. (Eds.). 2014. „*Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies*“ Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137275844>
- Druckman, J. N., & Nelson, K. R. 2003. „*Framing and deliberation: How citizens' conversations limit elite influence*.“ *American Journal of Political Science*, 47(4), 729–745.
- Valkenburg, P. M., Semetko, H. A., & De Vreese, C. H. 1999. „*The effects of news frames on readers' thoughts and recall*.“ *Communication Research*, 26(5), 550–569.
- de Vreese, C. H., & Lecheler, S. 2012. „*News framing research: An overview and new developments*.“ In H. Semetko & M. Scammell (Eds.), *The SAGE Handbook of Political Communication* (pp. 292–306). Sage.
- Elenbaas, M., & De Vreese, C. H.** 2008. „*The effects of strategic news on political cynicism and vote choice among young voters*“. *Journal of Communication*, 58(3), 550–567.
- OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2024). Republic of Serbia: Early parliamentary, provincial and local elections, 17 December 2023 – Final report. Organization for Security and Co-operation in Europe. <https://www.osce.org/odihr/elections/serbia/563502>
- Hallin, D. C., & Mancini, P. 2004. „*Comparing media systems: Three models of media and politics*.“ Cambridge University Press.
- CRTA. (2023). Izbori 2023: Završni izveštaj. Beograd: CRTA.
- Briscese, G., Grignani, M., & Stapleton, S. 2022. „*Crises and political polarization: Towards a better understanding of the timing and impact of shocks and media*“.

Uspon Nacionalnog fronta i strategije de-demonizacije (*dédiabolisation*)

Sažetak

Tema rada jeste strategija rebrendiranja tj. „de-demonizacije“ partije Nacionalni front, koju je 2011. pokrenula Marin le Pen (Marine Le Pen). Naime, rad daje istorijski osvrt na razvoj partije koja je prve izborne uspehe, nakon osnivanja 1972. godine, ostvarila tek nakon ekonomskih poteškoća i rasta nezaposlenosti u Francuskoj krajem sedamdesetih godina, a što je posebno iznedrilo pitanje imigracija i uticaja imigracionih fluktuacija na domaću ekonomiju. To je ubrzo postala i ključna tačka političkog programa stranke. Akcentujući ovo pitanje, ali služeći se radikalnom retorikom, Žan-Mari le Pen (Jean-Marie Le Pen) je umnogome doprineo da stranka bude etiketirana kao ekstremna, što joj je značajno smanjilo koalicioni potencijal dovodeći zapravo do njene izolacije. Ta „getoizacija“ je međutim doprinela, paradoksalno, i većoj profilizaciji partije, omogućivši joj prepoznatljivost, kao i određene uspehe, poput ulaska le Pena u drugi krug predsedničkih izbora 2002. godine. Ispostaviće se da će to biti i vrhunac dometa takve politike, koja je zatim odvela partiju u stagnaciju, o čemu će biti reč u tekstu. Ta stagnacija je prekinuta, dolaskom na čelo stranke Marin le Pen. U radu se izlažu načini na koji je ona pristupila promeni imidža partiji. Prvi korak jeste bio udaljavanje od osnivača stranke, svog oca i „radikalnog“ krila unutar organizacije. Istovremeno, Marin Le Pen je nastojala da refokusira ideološku matricu stranke sa ksenofobične retorike, ka ekonomskim i socijalnoim pitanjima. Pri svemu tome, ona je sebe predstavila kao lidera bez stranke tj. kao autsajder unutar stranke koju želi da reformiše. To je dodatno uticalo na njen politički imidž. Jedan od najvidljivijih aspekata „preporoda“ Nacionalnog fronta, u tom smislu, bio je **pomak u socijalnoj bazi podrške** i geografska ekspanzija. Njena strategija je za cilj imala legitimizovanje partije kao

1 Master politikolog, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu; Docent, Fakultet muzičke umetnosti Univerzitet umetnosti Beograd. e-mail: radoš.mitrovic@gmail.com

političkog aktera. Kulminacija ovog procesa došla je u **reformi stranke 2018. godine**, kada je Nacionalni front zvanično promenio ime u „Nacionalno okupljanje“. Proces „*dédiabolisation*“ je bio zasnovan na ideološkom repozicioniranju partije ka populističkom nacionalizmu i kretanje od ekstremne ka umerenijoj desnici. Ovaj rad će osvetliti ove divergentne strategije koje su primenjene, zaključno sa 2022. godinom i predsedničkim izborima – do sada najboljeg rezultata partije.

Ključne reči

Nacionalni front, Nacionalno okupljanje, Žan-Mari le Pen, Marin le Pen, *dédiabolisation*

Uvod

Francuska Peta republika, osnovana 1958. godine, zasnovana je na ideji polupredsedničkog sistema u okviru kojeg predsednik ima velika izvršna ovlašćenja i, u slučaju da njegova partija ima i većinu za formiranje vlade, zapravo ima mogućnosti aktivne kontrole i usmeravanja njene politike. U istoriji moderne Francuske samo su se tri puta desile kohabitacije, koje su brzo bile okončane. Ipak, sve do 2017. godine, Francuska je bila stabilna demokratija koja je počivala na jakom dvopartijskom sistemu, u okviru koga su se smenjivale Socijastička i Republikanska partija. Dolaskom partije *En Marche!* („On marš“, „U pokretu“) na vlast 2017. godine, kao i jačanjem Nacionalnog fronta došlo je do značajne rekonfiguracije političke scene, koja je postajala dinamičnija na svakim sledećim izborima. Nacionalni front je uspeo da dostigne svoje izborne limite sa Žan-Mari Le Penom 2002. godine, o čemu će biti reči u nastavku rada, da bi tek sa Marin Le Pen, i njenim preuzimanjem stranke 2011. godine, prevazišao izvesne prepreke u većem rastu i širenju elektorata. Zapravo, rast ove partije jeste deo šireg talasa rasta desnice u Evropi, što je rezultat brojnih faktora, a između ostalog i nezadovoljstvo birokratizacijom EU, prevelikim kretanjem partija glavnog toka ka centru, što je značilo i anuliranje ideoloških razlika, konzistentnost ekonomskih politika bez realnih promena nakon izbora, osećaj građana levih i desnih ubeđenja da nisu dobro predstavljani kroz utvrđenu političku igru... (Vide ti: Jones, 2024) Svi ovi razlozi su nesumnjivo uticali na izborne rezultate Nacionalnog fronta i uopšte pomeranje političkog klatna francuskih građana ka desnici.

Teorijski okvir

Nacionalni front se često definiše kao desno populistička stranka (Ryndgren, 2008, 166). Ovaj termin, aktuelan poslednjih godina, umnogome ostaje nedefinisan, najčešće karakterisan kroz negativnu prizmu što umnogome utiče na objektivnost istraživača i posledično, njihove zaključke. Jan Verner Miler (Jan Werner Müller) tako smatra da je populizam zapravo vid demagoške manipulacije, umnogome idealizujući demokratsko uređenje kao takvo. On je mišljenja da populistički lideri pretenduju da predstavljaju imaginarni „narod“, zauzimajući antielitistički i antipluralistički stav. (Müller, 2016, 8). Ben Stenli (Ben Stanley) smatra da termin „narod“ predstavlja „otvoreni koncept“, te da je reč o „tanjkoj ideologiji“ tj. ideologiji koja to suštinski nije – ona ne predstavlja „kohherentnu tradiciju“ već jeste sredstvo. (Stanley, 2008, 106) Ono što često stoji u osnovi ideološkog horizonta ovih teoretičara populizma jeste ideal demokratije i politike kao takve, kao i nedostatak kritičkog razmatranja objektivnih demokratskih deficita. U tako postavljenim okvirima, populizam bi morao da se razmatra kao legitimna opcija, a ne nužna pretnja već poljuljanom demokratskom poretku. Zanimljiva je tako konstatacija Majkla Strejna (Michael Strain) da je „populizam privremeni fenomen“ (Strain, 2024), a indikativno je i mišljenje Rodžersa Brubejkera (Rogers Brubaker) da je ograničenje populizma u „afektivnoj investiciji u politiku i još preciznije u ideju narodnog suvereniteta, vraćanja vlasti narodu.“ (Brubaker, 2018) Ovakvo stanovište koje počiva na devalviranju ideja narodnog suvereniteta, kao „imaginarne kategorije“, a što dominira u liberalnim intelektualnim krugovima, možda i jeste dovelo do rasta onoga što se naziva „desni populizam“, a primer Nacionalnog fronta umnogome ilustruje ovo zapažanje.

Međutim, problem sa kojim se suočavala partija Nacionalnog fronta, upravo zbog negativnog odnosa medija i dela javnosti zbog razumevanja njihove pozicije kao „desnog populizma“, jeste politička izolacija – sve druge značajne političke snage odbijale su saradnju sa njom, primenjujući strategiju „sanitarnog kordona“. O ovom „fenomenu“ piše Kas Mude (Cas Mudde) (Videti: Mudde, 2007, 135.). Mude, međutim primećuje da takav odnos partija glavnog toka, koje se neprincipijelno udružuju kako bi nesistemsku snagu izgurali iz političke igre, paradoksalno, ali delimično

osnažuje upravo tu partiju – jasnije je profilišući prema biračkom telu:

„Mogli bismo zapravo da zaključimo da radikalne populističke desne partije ostvaruju uspehe, delom i zbog kordona. On ne samo da pomaže ovim partijama da čuvaju Fundis i Realos zajedno – pošto za razliku od mejnstrim stranaka nemaju potrebe da budu umerene – već populističkim, radikalno desnim strankama upravo to pomaže da se u potpunosti usredsrede na strategiju maksimizacije glasova.“ (Mudde, 2007, 289)

Kako bi izbegla upravo “sanitarne kordone”, ova partija je pristupila strategiji koja se popularno zove de-dijabolizacija, a koja se tumači, kako navodi Robert Zarecki (Robert Zaretsky), kao taktika promene javnog mnjenja, ali ne i ideologije:

„‘demoni’ nisu značili ideološke probleme sa kojima je partija morala da se suoči i koje je trebalo da ispravi. Umesto toga, značili su da je partija bila nepravedno „demonizovana“ od strane medija. A kao rezultat toga, pravi odgovor nije bila revolucija koja bi izmenila svetonazor partije, već napor u odnosima s javnošću kako bi se izmenio stav javnosti o partiji.“ (Zaretsky, 2024)

Ovaj rad će markirati upravo važne elemente ovakve strategije Nacionalnog fronta, u pokušaju da se izvrši „rebrandizacija“ stranke.

Od Nacionalnog fronta do Nacionalnog okupljanja

Nacionalni front (Front National, FN) osnovan je 1972. godine pod vođstvom Žan-Mari Le Pena kao pokušaj da se različite frakcije francuske krajnje desnice ujedine u okviru jedne političke formacije. Stranka je u početku okupljala stare monarhiste, bivše saradnike Višijevog režima, protivnike dekolonizacije, simpatizere pužadizma kao i grupe povezane sa alžirskim ratom i paravojnim pokretima. Njen rani identitet bio je snažno obeležen nostalgijom za imperijalnom Francuskom, antikomunizmom i oštrim protivljenjem imigraciji. Partija je zapravo izrasla iz Ordre Nouveau (Ordr Nuvo, Novi poredak) – ekstremno desne organizacije koja je umnogome bila stigmatizovana usled svojih neo-fašističkih tendencija i ikonografije. Izlazak na političku scenu pod

sloganom: „Nacionalni front za novi poredak“ (čime će biti inaugurirano novo ime organizacije) predstavljao je pokušaj da se izađe iz „političkog geta u kome (su) se našli“ (Simmons, 1996, 76).

Tokom sedamdesetih godina Nacionalni front nije imao značajniji izborni uspeh i često je posmatran kao marginalna partija ekstremne desnice. Kraj 1970-ih godina je označio i kraj ekonomskog rasta Francuske nakon Drugog svetskog rata. Inflacija je dostigla rekordnih 9 posto, dok se nezaposlenost rapidno povećala. (Videti: Boissieu, 2010) Te društveno-ekonomske promene krajem decenije – ekonomska stagnacija, porast nezaposlenosti i pojačane tenzije oko integracije imigranata – stvorile su prostor za Nacionalni front koji je počeo da privlači pažnju šire javnosti. U tom smislu, tema imigracija nije bila u fokusu partije pre osamdesetih godina dvadesetog veka, da bi zatim to postala okosnica njenog programa. Tako se slogan „Milion nezaposlenih je jedan milion imigranata previše“ pojavio 1979. godine, da bi bio posebno promovisan tokom 1980-ih i 1990-ih godina (Davis, 1999, 20, 21). Žan-Mari Le Pen iskoristio je zapravo ekonomsku krizu da artikuliše diskurs koji je imigraciju predstavljao kao pretnju nacionalnom identitetu i socijalnoj koheziji.

Osamdesete godine označile su prvi veliki uspon stranke. Na izborima za Evropski parlament 1984. godine, Nacionalni front je dobio 2.210.334 glasova, što je bilo iznenađenje za francusku političku scenu. Taj rezultat potvrdio je da stranka više nije samo marginalni akter, već politička sila koja može da mobiliše značajan deo nezadovoljnog biračkog tela. Prvi put je ovaj parlament dobio jednu desničarsku grupaciju, pod nazivom Evropska desnica, a koju su, pored Nacionalnog fronta činili i Italijanski socijalni pokret i Nacionalna politička unija iz Grčke. Ubrzo su usledili izborni uspesi na lokalnom nivou i na nacionalnim izborima, što je omogućilo Nacionalnom frontu da se institucionalizuje i postane stabilna organizacija.

Harizmatična, ali veoma kontroverzna ličnost Žan-Mari Le Pena dodatno je oblikovala stranku. Njegovi javni nastupi bili su često provokativni, ispunjeni šokantnim izjavama, što je, sa jedne strane, privlačilo pažnju medija i simpatije dela birača, ali je istovremeno davalo povod za kreiranje medijske slike Nacionalnog fronta kao ekstremističke partije. Kako je već navedeno, to je dovelo do izolacije partije i uspostavljanje “sanitarnog kordona”

prema njoj. Upravo usled toga, Nacionalni front je dodatno pozicionirao sebe kao „antisistemsku stranku“, tj. stranku udaljenu od centra. Kako Sartori definiše takve stranke čine neodgovornu opoziciju i nisu samo ekstremističke, već se protive sistemu kao takvom. (Videti: Sartori, 1875) Zapravo reč je o desnom populizmu koji počiva upravo na „razdvajanju društva na dve homogene i antagonizovane grupe, čist narod protiv korumpiranih elita... (Ta) populistička anti-establišment strategija je bila ključna za uspeh partije“ (Rydgren, 166–180). Kako je govorio Žan-Mari Le Pen:

„Moramo da pripremimo alternativu sistemu i da ga u potpunosti izazovemo. U poziciji smo koja opravdava slogan: ni desno, ni levo.“ (Simmons, 1996, 298)

Međutim, getoizacija stranke je svakako doprinela i nezadovoljstvu unutar nje. Tako je krajem devedesetih godina došlo do razmimoilaženja predsednika Le Pena i njegovog dotadašnjeg saveznika Bruna Megrea (Bruno Mégret) – on 1998. godine napušta Nacionalni front i formira Republikanski nacionalni pokret (Mouvement national républicain). Uprkos ovom i drugim unutrašnjim sukobima, Le Pen je 2002. godine napravio istorijski politički proboj, kada je ušao u drugi krug predsedničkih izbora ispred socijalističkog kandidata Lionela Žospena (Lionel Jospin). Taj rezultat je izazvao politički šok u Francuskoj i šire u Evropi, iako je u drugom krugu doživeo ubedljiv poraz od Žaka Širaka (Jacques Chirac), koji je dobio podršku svih stranaka glavnog toka. Umesto trajne konsolidacije, ovaj izborni uspeh, ali ujedno i neuspeh, pokazao je granice strategije zasnovane na provokacijama i harizmi lidera: stranka nije uspela da kapitalizuje rezultat, već je ubrzo ušla u period krize i unutrašnje erozije. Pored izbornih poraza i unutrašnjih slabosti, Nacionalni front je u ovom periodu sve više osećao posledice tzv. „**sanitarnog kordona**“. Pored epizodnih uspeha na lokalnom nivou, partija je ostala umnogome blokirana na nacionalnoj sceni.

Istovremeno, unutrašnja dinamika stranke postajala je sve problematičnija. Žan-Mari Le Pen je insistirao na zadržavanju provokativnog stila i retorike, koji jesu održavali visoku prepoznatljivost, ali su sve više odbijali umerene birače. Slabljenje stranke

nakon 2002. godine omogućilo je tradicionalnoj desnici, predvođenoj Nikolom Sarkozijem (Nicolas Sarkozy), da preuzme veliki deo njegovog biračkog tela (Casas, 2012). Sarkozy je kao ministar unutrašnjih poslova, a potom i kao predsednički kandidat, usvojio oštru retoriku o imigraciji, što je mnogim glasačima predstavljalo „prihvatljivu“ verziju onoga što je godinama zastupao Nacionalni front. Kao posledica ovoga, Žan-Mari Le Pen je 2007. godine bio u senci novog konzervativnog talasa, te je za predstojeće izbore želeo da donekle promeni i ublaži svoj pristup i retoriku. Kako navodi Džejms Šilds (James Shields):

„Od ukupno 68 stranica programa vlade Žan-Mari Le Pena iz 2007. godine, samo dve su bile posvećene imigraciji, pri čemu je sistematska repatrijacija imigranata ponovo bila upadljivo odsutna (...) Otud inkluzivni ton manifesta upućenog „svakom Francuzu, bez obzira na njegovu rasu, veru, lične izbore ili društveni položaj“ i poziv na poštovanje „vrednosti Francuske republike“ (Shields, 497).²

Ipak, ovako umereniji pristup rezultovao je, upravo suprotno, opadanju podrške. Naime, reč je o tome da očigledno glasači koji su prihvatili Le Penov radikalni diskurs, nisu bili zadovoljni njegovom konvergencijom, smatrajući je neubedljivom. Stranka je tako zahtevala izlaz iz situacije u kojoj se našla i tražilo se novo lice koje bi očuvalo identitet stranke, ali omogućilo i izborni proboj. Tako je izbor pao na **Marin Le Pen** (Marine Le Pen), čiji je politički stil bio znatno umereniji, prilagođen medijskom okruženju i usmeren ka tome da Nacionalni front izvede iz izolacije. Sa jedne strane, činjenica da nosi prezime nekadašnjeg vođe stranke označavalo je kontinuitet i moglo je da se dopadne privrženom članstvu, dok je sa druge strane ona predstavljala i umerenije krilo stranke koje može bolje da ostvari komunikaciju sa elektoratom. Međutim, sukob generacija i političkih vizija kulminirao je 2011. godine kada je Le Penova formalno preuzela vođstvo stranke.

2 „Pokretanje kampanje u septembru 2006. u Valmiju, istorijskom mestu Revolucije i Republike, bilo je simbolički snažan gest kojim je lider Nacionalnog fronta projektovan kao republikanac u skladu sa francuskom istorijom. To je bilo praćeno pozivanjem na „slobodu, jednakost, bratstvo“ i širokim obraćanjem svim Francuzima, uključujući i „Francuze stranog porekla“. Da bi se poenta dodatno naglasila, predizborni plakat sa moderno obučenom mladom muslimankom, obraćao se Francuzima arapskog porekla druge i treće generacije kao potencijalnom rezervoarom podrške.” Isto

Njen izbor označio je početak procesa *dédiabolisation* – strategije „de-demonizacije“ koja je trebalo da stranci obezbedi širi legitimitet i otvori put ka centralnom mestu u francuskom partijskom sistemu. (Bouchez, 2023)

Njena strategija *de-demonizacije* imala je za cilj da partiju oslobodi stigme ekstremizma koja je decenijama ograničavala njen politički domet. To je podrazumevalo promenu u političkom stilu i umereniju retoriku.

Jedan od prvih značajnijih poteza Marin Le Pen bilo je distanciranje od tvrdog partijskog krila (npr. Golniša (Bruno Golnisch), a zatim i od kontroverznih izjava njenog oca Žan-Mari Le Pena, posebno u vezi sa Holokaustom i antisemitizmom (Igounet, 1998). Ovaj raskid kulminirao je njegovim isključenjem iz stranke 2015. godine. Na taj način, novo rukovodstvo je pokušalo da signalizira široj javnosti da Nacionalni front više nije „partija izolacije“ već politički akter sa institucionalnim ambicijama.

Istovremeno, Marin Le Pen je nastojala da refokusira ideološku matricu stranke sa isključivo etno-nacionalističke i ksenofobične retorike, ka temama ekonomskog suverenizma, socijalne zaštite i kritike neoliberalizma. Pod njenim vođstvom, Nacionalni front je počeo da kritikuje Evropsku uniju kao projekat „neoliberalnih elita“ i da nudi alternativu koja spaja nacionalnu nezavisnost sa ekonomskim protekcionizmom, čime je privukla deo glasača leve provenijencije (Conesa, 2022).

Dakle, ove promene su omogućile stranci da proširi svoj elektorat, posebno u radničkoj klasi i u industrijskim regionima koji su bili najviše pogođeni deindustrijalizacijom i globalizacijom (Casini, 2023). Istraživanja pokazuju da je pod Marin Le Pen stranka privukla znatan broj glasača koji su ranije podržavali Socijalističku partiju ili apstinirali, čime je uspela da konsoliduje poziciju „populističke alternative“.³

Konačno, Marin Le Pen je pokušala da sebe etablira kao lidera bez stranke tj. ona sama se predstavila kao autsajder unutar stranke koju želi da reformiše, želeći da time zainteresuje one glasače na koje je uticala pređašnja propaganda protiv „ekstremističkog“ Nacionalnog fronta, kako je bio etiketiran.

3 “Antiimigraciona stranka ostvarila je najbolji rezultat u severnom regionu O-de-Frans, deindustrijalizovanom području koje je nekada glasalo za komuniste ili socijaliste, ali je tokom proterle decenije masovno prešlo na krajnju desnicu.” (Prema: Julien, 2024)

Tako Stokemer (Daniel Stockemer) i Barisione (Mauro Barisione) primećuju da predsednički program Marin Le Pen iz 2012. godine nije bio stranački već njen „lični“ projekat, a što se ogleda u naslovu programa: „Moj projekat, za Francusku i za francuski narod“ i „Marin Le Pen, glas naroda, duh Francuske“ (Stockemer, 2016).

Evolucija stranke odrazila se i u izbornim rezultatima. Na predsedničkim izborima 2012. godine, Marin Le Pen je osvojila 17,9% glasova – najbolji rezultat u istoriji stranke do tada. Samo pet godina kasnije, 2017, uspela je da uđe u drugi krug izbora, osvojivši 33,9% i preko 10 miliona glasova. Iako je izgubila od Emanuela Makrona, opet usled *sanitarnog kordona* (koji će se desiti i 2022. godine) ovaj rezultat je predstavljao istorijski proboj koji je potvrdio da je Nacionalni front postao trajno prisutna sila na francuskoj političkoj sceni.

Jedan od najvidljivijih aspekata „preporoda“ Nacionalnog fronta pod Marin Le Pen bio je **pomak u socijalnoj bazi podrške**. Dok je u vreme Žan-Mari Le Pena glasačko jezgro činila pretežno sitna buržoazija, vlasnici malih preduzeća i tradicionalistički nastrojeni birači, Marin Le Pen je stranku profilisala kao „zaštitnika „Francuske zaboravljenih“ od interesa „globalizovane elite“ (Steiner, 2023). Radnička klasa, koja je decenijama bila uporište francuske levice, postepeno je prelazila ka Nacionalnom frontu. Na predsedničkim izborima 2017. godine, Marin Le Pen je „u prvom krugu izbora ostvarila svoj najveći udeo glasova među radnicima iz radničke klase (39%), zaposlenima na rutinskim nemanuelnim poslovima (30%) i onima sa niskim ili nikakvim obrazovnim kvalifikacijama (31%)“ (Shields, 2018).

Istovremeno, stranka je postigla **geografsku ekspanziju**. Dok je u prošlosti bila najjača u regionu Provance i na jugoistoku Francuske, pod Marin Le Pen podrška se značajno proširila: „Okruzi sa najvišim nivoom podrške poljoprivrednika Nacionalnom frontu nalazili su se u širem području Pariza, kao i u severnim i zapadnim regionima – od Nora do Landa, uključujući Normandiju, Bretanju i unutrašnji zapadni deo zemlje.“ (Ivaldi, 2015)

Marin Le Pen je izgradila strategiju koja je kombinovala **populizam i institucionalizaciju**. S jedne strane, koristila je populističku retoriku u kojoj je narod suprotstavljen elitama, često povezujući Evropsku uniju i globalne korporacije sa gubitkom francuskog

suvereniteta. S druge strane, nastojala je da učvrsti poziciju stranke kao legitimnog političkog aktera: osvajanjem gradonačelničkih mesta, širenjem prisustva u regionalnim parlamentima i redovnim dobrim rezultatima na izborima za Evropski parlament.

Kulminacija ovog procesa došla je u **reformi stranke 2018. godine**, kada je Nacionalni front zvanično promenio ime u „Nacionalno okupljanje“ (*Rassemblement National*). Promena imena simbolizovala je raskid sa prošlošću i pokušaj da se stranka pozicionira kao glavna opoziciona sila sposobna za vladanje. Simbolično, naziv „okupljanje“, predstavlja okret od militantnog „fronta“ koji je ukazivao na ekstremizam partije.

Zaključak

Proces *dédiabolisation* koji je sprovela Marin Le Pen može se analizirati kroz prizmu teorije **populizma kao političke strategije**. Dok je Žan-Mari Le Pen gradio partiju na osnovu klasičnog etnonacionalizma i kulturnog isključivanja, njegova kćerka je stranku repositionirala u pravcu populističkog nacionalizma: institurajući na jazu između „naroda“ i „elite“. Na taj način, problem imigracije, kao važna tačka njihovog programa, uklopljen je u širi okvir borbe protiv globalizacije, neoliberalizma i „izdaje nacionalnih interesa“ od strane evropskih i francuskih elita.

Ovaj zaokret omogućio je da stranka pređe iz okvira ekstremne desnice u sferu umerene desnice. Upravo u tom okviru, Marin Le Pen pozicionira Nacionalno okupljanje kao „normalizovanu“ snagu koja prihvata izbornu demokratiju, ali istovremeno dovodi u pitanje liberalni konsenzus o ljudskim pravima, evropskim integracijama i multikulturalizmu.

Iz ugla političke teorije o **populističkoj artikulaciji**, Marin Le Pen je uspela da konstruiše „lance ekvivalencija“ koji povezuju različita nezadovoljstva: strah od imigracije, ekonomsku nesigurnost, kritike EU, nepoverenje u političke elite i nostalgiju za nacionalnim suverenitetom. Upravo ta artikulacija različitih društvenih frustracija u jedinstvenu političku agendu objašnjava snagu i trajnost njenog uspona.

Predsednički izbori 2022. u kojima je Emanuel Makron odneo pobjedu u drugom krugu sa minimalno razlike (Makron je osvojio 27,85% tj. 18.768.639 glasova, dok je Marin Le Pen dobila 23,15%

tj. 13.288.686)⁴ pokazali su da je strategija *dédiabolisation*, u kombinaciji sa populističkom artikulacijom nezadovoljstva i socijalno-ekonomskim protekcionizmom bila dobitna. Ona je omogućila da „Nacionalno okupljanje“ transformiše svoj status u okviru demokratskog sistema. Ovaj primer pokazuje kako radikalni desničarski populizam može efikasno artikulirati nezadovoljstvo, institucionalizovati se u demokratskom sistemu i osigurati dugoročnu elektoralnu snagu, što predstavlja važan slučaj za razumevanje savremene transformacije evropskih desničarskih stranaka. Problem, međutim ostaje „sanitarni kordon“ koji u Francuskoj i dalje ne dozvoljava Nacionalnom okupljanju da osvoji republičku vlast. Promene na geopolitičkom planu, jačanje desnice u drugim evropskim državama, promene u politici SAD prema Evropi, kao i sve jače etabliranje Žordana Bardela (Jordan Bardello) kao novog lidera stranke će, možda, otvoriti put ka novim savezništvima i rezultovati konačnom kapitalizacijom poverenja koje građani poslednjih godina ukazuju Nacionalnom okupljanju.

The Rise of the National Front and Strategies of *dédiabolisation*

Abstract

The paper examines the strategy of rebranding, i.e. the “de-demonization” of the National Front, initiated in 2011 by Marine Le Pen. It provides a historical overview of the party’s development, noting that after its founding in 1972, its first significant electoral successes came only in the late 1970s, amid economic difficulties and rising unemployment in France, which brought the issue of immigration and its impact on the domestic economy to the forefront. This soon became a central element of the party’s political program. By emphasizing this issue through radical rhetoric, Jean-Marie Le Pen contributed to the party being labeled as extremist, which significantly reduced its coalition potential and led to its political isolation. Paradoxically, this “ghettoization” also helped further define the party’s profile, increasing its recognizability and enabling certain successes, such as Le Pen’s advancement to the second round of the 2002 presidential election. This would ultimately prove to be the peak of such a strategy, which subsequently led the party into a period of stagnation, as discussed in the paper. This stagnation was broken with the rise of Marine Le Pen to the party leadership. The paper outlines the ways in which she approached the transformation of the party’s image. The first step involved distancing the party from its founder and the “radical” wing within the organization. At the same time, she sought to refocus the party’s ideological framework away from xenophobic rhetoric

4 Resultats, France Entiere <https://www.archives-resultats-elections.interieur.gouv.fr/resultats/presidentielle-2022/index.php>

toward economic and social issues. In doing so, she presented herself as a leader apart from the party an outsider seeking to reform it which further shaped her political image. One of the most visible aspects of the party's "renewal" was the shift in its social base of support and its geographical expansion. Her strategy aimed at legitimizing the party as a political actor. The culmination of this process came in 2018, when the National Front officially changed its name to the National Rally. The process of "dédiabolisation" was grounded in the party's ideological repositioning toward populist nationalism, marking a shift from the extreme to a more moderate right. The paper analyzes these divergent strategies up to 2022 and the presidential elections, which marked the party's best result to date.

Keywords

National Front, National Rally, Jean-Marie Le Pen, Marine Le Pen, *dédiabolisation*

Literatura

- Bouchez, Yann, 26.11.2023, „Dédiabolisation dans Le Monde, une stratégie gagnante pour le Rassemblement national. Le Monde, https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2023/11/26/dediabolisation-dans-le-monde-une-strategie-gagnante-pour-le-rassemblement-national_6202443_4500055.html (Datum posete: 13.12.2025)
- Brubaker, Rogers, 28.03.2018, „Zasto populizam?“. Pescanik, <https://pescanik.net/zasto-populizam/> (Datum posete: 12.12.2025)
- Casas, Elena, 25.04.2012, „Sarkozy: Le Pen isn't Incompatible With the French Republic“. France 24, <https://www.france24.com/en/20120425-hollande-sarkozy-lepen-elections2012-press-review-fran?page=61> (Datum posete: 12.12.2025)
- Cassini, Sandrine, Clément Guillou, Thilbaud, Métais, Alexandre Pedro, Nathalie Segaines, 13.09.2023, „The Battle for France's Working Class“. Le Monde, https://www.lemonde.fr/en/politics/article/2023/09/13/the-battle-for-france-s-working-class_6134440_5.html (Datum posete: 12.12.2025)
- Conesa, Elsa, 21.04.2022, „How Marine Le Pen Gave Up economic Liberalism For A 'Social-populist' Agenda“. Le Monde, https://www.lemonde.fr/en/politics/article/2022/04/21/how-marine-le-pen-gave-up-economic-liberalism-for-a-social-populist-agenda_5981169_5.html (Datum posete: 12.12.2025)
- Davis, Peter (1999). *The National Front in France. Ideology, Discourse and Power*. Oxfordshire: Routledge.
- Goodliffe, Gabriel (2012). *The Resurgence of the Radical Right in France: From Boulangisme to the Front National*. New York: Cambridge University Press.
- Igounet, Valerie, 08.05.1998, „Breeding Ground of the Far Right, Holocaust Denial is Part of a Strategy“. Le Monde Diplomatique, <https://mondediplo.com/1998/05/08igou> (Datum posete: 12.12.2025)
- Ivaldi, Giles, Joel Gombin, (2015). „The Front National and the New Politics of the Rural in France“, u: Dirk Strijker, Gerrit Voerman, Ida J. Terluin (ur.), *Rural Protest Groups and Populist Political Parties*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers
- Jones, Maël, 13.09.2024, „The Role of Mainstream Parties in the Success of Radical Right Populists“. ECPS, <https://www.populismstudies.org/the-role-of-mainstream-parties-in-the-success-of-radical-right-populists/> (Datum posete: 25.11.2025)

- Julien, Marie, Clare Byrne, 02.07.2024, „France’s Far-Right Vote in Figures“. Chateurope, <https://chateurope.eu/en/france-s-far-right-vote-in-figures/2024>, (Datum posete: 25.11.2025)
- Laclau, Ernesto (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Mudde, Cas (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. New York: Cambridge.
- Müller, Jan-Werner (2016). *What is Populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pisani-Ferry, Jean, The Political Economy of French Economic Policy and the Transition to EMU: *CEP II, Document de travail*, Vol. 95, No. 9 (Oct., 1995), pp 1–47.
- Quencez Martin and Martin Michelot (2017). *The Rise of Front National*. Washington: The German Marshall Fund of the United States.
- Resultats, France Entiere, 24.04.2022, Ministère De L’Entérieur, <https://www.archives-resultats-elections.interieur.gouv.fr/resultats/presidentielle-2022/index.php> (Datum posete: 11.12.2025)
- Rydgren, Jens, (2008). „France: The Front National, Ethnonationalism and Populism“, u: Daniele Albertazzi, Duncan McDonnell (ur.), *Twenty-First Century Populism*. London: Palgrave, pp. 166–180
- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems, A Framework For Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shain, Martin A, “The National Front and the French Party System“, *French Politics and Society*, 17/1, 1999, pp. 1–16.
- Shields, James, The Front National: From Systematic Opposition to Systemic Integration?: *Modern and Contemporary France*, Vol. 22, (Oct., 2014), pp 491–511.
- Shields, James, Electoral Performance and Policy Choices in the Front National: *Parliamentary Affairs*, Vol. 71, No 3 (July, 2018), pp. 538–557.
- Simmons, Harvey G (1996). *The French National Front. The Extremist Challenge to Democracy*. Oxfordshire: Routledge.
- Stanley, Ben, The Thin Ideology of Populism: *Journal of Political Ideologies*. Vol. 13, No. 1 (Jan., 2008), pp. 95–110.
- Steiner, Nils, Matthias Mader, Harald Schoen, 07.07.2023, „Voters Now Identify as Winners and Losers of Globalisation, Shaping Party Preferences“. The Loop, <https://theloop.ecpr.eu/voters-now-identify-as-winners-and-losers-of-globalisation-shaping-party-preferences/> (Datum posete: 21.12.2025)
- Strain, Michael, 13.12.2024, „Populism Never Last“. AEI, <https://www.aei.org/op-eds/populism-never-lasts/> (Datum posete: 20.12.2025)
- Stockemer, Daniel, *The Front National in France: Continuity and Change Under Jean Marie le Pen and Marine le Pen*, New York, Springer, 2017.
- Stockemer, Daniel and Mauro Barisione, The ‘new’ Discourse of the Front National Under Marine Le Pen: A Slight Change With a Big Impact: *European Journal of communication*, Vol. 32, No. 2 (2016), pp. 100–115.
- Wiewiorka, Michel (2012). *Le Front national, Entre extremisme, populisme et democratie*. Berkeley: Counterpoint.
- Zaretsky, Robert, 21.06.2024, „What France Can Expect from a Far-Right National Rally Government“. Politico, <https://www.politico.eu/article/marine-le-pen-national-rally-france-elections-2024-europe-parliament-neo-nazi-politics/> (Datum posete: 20.12.2025)

Istorijski revizionizam u spoljnoj politici Turske i Srbije

Sažetak

Rad razmatra i poredi uzroke i posledice istorijskog revizionizma Turske i Srbije, oličenog u intenzivnom i oštrm negiranju genocida počinjenog nad Jermenima 1915. godine i genocida počinjenog nad Bošnjacima 1995. godine, respektivno. U pogledu teorijskog okvira, u radu se primenjuje teorija ontološke sigurnosti. Ona polazi od toga da je državama, kao i pojedincima, potrebna stabilna autobiografija i čvrst narativ o prošlosti i nastanku zajednice. Taj narativ i državni identitet dovode se u pitanje onda kada se država i njeno društvo suoče sa zločinima koje su činili u prošlosti. Turska i Srbija ulažu velike napore u negiranje zločina iz prošlosti, nastojeći tako da zaštite svoj identitet i narativ koji su o sebi stvorile. Uprkos tome što se Turska i Srbija razlikuju u pogledu spoljne politike, veličine, moći i položaja u međunarodnim odnosima, ni jedna ni druga ne trpe značajnije posledice takve revizionističke politike.

Ključne reči

ontološka sigurnost, istorijski revizionizam, Turska, Srbija, spoljna politika

Uvod

Turska i Srbija su upečatljivi primeri negiranja ratnih zločina, odnosno genocida. Turska više od jednog veka aktivno negira genocid nad Jermenima iz 1915. godine, dok Srbija tri decenije

¹ Doktorand Fakulteta političkih nauka Univerzitet u Beogradu; e-mail: djurovic.b99@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7023-2534.

odbija da prizna pravnu kvalifikaciju zločina u Srebrenici iz 1995. godine kao genocida. Ipak, dok je Turska velika država sa zapaženim mestom u međunarodnim odnosima, Srbija je mala zemlja i gotovo nevidljiva na međunarodnom planu. Zato ovaj rad nastoji da pokaže i uporedi uzroke istorijskog revizionizma u Srbiji i Turskoj i da odgovori na pitanje kakve on posledice ima po spoljnu politiku ove dve države, odnosno koliki su troškovi ovakve politike, uzimajući u obzir različite pozicije ovih država u međunarodnim odnosima.

U nastavku rada biće napravljen kratak teorijski osvrt na revizionizam u međunarodnim odnosima i na istorijski revizionizam kao jedan oblik revizionizma. Nakon toga će biti objašnjen koncept ontološke sigurnosti, koji ćemo koristiti da objasnimo istorijski revizionizam ove dve države. Poslednji deo rada biće posvećen analizi spoljne politike i istorijskog revizionizma Srbije i Turske.

U ovom radu tvrdimo da teorija ontološke sigurnosti može u velikoj meri da objasni uzroke istorijskog revizionizma u Turskoj i Srbiji. Takođe, tvrdimo da istorijski revizionizam ne nanosi veliku štetu ovim državama, te da im je isplativije da nastave sa takvom praksom, štiteći narativ koji su o sebi stvorile, nego da iznova definišu sebe i svoj identitet.

(Istorijski) revizionizam u međunarodnim odnosima

Kada se govori o revizionizmu u međunarodnim odnosima, obično se polazi od toga da on proističe iz nezadovoljstva jedne države sa postojećim međunarodnim poretkom i da su sile koje su u usponu – za koje se pretpostavlja da će biti manje zadovoljne međunarodnim poretkom – sklonije revizionističkim praksama (Kustermans, de Carvalho, Beaumont, 2023: 5). Često se kao primeri revizionističkih država navode Rusija i Kina, jer se one vide kao oponenti poretku koji su uspostavile Sjedinjene Američke Države (SAD) i njeni saveznici (Ibid). Ipak, i SAD se mogu posmatrati kao revizionističke, što je na primer posebno postalo uočljivo sa dolaskom Donalda Trampa (Donald Trump) na mesto predsednika SAD (He et al., 2021: 160). Zapravo, sve države mogu imati želju da promene međunarodni poredak u skladu sa svojim interesima i vrednostima (Ibid: 164). Drugim rečima, revizionistička spoljna politika ne mora nužno biti vezana za velike sile ili

sile u usponu. Male i slabe države takođe mogu biti revizionističke, s tim da će one imati manje mogućnosti da dovedu u pitanje postojeći poredak i neminovno će biti ograničene resursima koji im stoje na raspolaganju (Kustermans et al., 2023: 5).

Revizionizam generalno podrazumeva program ili agendu koja dovodi u pitanje postojeći *status quo* (Pollmann, 2016: 310). Na tom tragu, istorijski revizionizam podrazumeva program ili agendu koja dovodi u pitanje široko prihvaćeno viđenje određenih istorijskih događaja (Ibid). Uopšteno govoreći, istorijski revizionizam predstavlja „neopravdano, nedovoljno naučno utemeljeno (ili sasvim neutemeljeno) menjanje pogleda na prošlost” (Milošević, 2013: 16). Ono što je kod istorijskog revizionizma posebno problematično jeste to da njime država šalje poruku da ona promoviše pogled na određene istorijske događaje koji je fundamentalno drugačiji od pogleda koji imaju druge države, potencijalno na načine koji bi mogli da opravdaju neke buduće akte agresije (Pollmann, 2016: 311). To znači da u istorijskom revizionizmu jedne države druge države mogu prepoznati pripremu za ponavljanje istih onih radnji iz prošlosti koje ta država negira. Ovo može izazvati strah i podozrenje prema toj državi.

Treba uzeti u obzir da revizionističke države ipak nisu odvojene od strukturne stvarnosti i da će one stalno ažurirati i preispitivati svoje ciljeve i politike (Zionts, 2006: 633). Ako, na primer, revizionistička država pokrene agresivnu kampanju koja nailazi na otpor ili donosi veće žrtve nego što se očekuje, u zavisnosti od toga koliko cenu je spremna da plati zavisice i da li će nastaviti sa revizionističkom politikom (Ibid: 634). Odnosno, ako revizionistički ciljevi ostanu dostižni unutar nekog prihvatljivog nivoa rizika, neuspesi ne bi trebalo nužno da dovedu do promene politike (Ibid). To, s druge strane, znači da će država odustati od svoje revizionističke politike onda kada je cena koju za to plaća previsoka, u smislu da ne raspoláže sa dovoljno resursa za nastavak te politike, ili cena te politike prevazilazi koristi od uspeha iste.

U svom radu o istorijskom revizionizmu Japana, Erika Polman (Erika Pollmann) razmatrala je da li istorijski revizionizam Japana (prisutan prevashodno u japanskim udžbenicima) ugrožava bezbednost Japana, njegove odnose sa drugim državama i japanske interese (Pollmann, 2016: 307). Slučaj Japana tretiran je kao najpogodniji za utvrđivanje da li i koliko istorijski revizionizam neke

države može da stvori probleme za tu državu (Ibid: 313), upravo zbog stravičnih zločina koje je japanska vojska počinila tokom Drugog svetskog rata u državama u regionu. Ukoliko istorijski revizionizam nema značajne posledice po Japan, onda je, tvrdi Polman, teško očekivati da bi istorijski revizionizam neke druge države imao neke ozbiljne posledice po tu državu (Ibid). Dakle, koliko god reakcija država na istorijski revizionizam neke druge države bila glasna i burna, konkretnijih posledica po tu drugu državu verovatno neće ni biti, jer je državama kojima smeta istorijski revizionizam te druge države mnogo „jeftinije” da kroz verbalnu osudu opomenu tu državu, nego da preduzmu neke konkretne aktivnosti kojima bi pokušale da je kazne (Ibid). To se može objasniti time da bi preduzimanje konkretnih akcija neminovno narušilo odnose između tih država, a što može da predstavlja posebno veliki problem ukoliko iz tog odnosa države imaju koristi od, na primer, intenzivne ekonomske saradnje. Drugim rečima, države verovatno neće biti spremne da zbog drugačijeg tumačenja prošlosti ugroze svoje odnose sa državama koje su sklone istorijskom revizionizmu, ma koliko bolan bio istorijski period oko kojeg se spore.

Ontološka sigurnost i priznanje zločina

Kako to primećuje Jelena Subotić, kao što je pojedincima potrebna stabilna autobiografija, tako je i grupama potreban narativ, ubedljiva priča o tome odakle smo „mi” došli, kako smo postali ono što jesmo, šta nas okuplja, kakvu svrhu i težnje naša grupa ima (Subotić, 2016: 612). Imati sigurnu autobiografiju, čvrsto razumevanje sopstvene prošlosti i sopstvene istorije pruža osećaj stabilnosti i omogućava nam da krenemo napred (Ibid). Za održavanje ontološke sigurnosti važni su narativi jer pružaju autobiografsko opravdanje i kontinuitet sa „dobrom prošlošću” (Ibid: 614). Državama je važno da se osećaju dobro u vezi sa sobom i svojim delovanjem u prošlosti kako bi mogle da funkcionišu u međunarodnoj zajednici (Ibid).

Tokom vremena, sa beskonačnim ponavljanjem određenog narativa od strane političkih elita, intelektualaca, obrazovnog sistema, popularne kulture i medija, određeni narativni obrazac – o prošlim događajima ili o mestu države u međunarodnom

sistemu – fiksira određeno tumačenje i razumevanje prošlosti i ograničava mogućnost za osporavanje takvog tumačenja (Ibid: 615). Taj narativ postaje hegemonistički i svaki alternativni narativ zbog toga nema nikakvog smisla, ne zvuči koherentno ni ubedljivo (Ibid). Zato svaki pokušaj da se taj narativ preispita može dovesti do stvaranja percepcije da se time dovodi u pitanje i narušava autobiografija društva i države, a što posledično dovodi do ugrožavanja ontološke sigurnosti.

Takođe, za ontološku sigurnost jedne države važno je da se u međunarodnoj zajednici oseća „kao kod kuće” (Ejdus, 2018: 888). Drugim rečima, važno joj je da obezbedi sigurnost svog članstva u međunarodnoj zajednici, jer nije dovoljno da se oseća sigurno u svom shvatanju sebe, već mora da se oseća sigurno i u društvu drugih država (Subotić, 2016: 616).

Priznavanje zločina iz prošlosti od države neminovno zahteva da preispita kako ona samu sebe vidi (Zarakol, 2010: 7). Priznavanje zločina nije prost verbalni čin, već on predstavlja preformulisanje državnog identiteta koji u tom slučaju više ne predstavlja zajednicu koja nije sposobna da poćini neki zločin, već zajednicu koja je sposobna za tako nešto (Ibid). Ti zloćini već su deo državnog identiteta, ali isprićani su na određeni naćin, što znaći da se priznanjem zloćina i odgovornosti za zloćin sam zloćin artikuliše na drugaćiji naćin (Ibid). Takoće, priznanje zloćina i izvinjenje povezani su sa mećunarodnim normama i oćekivanjima, jer upravo je ideja da postoje određene pojave kojih države treba da se stide i zbog kojih treba da se izvine utemeljena u normativnim zahtevima mećunarodne zajednice (Ibid: 8). Zahtev za priznanjem zloćina i izvinjenjem najćešće je generisan spolja, posebno u slućajevima gde se ųrtve, tj. pogoćene grupe, nalaze van teritorije države o ćijim zloćinima je reć (Ibid). Uz to, a što je posebno važno za slućaj Srbije i Turske, pritisak na neku državu da se izvini za zloćine koje je u prošlosti poćinila najćešće dolazi od zapadnih zemalja, jer su one te koje su na sebe preuzele ulogu zaštitnika ljudskih prava i osude poćinjenih zloćina i to ugradile u svoju ontološku sigurnost i u narativ o sebi (Ibid).

U nastavku, razmotrićemo ukratko spoljnu politiku Turske i Srbije, uzroke i posledice istorijskog revizionizma dve države i pokušati da odgovorimo na pitanje koliko su ova dva istorijska

revizionizma slična, koliko koštaju Tursku i Srbiju i da li su održiva.

Turska spoljna politika

Pre nego što se fokusiramo na istorijski revizionizam Turske, osvrnućemo se na koncept neo-osmanizma, kojim se poslednje dve decenije objašnjava turska spoljna (ali i unutrašnja) politika (Wastnidge, 2019: 1). Neo-osmanizam i neo-osmanska spoljna politika vezuju se za Partiju pravde i razvoja (AKP) i režim turskog predsednika (ranije predsednika vlade) Redžepa Tajipa Erdogana (Recep Tayyip Erdoğan) i bivšeg ministra spoljnih poslova Ahmeta Davutoglua (Ahmet Davutoğlu) (Ibid: 3). Ipak, ovde je reč o veoma fleksibilnom pojmu koji se može primeniti na praktično svaki aspekt turske spoljne politike i to upravo zato što se istorija i nasleđe Osmanskog carstva mogu tumačiti na različite načine, naglašavajući pojedine karakteristike ovog carstva (Ibid: 6-7). Uopšteno govoreći, tri viđenja Osmanskog carstva podupiru analizu turske spoljne i unutrašnje politike i način na koji Turska sebe doživljava i predstavlja: 1) Osmansko carstvo kao kolevka ili vrhunac civilizacije; 2) Osmansko carstvo kao islamsko carstvo; i 3) Osmansko carstvo kao liberalno, multikulturalno carstvo (Ibid: 3).

Upravo zbog ogromnog prostora na kojem se Osmansko carstvo prostiralo i njegovog velikog značaja i uticaja, Ahmet Davutoglu je razradio ideju o tome da Turska ima centralnu ulogu i to ne samo u regionalnoj, već i u svetskoj politici, i da treba da se oslanja na svoj istorijski i civilizacijski ugled, odnosno na svoje osmansko nasleđe, kako bi ojačala svoju poziciju (Ibid: 8). Ipak, Turska nije mogla otvoreno da promoviše neo-osmansku spoljnu politiku ili agendu, jer upravo zbog tog imperijalističkog nasleđa nijedna država koja je bila pod osmanskom vlašću ne bi mogla blagonaklono da gleda na takvu tursku spoljnu politiku (Ibid: 8-9). Zato je Turska nastojala da se predstavi kao značajan i kooperativan regionalni akter, služeći se istorijskim i kulturnim obeležjima iz svoje osmanske prošlosti (Ibid: 11).

Kako je sam Erdogan pisao još 2011. godine, Turska je ponovo otkrila svoje susedstvo, vodeći proaktivnu spoljnu politiku koja se prostire od Balkana, preko Bliskog istoka, do Kavkaza, po principu „nula problema, neograničena trgovina” (Erdogan, 2011). Ipak,

2016. godine Turska se okreće nešto agresivnijoj spoljnoj politici, a što je posledica više faktora, poput arapskog proleća i neuspelog vojnog puča u julu 2016. godine (Bekić, 2021: 136-137). Kao reakcija na puč došlo je do tada neviđene čistke svih onih za koje se sumnjalo da su pučisti ili njihovi simpatizeri, ali i do pogoršanja diplomatskih odnosa Turske sa brojnim zapadnim zemljama zbog uverenosti režima da su pučisti imali podršku spolja, te da je reč o međunarodnoj zaveri protiv Turske (Ibid: 137).

Takođe, kako pojedini autori primećuju, u retorici turske političke elite poslednjih nekoliko decenija uočava se revizionizam i nostalgija za vremenom carstva, ali da revizionizam neo-osmanizma ne podrazumeva teritorijalne pretenzije, već obnovu statusa Turske kao multiregionalne sile, odnosno države koja je u stanju da utiče na nekoliko regiona, a što u ovom slučaju znači teritorije koje su nekada bile deo Osmanskog carstva (Ibid: 140).

Istorijski revizionizam Turske

Na zvaničnom sajtu Ministarstva spoljnih poslova Turske istaknuta je posebna sekcija u okviru koje su pobrojani glavni problemi sa kojima se Turska suočava u svojoj spoljnoj politici. Kao jedan od tih problema navedeno je i neslaganje sa Jermenijom u vezi sa događajima iz 1915. godine (Ministry of Foreign Affairs, 2022). Na samom početku ovog kratkog teksta, ističe se tragičan period tokom poslednjih godina postojanja Osmanskog carstva, tokom kojeg su, između ostalog patili Turci i Jermeni. Tragične događaje iz 1915. godine tursko ministarstvo ne poriče, ali odbacuje kvalifikaciju tih događaja kao genocid. Dodatno, u tekstu se Jermenija optužuje da joj je priznanje ovog zločina kao genocida od strane drugih država postao nacionalni cilj i da je to često praćeno anti-turskom retorikom i predstavljanjem turske istorije i porekla u veoma negativnom kontekstu. Ukazuje se i na to da privilegovanje jermenskog stava po ovom pitanju, čak i kada je reč o prostom pokazivanju solidarnosti sa narodom koji je u prošlosti propatio, predstavlja selektivno saosećanje. Ujedno se kritikuje svako politizovanje ove teme, ističući da parlamenti i druge političke institucije nisu pozvane da donose sudove o tome da li je ovde reč o genocidu ili ne. Ipak, ujedno se izražava i žaljenje što ova tema

opterećuje odnos dva naroda, za koji se tvrdi da je kroz istoriju pretežno bio prijateljski.

Bivši predsednik SAD Džo Bajden (Joe Biden) je 2021. godine formalno priznao da je te 1915. godine nad Jermenima počinjen genocid, što nijedan američki predsednik pre njega nije učinio (The Guardian, 2021). Uprkos tome što je jasno stavljeno do znanja da se ovim priznanjem ne optužuje Turska, reakcija turskih vlasti je bila oštra. Ministar spoljnih poslova Mevlut Čavuşoğlu (Mevlüt Çavuşoğlu) je tom prilikom izjavio da svet ne može da promeni istoriju i da Turska neće slušati ničije lekcije o sopstvenoj prošlosti (Ibid). U zasebnom saopštenju Ministarstvo spoljnih poslova Turske je osudilo Bajdenovu izjavu, navodeći da je američki predsednik podlegao pritisku anti-turskih i radikalnih jermenskih krugova (France 24, 2021). Prethodno je 2019. godine turski predsednik Erdogan zapretio da će Turska zatvoriti dve američke vojne baze stacionirane u ovoj zemlji kao odgovor na najavu američke administracije da će uvesti sankcije Turskoj zbog kupovine ruskog naoružanja i zbog rezolucije kojom je američki Kongres događaje iz 1915. godine priznao kao genocid (Al Jazeera, 2019).

Francuski predsednik Emanuel Makron (Emmanuel Macron) je 2019. godine 24. april proglasio za nacionalni dan sećanja na genocid nad Jermenima, na šta je Turska reagovala optužujući Makrona da je događaje iz prošlosti zloupotrebio u političke svrhe zbog problema sa kojima se suočava u sopstvenoj zemlji (Deutsche Welle, 2019). Godine 2016. nemački Bundestag gotovo jednoglasno je usvojio rezoluciju kojom kvalifikuje zločin nad Jermenima kao genocid (Sanderson, 2016). Turska je, očekivano, osudila usvajanje rezolucije, uz komentar predsednika vlade Binalija Jildirima (Binali Yildirim) da Turska u svojoj prošlosti nema ničega čega bi trebalo da se stidi, dodajući da ova rezolucija testira nemačko-tursko prijateljstvo, uprkos tome što je nakon usvajanja rezolucije nemačka kancelarka Angela Merkel (Angela Merkel) izjavila da ta odluka Bundestaga ni na koji način ne umanjuje prijateljski i strateški odnos dve zemlje (Ibid). Neposredno pre nego što je u Bundestagu izglasana rezolucija, turski predsednik Erdogan je upozorio Nemačku da će usvajanje rezolucije neminovno dovesti do narušavanja budućih diplomatskih, ekonomskih, političkih i vojnih odnosa Turske i Nemačke (Winter, 2016).

Kroz ovih nekoliko primera vidi se da je Turska bila spremna da naruši prijateljske i strateški važne odnose sa zapadnim državama zbog kvalifikacije zločina nad Jermenima kao genocida. Ovakve izjave i postupci najviših zvaničnika Turske su na prvi pogled manje jasne kada se uzme u obzir da ni u jednom od navedenih slučajeva Turska nije bila optužena za genocid, niti su te države želele da naruše odnose sa njom ili da je na bilo koji način kazne. Štaviše, Turska je ta koja je burno reagovala i pretila ugrožavanjem odnosa sa svojim najvažnijim saveznicima na Zapadu.

Kako primećuje Ajša Zarakol (Ayşe Zarakol), Turska se evropskoj međunarodnoj zajednici pridružila u 19. veku kao stigmatizovani autsajder i to je za nju imalo traumatski efekat, utičući na njen nacionalni identitet, u koji je ugrađena nesigurnost koju je to međunarodno okruženje stvorilo (Zarakol, 2010: 4). Identitet moderne turske države izgrađen je oko njenog nastojanja da dokaže svoj visok stepen „civilizovanosti” i „modernosti” kako bi od drugih država, prevashodno onih sa Zapada, dobila jednak tretman i priznanje (Ibid: 15-16). Zato je nova država težila da se uskladi sa Zapadom, a posebno sa evropskim državama, jer je upravo Zapad videla kao najmoderniju i najnapredniju civilizaciju tog vremena (Torun, 2021: 325). Prema rečima Ajše Zarakol, Ataturov režim je odlučio da se ne suoči sa zločinom počinjenim nad Jermenima jer bi priznanje krivice potkopalo projekat moderne evropske turske nacije, što bi takođe učvrstilo hijerarhijski odnos sa Zapadom (Zarakol, 2010: 15). Zbog toga je još tada Turska imala poteškoće da prizna taj zločin (Ibid: 16), a što je potom ugrađeno u njen identitet i tako opstalo do danas.

Pomalo paradoksalno, uprkos toj želji da se dokaže pred zapadnim zemljama i da postane ravnopravan član te zajednice, u Turskoj je još iz vremena stvaranja turske republike opstalo shvatanje da kada zapadne sile govore o manjinskim narodima i njihovim pravima u Turskoj (ranije Osmanskom carstvu), to čine kako bi potkopale njen suverenitet (Ibid: 15). Ovo takođe može da objasni zašto Turska zahtev da prizna da je nad Jermenima počinila genocid ne može da posmatra kao zahtev za pravdu, već kao pokušaj destabilizacije Turske (Ibid). Takođe, kako Turska u svojoj spoljnoj politici insistira na osmanskome nasleđu i njime se služi za širenje svog uticaja u više regiona – koje predstavlja slavnu prošlost Turske, vrhunac civilizacije – priznanjem genocida nad

Jermenima potencijalno narušava takvu sliku o Osmanskom carstvu, čime gubi kontinuitet sa „dobrom prošalošću”.

Ipak, na ovom mestu tvrdimo da negiranje genocida nad Jermenima Tursku ne košta mnogo, u smislu odnosa sa drugim državama. Iako istorijski revizionizam Turske nesumnjivo predstavlja ozbiljnu prepreku za unapređenje odnosa sa Jermenijom, nijedan ključni saveznik i partner Turske – poput Sjedinjenih Država ili Nemačke – nije bio spreman da zbog ovog pitanja ugrozi svoje odnose sa njom. Pritom, politika „nula problema” je već sa Arapskim prolećem postala neodrživa, a usklađivanje spoljne politike Turske sa spoljnom politikom EU s vremenom je postajalo sve teže (Torun, 2021: 332). Sa promenom dinamike na Bliskom istoku nakon 2010. godine, odnos Turske sa zapadnim zemljama počeli su da opterećuju drugi problemi, posebno oni nastali sa ratom u Siriji, poput migrantske krize, borbe protiv Islamske države i odnos prema Kurdima u Siriji (Ibid: 332-335). Takođe, a o čemu je već bilo reči, odnosi sa zapadnim državama narušeni su i zbog neuspelog puča u Turskoj. Drugim rečima, turski istorijski revizionizam nije igrao gotovo nikakvu ulogu u svim ovim situacijama.

Takođe, „olakšavajuća” okolnost za Tursku je ta što je genocid nad Jermenima počinjen mnogo pre nego što je pojam genocida uopšte definisan u međunarodnom pravu, što ne postoji presuda nekog međunarodnog suda kojom bi ovaj zločin bio kvalifikovan kao genocid, a Turska proglašena odgovornom i što je ovaj zločin počinjen pre više od jednog veka. To znači da postoji prilično širok prostor za odbacivanje odgovornosti i kvalifikacije zločina kao genocida, odnosno širok prostor za istorijski revizionizam.

Spoljna politika Srbije

Veliki je broj determinanti koje određuju i utiču na spoljnu politiku Srbije. Od nasleđa jugoslovenskih ratova 90-ih godina 20. veka i specifičnog odnosa sa susednim zemljama i brojnih nerešenih pitanja sa njima, preko veoma specifičnih odnosa i interesa koje ima sa vodećim svetskim silama (EU, SAD, Rusija, Kina), do činjenice da Srbija, iako značajna država u regionu u kojem se nalazi, ima mali ili simbolični značaj na evropskom i svetskom nivou i da je ekonomski veoma slaba i zavisna – trgovinski, finansijski, tehnološki i energetska – od velikih sila (Visković, 2018: 21-23).

Više od dve decenije kontinuitet u spoljnoj politici Srbije čine dve stvari – članstvo u EU, prema kojoj je strateški opredeljena i održavanje bliskih odnosa sa Rusijom. Upravo zbog interesa koje ima u odnosima sa Rusijom, ali i drugim zemljama koje Srbija smatra značajnim za ostvarenje svojih interesa u vezi Kosova, Srbija se poslednjih desetak godina konzistentno ne usklađuje u potpunosti sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU (Nedeljković i Krstić, 2018: 668). Zapravo, Srbija konstantno oscilira između Zapada i Rusije, dok i jedna i druga strana nastoje da spreče da se Srbija „politički ’nastani’ u ’dvorištu’ takmaca” (Reljić, 2009: 15). Drugim rečima, kako pojedini autori primećuju, „u političkom obrascu Srbije decenijama vlada jedna politička naddeterminanta”, a to je podeljenost, odnosno neopredeljenost između Istoka i Zapada (Marković, Jovanović, Zafirović, 2021: 59).

Kako je međunarodni položaj Srbije prilično nepovoljan, njena spoljna politika predstavlja pragmatično snalaženje u datim okolnostima, a ne jasnu i preciznu spoljnopolitičku strategiju (Mandić, 2021: 122). Odnosno, ona nema jasnu politiku balansiranja, niti dovoljno jasno formulisane ciljeve (Marković i sar., 2021: 70). Treba napomenuti da je time otvoren prostor srpskim političkim elitama da spoljnu politiku tumače i vode po sopstvenom nahođenju, željama i interesima (Ibid: 71), a što može dovesti do zloupotrebe spoljne politike.

Istorijski revizionizam Srbije

Za razliku od Turske, slučaj Srbije je nešto kompleksniji s obzirom da ona ne negira „samo” genocid (onaj počinjen u Srebrenici), već i niz drugih zločina. Ipak, zbog ograničenog prostora i zbog činjenice da je godinama unazad to najporicaniji zločin u Srbiji,² u ovom delu rada ćemo kao primer uzeti negiranje genocida u Srebrenici.

Nakon pada Slobodana Miloševića, Srbija započinje spor i mukotrpan proces saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Nezadovoljavajuća saradnja sa tribunalom od samog početka je čak opterećivala odnose sa EU, koja je pooštravala politiku uslovljavanja dok u jednom trenutku nije čak

² Videti izveštaje *Stanje poricanja za 2022, 2023. i 2024. godinu* koje je objavila Inicijativa mladih za ljudska prava.

i suspendovala pregovore sa Srbijom (Lađevac, 2008: 64-66). Ipak, iako je poricanje ratnih zločina i veličanje ratnih zločinaca prisutno i nakon 2000. godine, ono dobija potpuno novu dimenziju sa dolaskom na vlast Srpske napredne stranke, koju su osnovali bivši visokorangirani članovi Srpske radikalne stranke, poznate po svom ekstremnom nacionalizmu, šovinizmu i huškanju na rat i ratne zločine (Davidović i Đurović, 2025: 8). Početak svojevrsne nove faze u istorijskom revizionizmu Srbije predstavlja povratak Vladimira Lazarevića iz Haga, bivšeg komandanta Prištinskog korpusa, nakon odsluženja zatvorske kazne za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti nad albanskim stanovništvom na Kosovu. Lazarević je avionom Vlade Srbije došao u Niš, gde su ga dočekali ministri, predstavnici vojske i crkve (Ministarstvo odbrane Republike Srbije, 2015). Od tada, prisustvo osuđenih ratnih zločinaca u javnom prostoru i negiranje ratnih zločina postaju sve učestalije pojave (Davidović i Đurović, 2025: 8). Kako ističe Jelena Đureinović, od dolaska Srpske napredne stranke na vlast 2012. godine, „ratovi devedesetih postali su centralna tema državne politike sećanja i ključni za politički legitimitet vlasti” (Đureinović, 2021: 5).

Dominantan narativni obrazac u Srbiji, podržan od strane vlasti, izgrađen je na percepciji da su Srbi kroz istoriju uvek bili žrtve i da su često bili prinuđeni da se brane od velikih sila (Subotić, 2016: 617). U tom kontekstu su i ratovi 90-ih viđeni kao nastavak događaja iz Drugog svetskog rata ili kao deo neprestane borbe Srba protiv agresora (Obradovic-Wochnik, 2009: 42). Ovakav narativ o ratovima 90-ih izgrađen je jer se oni, a posebno rat u Bosni zbog svoje brutalnosti, nisu uklapali u sliku Srba kao naroda koji je večita žrtva i koji se uvek samo branio (Ibid: 43).

Kako primećuje Ivo Visković, „mit o srpskom narodu kao žrtvi nepravde prisutan je kao uverenje značajnog dela i političke elite i građana, pa i međusobni uticaj njih i lidera po tom pitanju igra određenu ulogu u utvrđivanju spoljnopolitičkih stavova” (Visković, 2018: 27). Takođe, pojedini događaji poput gubitka Kosova ili oslobađajućih presuda za Namera Orića, Antu Gotovinu i Mladena Markača, iskorišćeni su od strane političkih elita kao još jedan dokaz da su Srbija i Srbi „većite žrtve” (Davidović i Đurović, 2025: 13).

Najvidljiviji i najočigledniji primer istorijskog revizionizma Srbije i primer kako u praksi izgleda dominantni narativ jeste kampanja koju su srpske vlasti vodile pre, tokom i nakon usvajanja Rezolucije o genocidu u Srebrenici, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 23. maja 2024. godine. „Kampanja je, osim diplomatskih napora da se druge države ubede da glasaju protiv usvajanja Rezolucije, uključivala i izrazito negativnu retoriku o samoj Rezoluciji i njenim sponzorima u javnom diskursu, uz izvrtanje činjenica”, a u kampanji je učestvovao kompletan državni vrh (Milosavljević i Đurović, 2025: 10). Glavni argument vlasti protiv usvajanja ove Rezolucije bio je da se njome srpski narod proglašava „genocidnim”, da će njena posledica biti ukidanje Republike Srpske kao jednog od entiteta u Bosni i Hercegovini, a da sama kampanja protiv njenog usvajanja predstavlja borbu jedne male, slobodarske zemlje protiv velikih, moćnih država (Ibid).

Nakon što je Rezolucija usvojena, predsednik Srbije Aleksandar Vučić se u sali Generalne skupštine UN ogrnuo državnom zastavom, koju je odbio da skine nakon što su to od njega zahtevali predsedavajući Generalnom skupštinom i obezbeđenje, uz komentar: „Niko na svetu mi neće uzeti moju zastavu” (RTS, 2024). Kasnije tokom godine najavio je da će odlikovati predstavnike onih država koje su glasale protiv usvajanja Rezolucije, što je i učinio, dodelivši ordenje stalnim predstavnicima Rusije, Ujedinjenih Arapskih Emirata i Mađarske pri Ujedinjenim nacijama (Blic, 2024).

Tokom kampanje nosioci vlasti u Srbiji su često insistirali na stradanju Srba u Nezavisnoj državi Hrvatskoj tokom Drugog svetskog rata. Tako je predsednik Vlade Miloš Vučević, tokom komemoracije žrtvama logora Jasenovac u Donjoj Gradini, izjavio da „narod koji je ovo prošao ne može biti narod dželata nego narod žrtve” (Al Jazeera, 2024). Ministar odbrane Bratislav Gašić je ovu kampanju okarakterisao kao borbu „jedne male, nezavisne i slobodoljubive zemlje” (Ministarstvo odbrane Republike Srbije, 2024). U kampanju se uključio i patrijarh Srpske pravoslavne crkve Porfirije koji je u sklopu Uskršnje poslanice kritikovao Rezoluciju o Srebrenici ukazujući na „apsolutnu neistinu i pokušaj nebivalog istorijskog revizionizma, u kome se nastoji da prostom inverzijom srpski narod, žrtva višestrukih genocida i etničkog čišćenja, bude proglašen za počinioaca genocida” (Nova, 2024).

Paradoksalno, sama Rezolucija o Srebrenici uopšte ne spominje srpski narod. Štaviše, u Rezoluciji se navodi da „prema međunarodnom pravu, krivična odgovornost za zločin genocida je individualizovana i da se ne može pripisati nijednoj etničkoj, verskoj ili drugoj grupi ili zajednici u celini” (Peščanik, 2024).

Nema nikakve sumnje da se zahtevi upućeni Srbiji da prizna zločine i odgovornost za iste tumače kao ugrožavanje njene ontološke sigurnosti, jer ako su Srbija i srpski narod o sebi stvorili sliku žrtve koja je često bila meta kako velikih sila, tako i neprijateljskih naroda u regionu, onda prihvatanje da su određeni zločini počinjeni i da su bili deo državne politike u to vreme zahteva preispitivanje sopstvene prošlosti i slike koju su o sebi stvorili. Drugim rečima, prihvatanje činjenice da su određeni zločini počinjeni podrazumeva preformulisane državnog identiteta Srbije, koja u tom slučaju onda više nije zajednica koja ne samo da nije sposobna da poćini tako stravićne zloćine, nego je uvek bila isključivo žrtva tuđih zloćina, već postaje zajednica koja je itekako bila u stanju da poćini zloćine i to ne kao nekakve sporadićne incidente i rezultat osvete, već kao smišljene i dobro planirane i koordinisane akcije. Ovo objašnjava zašto suoćavanje sa prošlošću u Srbiji ne podrazumeva suoćavanje sa nasiljem i masovnim kršenjem ljudskih prava iz 1990-ih godina, već ide u „suprotnom pravcu i podrazumeva glorifikaciju srpskih oružanih snaga kao heroja” (Đureinović, 2021: 32).

U izveštajima o napretku Srbije, počevši od 2016. godine, Evropska komisija primećuje i osuđuje određene prakse poricanja ratnih zloćina, uključujući i negiranje genocida u Srebrenici, i velićanja osuđenih ratnih zloćinaca, nezadovoljavajuću saradnju Srbije sa Haškim tribunalom i dovođenje u pitanje njegovih presuda, kao i poteškoće u procesuiranju ratnih zloćina pred domaćim sudovima (European Commission, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024).

Izveštaj komesarke za ljudska prava Saveta Evrope Dunje Mijatović iz 2023. godine takođe ukazuje na široko rasprostranjenu praksu poricanja ratnih zloćina, zloćina protiv ćovećnosti i genocida i velićanja osuđenih ratnih zloćinaca, koja se poslednjih godina intenzivirala (Mijatović, 2023). Takođe, već nekoliko godina unazad predsednica Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivićne sudove prijavljuje Srbiju Savetu bezbednosti Ujedinjenih

nacija jer odbija da sarađuje sa Mehanizmom, čime ga ometa u njegovom radu (N1, 2024).

Pozicija Srbije je utoliko teža od one u kojoj se Turska nalazi, jer za razliku od Turske, Srbija je mala zemlja – kako prema površini teritorije, tako i po broju stanovnika – ima neuporedivo manji značaj za zapadne države i neuporedivo manje uticaja na njih. „Otežavajuća” okolnost za Srbiju je i ta što su svi zločini koje aktivno i glasno negira veoma dobro dokumentovani i za sve njih postoje sudske presude i to kako Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog suda pravde, tako i sudova u regionu, uključujući i domaće sudove. Pritom, svi zločini koje Srbija negira dogodili su se pre dve ili tri decenije, što znači da su sećanja na njih još uvek veoma sveža i to ne samo u regionu, već i šire, a posebno u zapadnim državama. To znači da postoji veoma mali, gotovo nepostojeći prostor za negiranje zločina i odbacivanje odgovornosti, tim pre što je *status quo* koji je uspostavljen presudama relevantnih međunarodnih pravosudnih institucija upravo zbog toga širi, nego što je to slučaj kod genocida počinjenog nad Jermenima.

Ipak, kao što smo pokazali za Tursku, i za Srbiju tvrdimo da nju istorijski revizionizam ne košta onoliko koliko se na prvi pogled čini. Naime, pokazali smo da su Ujedinjene nacije, Evropska unija, Savet Evrope, Međunarodni rezidualni mehanizam i brojne zapadne države svesne revizionističkih praksi Srbije, na šta je opominju i skreću pažnju. Međutim, osim verbalne osude, konkretnijih posledica po Srbiju u poslednjih deset godina nije bilo. Štaviše, kada se, na primer, pogledaju godišnji izveštaji Evropske komisije o napretku Srbije, od kojih gotovo svaki ima najmanje sto stranica, revizionističke prakse Srbije pominju se u svega jednom pasusu. Identična situacija je i sa izveštajem komesarke Dunje Mijatović koja je ovoj temi posvetila jednu nepunu stranicu u izveštaju od preko trideset strana. Čak ne bismo mogli da tvrdimo da istorijski revizionizam Srbije značajno usporava i otežava proces pristupanja EU, jer iako to jeste jedan od problema koji bi Srbija morala da reši pre nego li postane punopravna članica, postoji čitav niz drugih spornih pitanja – poput nerešenog pitanja Kosova, odsustva vladavine prava, rasprostranjene korupcije – koja su od ključne važnosti i zbog kojih se članstvo Srbije u EU čini gotovo nedostižnim.

U ovom kontekstu bismo mogli da tvrdimo da je istorijski revizionizam suštinski povezan sa drugim oblicima državno-sponzorisano nasilja, odnosno da su široko rasprostranjene prakse poricanja ratnih zločina sastavni deo ponašanja vlasti i kulture javnog govora koja preovlađuje među vladajućom političkom elitom, koja promovise i primenjuje nasilje, suzbija svaki oblik kritičkog mišljenja i održava veze sa kriminalnim grupama (Davidović i Đurović, 2025: 5). Drugim rečima, moglo bi se reći da je istorijski revizionizam sastavni deo problema odsustva vladavine prava i jakih demokratskih institucija u Srbiji, odnosno posledica ovih nedostataka. Ipak, istorijski revizionizam sam po sebi, posmatran kao zaseban problem, ne predstavlja veliku prepreku Srbiji u odnosima sa velikim silama, niti posebno otežava njene evropske integracije.

Zaključak

Očigledan je veliki kontrast između spoljnih politika Turske i Srbije i pozicija koje u međunarodnim odnosima imaju ove dve države. S jedne strane, Turska je velika i važna zemlja ne samo u regionu u kojem se nalazi, već i u drugim regionima, dok je Srbija mala zemlja koja se loše snalazi u datim okolnostima, rastrzana između nedovoljno jasnih interesa i spoljnopolitičkih prioriteta, koja jedino u svom regionu ima neki značaj. Tako posmatrano, s obzirom na to da im početne pozicije nisu iste, moglo bi se tvrditi da će Srbiji uvek biti teže da se odupire zahtevima da prizna zločine i odgovornost za njih, nego Turskoj, kao i da će posledice istorijskog revizionizma po ove dve države i njihove odnose sa drugim međunarodnim akterima biti različite. Ipak, ta očigledna razlika između ovih država i njihovih spoljnih politika u ovom slučaju ne igra veliku ulogu. Obe države su podjednako voljne i sposobne da negiraju zločine, dok spoljni pritisak i posledice zbog istorijskog revizionizma nisu velike.

Za Tursku i Srbiju zahtevi da priznaju genocid nad Jermenima, odnosno Bošnjacima, predstavljaju svojevrstan napad na identitet ovih država i njihovih naroda. Slika koju ove dve države (odnosno turski i srpski narod) imaju o sebi je nespojiva sa priznanjem da je u njihovo ime počinjen genocid, odnosno da su odgovorne za takav zločin. Da bi takvo priznanje bilo moguće, neophodno je da se preispitaju identiteti ovih država, odnosno način na koji

one doživljavaju sebe i svoju prošlost. Ipak, kako je to dugotrajan i težak proces, za jednu državu i njeno društvo je lakše da sliku o sebi ne menjaju, posebno kada su svesni da nema većih posledica takve revizionističke politike.

Historical revisionism in foreign policy of Turkey and Serbia

Abstract

The paper examines and compares the causes and consequences of the historical revisionism of Turkey and Serbia, embodied in the intense and harsh denial of the genocide committed against the Armenians in 1915 and the genocide committed against the Bosniaks in 1995, respectively. Regarding the theoretical framework, the paper applies the theory of ontological security. The theory starts with the fact that states, as well as individuals, need a stable autobiography and a solid narrative about the past and the origin of the community. That narrative and state identity are called into question when the state and its society are confronted with the crimes they committed in the past. Turkey and Serbia invest great efforts in denying the crimes of the past, thus trying to protect their identity and the narrative they have created about themselves. Despite the fact that Turkey and Serbia differ in terms of foreign policy, size, power and position in international relations, neither one nor the other suffers significant consequences of such revisionist policies.

Keywords

Ontological security, historical revisionism, Turkey, Serbia, foreign policy

Literatura

Bekić, Janko. Revisionism as a characteristic of authoritarian ex-empires: a case study of Turkish neo-Ottomanism (1990-2020): *Međunarodne studije*, Vol. 21, No. 1 (2021), pp. 127-144.

"Biden becomes first US president to recognize Armenian genocide", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/apr/24/joe-biden-armenian-genocide-recognition> (Datum posete: 13.07.2025.)

"Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Dunja Mijatović – Report following her visit to Serbia", *Council of Europe*, <https://rm.coe.int/report-on-serbia-by-dunja-mijatovic-commissioner-for-human-rights-of-t/1680ac88cc> (Datum posete: 20.07.2025.)

Davidović, Maja, Branimir Đurović (2025). *Killing the truth – genocide denial and historical revisionism in Serbia as state-sponsored violence: trajectories, challenges and opportunities*. Belgrade: Youth Initiative for Human Rights and Cardiff University.

„Dodik i Vučević komemorirali žrtve Jasenovca i negirali genocid u Srebrenici“, *Al Jazeera*, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2024/5/12/dodik-i-vucevic-komemorirali-zrtve-jasenovca-i-negirali-genocid-u-srebrenici> (Datum posete: 25.07.2025.)

- „France declares day marking Armenian genocide“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/france-declares-day-marking-armenian-genocide/a-47377098> (Datum posete: 13.07.2025.)
- „Generalna skupština usvojila rezoluciju o Srebrenici – 84 za, 19 protiv, 68 uzdržano; Vučić: Ovo će otvoriti pandorinu kutiju“, RTS, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/5446999/rezolucija-o-srebrenici-un-generalna-skupstina.html> (Datum posete: 25.07.2025.)
- „General Lazarević stigao iz Haga“, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, <https://www.mod.gov.rs/lat/9085/general-lazarevic-stigao-iz-haga-9085> (Datum posete: 27.07.2025.)
- Đureinović, Jelena (2021). *Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije*. Beograd: Fond za humanitarno pravo.
- Ejdus, Filip. Critical situations, fundamental questions and ontological insecurity in world politics: *Journal of International Relations and Development*, Vol. 21 (2018), pp. 883-908.
- Erdogan, Recep Tayyip (2011). „Erdogan: Turkey Has Vigor the EU Need Badly“, Newsweek, <https://www.newsweek.com/erdogan-turkey-has-vigor-eu-needs-badly-66985> (Datum posete: 13.07.2025.)
- He, Kai, Huiyun Feng, Steve Chan, Weixing Hu. Rethinking Revisionism in World Politics: *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 14, No. 2 (2021), pp. 159-186.
- „Intervju ministra odbrane Bratislava Gašića za junski broj magazina 'Obrana'“, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, <https://www.mod.gov.rs/cir/21316/intervju-ministra-odbrane-bratislava-gasica-za-junski-broj-magazina-odbrana21316> (Datum posete: 25.07.2025.)
- „Konačni tekst Rezolucije o Srebrenici“, Peščanik, <https://pescanik.net/konacni-tekst-rezolucije-o-srebrenici> (Datum posete: 25.07.2025.)
- Kustermans, Jorg, Benjamin de Carvalho, Paul Beaumont. Whose Revisionism, Which International Order? Social Structure and Its Discontents: *Global Studies Quarterly*, 3 (2023), pp. 1-13.
- Lađevac, Ivona (2008). „Osnovne karakteristike saradnje Srbije i EU 2000-2008. godine“, u: *Elementi strategije spoljne politike Srbije*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Mandić, Marko (2021). „Spoljnopolitički prioriteti Republike Srbije – (Ne)održivo balansiranje?, u: *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Marković, Ksenija, Marko Jovanović, Jovana Zafirović (2021). „Spoljna politika Srbije: Između želje građana i odluka vlasti“, u: *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Milosavljević, Marko, Branimir Đurović (2025). *Stanje poricanja – Srbija 2024: Laganje o zločinima pod zastavom*. Beograd: Inicijativa mladih za ljudska prava.
- Milošević, Srđan (2013). „Istorijski revizionizam i društveni kontekst“, u: *Politička upotreba prošlosti: o istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija.
- Nedeljković, Stevan, Milan Krstić (2018). „Poglavlje 31: Postepeno (ne)usklađivanje“, u: *Zbornik radova: Evropa za mene*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Obradovic-Wochnik, Jelena (2009). „Strategies of denial: resistance to ICTY cooperation in Serbia“ in: *War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- „Patrijarh Porfirije u Uskršnjoj poslanici: Rezolucijom pokušavaju da proglase srpski narod počiniocem genocida“, Nova, <https://nova.rs/vesti/drustvo/patrijarh-porfirije-u-uskršnjoj-poslanici-rezolucijom-pokusavaju-da-proglase-srpski-narod-pociniocem-genocida> (Datum posete: 25.07.2025.)

- „Predsednica suda u Hagu prijavila Srbiju Savetu bezbednosti UN zbog neizručenja Jojića i Radete“, N1, <https://n1info.rs/vesti/predsednica-suda-u-hagu-prijavila-srbiju-save-tu-bezbednosti-un-zbog-neizrucenja-jojica-i-radete/> (Datum posete: 20.07.2025.)
- Pollmann, M. Erika. Japan's Security and Historical Revisionism: Explaining the Variation in Responses to and Impact of Textbook Controversies: *Journal of Asian Security and International Affairs*, Vol. 3, 3 (2016), pp. 307-336.
- Reljić, Dušan (2009). *Rusija i Zapadni Balkan*. Beograd: ISAK Fond.
- Sanderson, Sertan (2016). "Armenian 'genocide' motion clears Bundestag", Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/bundestag-passes-armenia-genocide-resolution-unanimously-turkey-recalls-ambassador/a-19299936> (Datum posete: 13.07.2025.)
- "Serbia 2016 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2016_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2018 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2018_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2019 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2019-0_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2020 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2020_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2021 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2021_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2022 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2022_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2023 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2023_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- "Serbia 2024 Report". European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2024_en (Datum posete: 20.07.2025.)
- Subotić, Jelena. Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change: *Foreign Policy Analysis*, Vol. 12 (2016), pp. 610-627.
- Torun, Zerrin (2021). "From Convergence to Divergence: The Compatibility of Turkish and EU Foreign Policy", in: *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies*. Palgrave Macmillan.
- "The Events of 1915 and the Turkish-Armenian Controversy: An Overview", Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey, <https://www.mfa.gov.tr/the-events-of-1915-and-the-turkish-armenian-controversy-over-history-an-overview.en.mfa> (Datum posete: 13.07.2025.)
- "Turkey summons US ambassador over Biden's genocide recognition", France 24, <https://www.france24.com/en/europe/20210425-turkey-summons-us-ambassador-over-biden-s-genocide-recognition> (Datum posete: 13.07.2025.)
- "US seeks clarification on Erdogan's military base closure threat", Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/17/us-seeks-clarification-on-erdogans-military-base-closure-threat> (Datum posete: 13.07.2025.)
- Visković, Ivo. Determinante spoljne politike Srbije: teorijski model i njegova primena: *Međunarodna politika*, 1169, 69/2018. str. 5-30.
- „Vučić dodelio odlikovanja u Njujorku: Ordenje dobili predstavnici UAE, Rusije i Mađarske pri UN (Foto, Video)“, Blic, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-odlikovao-predstavnici-uae-rusije-i-madarske/enpwy1> (Datum posete: 25.07.2025.)

- Wastnidge, Edward. Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-assessing Neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics: *Middle East Critique* (2019), pp. 1-22.
- Winter, Chase (2016). "Erdogan warns over Armenian genocide vote", Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/turkeys-erdogan-warns-germany-ahead-of-armenian-genocide-vote/a-19296898> (Datum posete: 13.07.2025.)
- Zarakol, Ayşe. Ontological (In)security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan: *International Relations*, Vol. 24, No. 1 (2010), pp. 3-23.
- Zionts, David M. Revisionism and Its Variations: Understanding State Reactions to Foreign Policy Failure: *Security Studies*, Vol. 15, No. 4 (2006), pp. 631-657.

Marko Vulević¹

Univerzitet u Kelnu

UDK 329:324(321.7:497)

DOI 10.5937/pz30-61743

From Party-State to Party Fall: Analyzing the Dominance and Decline of the Democratic Party of Socialists (DPS) in Montenegro Through the Lens of Dominant Party Theory

Abstract

This paper analyzes the dominance and eventual fall of Montenegro's Democratic Party of Socialists (DPS) using the framework of dominant party theory. For three decades, the DPS ruled without alternation, blurring the line between a competitive democracy and a de facto one-party state. The study examines mechanisms of DPS dominance (patronage, institutional capture, and identity politics) while also exploring internal weaknesses, public discontent, and external influences that led to the party's defeat in 2020. The Montenegrin case is situated in comparative perspective, highlighting similarities and divergences with other dominant party systems in the Balkans and beyond. The analysis contributes to debates on party dominance, hybrid regimes, and democratic resilience.

Key words

Montenegro, Democratic Party of Socialists, dominant party theory, hybrid regimes, party politics

1 Master student političkih nauka na Univerzitetu u Kelnu, e-mail: vulevicmarko2002@gmail.com / mvulevi@smail.uni-koeln.de

1. Introduction

Montenegro's Democratic Party of Socialists (DPS) presents a unique case in post-communist Europe. It was the only country in the region where the same ex-communist party governed continuously for three decades after the introduction of multiparty elections (Vuković, 2015, p. 73). From 1990 until 2020, the DPS won every election and formed every government, meaning that one of the key features of democracy, the regular alternation of power, never occurred in Montenegro (Komar & Živković, 2016, p. 1). The DPS, as the successor of the League of Communists of Montenegro, presided over what observers described as a “*democracy without alternation*” (Komar & Živković, 2016, p. 1). This article analyzes how the DPS managed to dominate Montenegrin politics for so long and how it ultimately declined, using dominant party theory as an analytical framework. This research takes Montenegro's party system from the onset of multiparty elections in 1990 until the fall of DPS from power in 2020. It reflects on how the DPS emerged to dominate and entrench itself, what came in between to ultimately topple it, and what may be inferred about dominant parties in a democratic environment from this example.

1.1. Dominant Party Theory as Analytical Lens

Dominant party (or predominant party) theory provides a useful lens for understanding the DPS's long rule. Giovanni Sartori defined a dominant party system as one in which a single party “governs alone, without being subjected to alternation, as long as it continues to win, electorally, an absolute majority” (Sartori, 1976, p. 125-128). This implies that while elections are competitive and opposition exists, *one* party keeps winning successive elections over an extended period. Sartori distinguished such systems from hegemonic party systems, where no real competition is allowed and the ruling party's victory is a foregone conclusion (Sartori, 1976, p. 127). In a predominant party system, by contrast, the ruling party's dominance coexists with formally free elections and opposition activity.

Sartori's concept of dominance was refined by later scholars to capture its empirical variations. Nwokora and Pelizzo reconceptualize a dominant party system as a kind of “democratic monopoly,”

where democratic institutions and competition formally persist but one party monopolizes power over time (Nwokora & Pelizzo, 2014, p. 825-828). Dominance can manifest in different ways. According to this framework, Montenegro under the DPS is obviously eligible because it ruled consistently for 30 years in a setting that was formally competitive, if not totally fair. This makes the case a great place to investigate how a dominant party establishes itself, how it can be overthrown, and what that tells us about dominant party systems. This piece locates Montenegro within the broader contexts of hybrid regimes and electoral authoritarianism, where electoral processes formally exist but are repeatedly subverted by incumbents to maintain themselves in power. Intellectual frameworks such as state capture, network patron-client systems, and democratic backsliding are employed to enhance the analytical tool. Through the juxtaposition of dominant party theory with these broader regime types, the piece aims to position the resilience and eventually vulnerability of the DPS-governed regime in a wider perspective.

2. DPS and the Montenegrin Party-State

2.1. Origins and Ascendance of the DPS

After the fall of one-party dominance, the DPS (formerly the League of Communists of Montenegro) won Montenegro's first free elections in 1990 by a convincing margin. It remained in power throughout the 1990s by using its authority over state institutions and resources to keep emerging opposition forces at bay (Vuković, 2015, p. 77). A fracture within the DPS leadership in 1997 turned out to be a turning point: Milo Đukanović's faction defected from pro-Serbian ranks and reshaped the party as a pro-independence movement independent of Slobodan Milošević's Serbia (Vuković, 2015, p. 74). Appropriating the idea of Montenegrin sovereignty, DPS under Đukanović gained great new legitimacy as Montenegro's leading "state-building" party during the State Union of Serbia and Montenegro (1992–2006). DPS then guided Montenegro toward independence – the prime motivator of the successful 2006 independence referendum and presenting itself as

founder and guardian of the new Montenegrin state (Bešić, 2024, p. 2). Western governments were mostly sympathetic to Montenegro's independence struggle, further enhancing DPS leaders' credentials.

In the post-independence period, the DPS managed to maintain its grip by co-opting minority parties into governing coalitions. Minority members (from Bosniak, Albanian, Croat communities, etc.), who were dominantly committed to the independence cause, were given seats in subsequent governments (Nacevska & Stankov, 2020, p. 636). Over time, the DPS's unopposed domination created a culture of invincibility. Citizens felt that the party's win was assured in every election. Indeed, even opposition to the DPS often took for granted that it would "win no matter what they voted," which led some to abstain or pragmatically align with the expected winner (Komar & Živković, 2016, p. 8). Effectively, Montenegro was transformed into a party-state: DPS's machinery was well entrenched in state institutions, and the notion that it would ever let go of power was far away until 2020 things went otherwise.

2.2. Mechanisms of Dominance: Patronage, Institutions, and Identity Politics

The DPS continued its prolonged domination by a combination of patronage control, institution capture, and manipulation of identity politics. The party constructed a huge patronage network in which employment, public services, and contracts were exchanged for political allegiance. A leaked party tape memorably encapsulated this policy: "one employed person means four votes" (Komar, 2019, p. 11). In practice, granting employment to an individual was expected to secure not only the vote of the person but also that of his dependents or family. In holding the public sector as private property, DPS assured that the survival of the majority of Montenegrin families depended on its ongoing hegemony. Empirical research confirms the effectiveness of this approach: public sector DPS employees were far more likely to cast a ballot (and a DPS ballot) than ordinary citizens, demonstrating the party's effective creation of dependent voters (Bešić & Baća, 2024, p. 172).

DPS acquired hold of key state institutions, which gave it an advantage on the playing field. DPS appointed loyalists to the judiciary, prosecution, electoral bodies, and regulation institutions, so nominally independent bodies could never contest the party's interests (Laštro et al., 2023, p. 219). Courts and prosecutors moved slowly to bring DPS officials to court on corruption charges, and administrative agencies repeatedly looked the other way when those in power abused them. The ruling party dominated the media sphere, especially the public broadcaster, and habitually combined state and party during election campaigns. Public funds were used for DPS campaign efforts, and public officials understood that their job security was contingent on the regime's success at the polls (Laštro et al., 2023, p. 219). Montenegro under DPS thus had all the institutional trappings of a democracy (opposition parties, independent media, anti-corruption institutions, etc.), but in practice these were corrupted or firmly under DPS control. This institutional control of a structural kind acted as a party-dominant force-multiplier, making it highly difficult for challengers to be capable of competing on a level footing.

But still another important DPS means of DPS dominance was its ideological adaptability with strategic employment of identity politics. The DPS deliberately framed politics on the Montenegrin-Serbian national identity dimension, limiting crossover voting and keeping opposition ranks divided along ethnic lines (Stankov, 2019, p. 164). By championing Montenegrin statehood and independence, the DPS gained the support of most Montenegrin-identifying voters and of minority communities (who were likely to fear Serbian nationalism). Conversely, it framed its adversaries as being in the interests of "Greater Serbia" or potential destroyers of Montenegrin statehood. The DPS openly advocated intra-party divergence between ranks as opposed to the goal of destabilizing new rivals (Stankov, 2019, p. 180), and revised its own policy positions when it was advantageous for it to do so (e.g., embracing pro-European Union rhetoric in the interests of soliciting liberal voters and Western allies, even as patronage enterprise ran unchecked internally). The DPS complemented these policies with incessant nationalist-populist rhetoric, presenting itself as a defender of Montenegrin sovereignty and casting its opponents as state enemies (Laštro et al., 2023, p. 224).

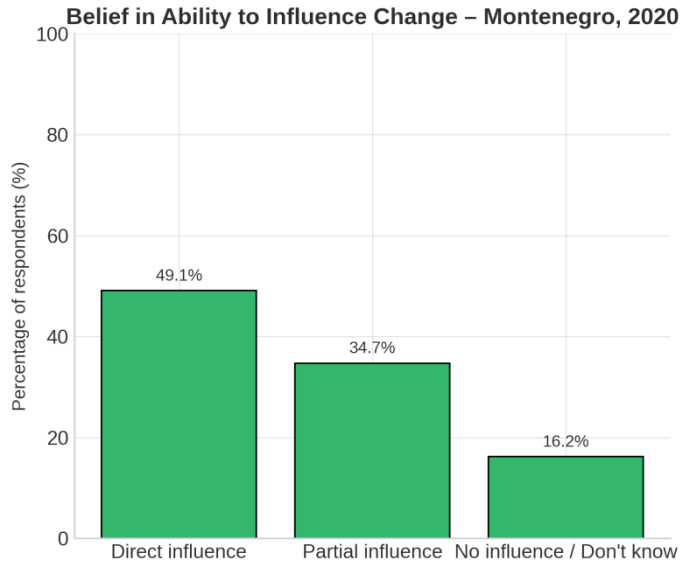
3. Crisis and Decline of the DPS

3.1. Internal Weaknesses and Public Discontent

By the late 2010s, there were cracks in the DPS hierarchy of power. Following nearly three decades of unbroken rule, popular frustration was mounting. Corruption had become rampant, people felt it was just the way things were that nepotism and bribery ran through nearly every sector of society (Bešić, 2024, p. 5). A close-knit circle of DPS-affiliated elites had been able to corner big businesses and concessions, and numerous ordinary citizens felt disenfranchised and resentful. DPS's prolonged incumbency bred an intense sense of exhaustion among the voters. There was a feeling that the party had served its time and that something radical needed to happen if Montenegro was to turn its eyes to the future. But perhaps most significant was a freeze on the DPS's signature agenda item - European integration. The EU had long grumbled about Montenegro's rule of law and corruption challenges, and by the late 2010s its EU membership negotiations were stalling. As illustrated in Figure 1, a resounding 83.8% of respondents thought they could have a direct or indirect impact on political change. The extraordinary voter turnout that finally put an end to the DPS's three-decade rule was facilitated by this pervasive sense of agency.

Mass EU membership support was declining in tandem, discrediting one of the DPS's most important legitimizing discourses (its Europeanism) (Bešić, 2024, p. 6). The DPS's reputation was losing credibility on numerous fronts: it was seen as corrupt, complacent, and increasingly unable to deliver promises of a better future. The DPS's own electoral support base had been slipping progressively, its vote share had begun falling from 2012, an early sign that the party itself was no longer as popular as it once was (Bešić, 2024, p. 17). One of the primary reasons for the regime's collapse came from an unlikely source: a fight with the Serbian Orthodox Church. A bitterly fought Law on Freedom of Religion was approved by the DPS-plagued parliament in December 2019, which included provisions that would transfer most of the Serbian Orthodox Church's property into state ownership. Most (especially Serbian Orthodox Christians) regarded the legislation as a direct attack on the Serbian Church and a conspiracy to expropriate centuries-old religious complexes.

Figure 1. Citizens' belief in their ability to influence change in Montenegro in 2020. A total of 83.8% of respondents reported that they could influence change either directly or partially, while only 16.2% felt they had no influence. Data from Stoiljković, Vukanović, & Uljarević (2020).

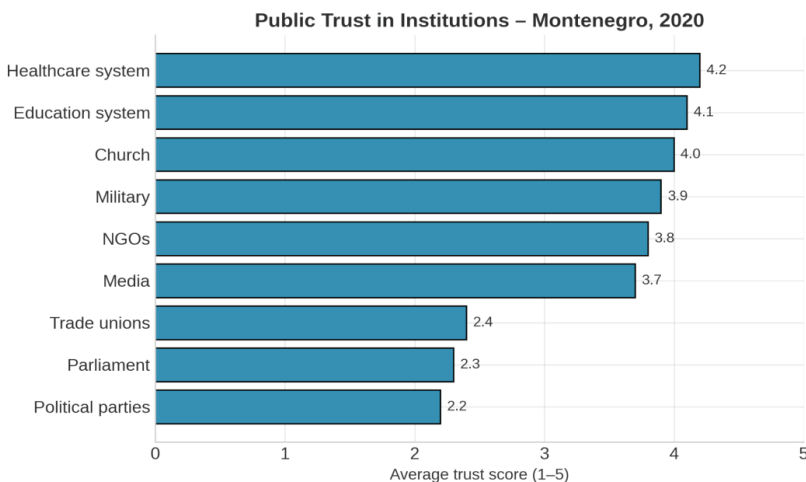

In January 2020, Serbian Orthodox Church-led mass prayer processions (“litije”) marched into Montenegrin town and city centers, protesting against the religion law (Popović & Ećimović, 2023, p. 248). These parades, initially concerning church property rights, soon became a means of expression of broader anti-DPS sentiment. Tens of thousands of people, levels of mobilization never seen before directed against the DPS, week after week marched through the streets, waving national and religious symbols and calling for repeal of the law and government accountability. By mid-2020, Montenegro was witnessing a popular revolt in all but name, spearheaded by the Church on issues of morality. The wave of protest provided the background for the August 2020 parliamentary elections, which suddenly took on the character of a referendum against DPS rule. For the first time since 1990, there was a genuine chance that the DPS might lose its majority, something that became a fact on election night.

3.2. Role of External Actors and Opposition Realignment

One of the key reasons the DPS lost the elections was intervention by a powerful external agent: the Serbian Orthodox Church (SOC). The SOC, headed by Metropolitan Amfilohije, became the focal point of contested politics aimed at the regime. It employed its deep reach and mass constituencies to organize and sustain the 2020 protests, focusing public outrage not only on the religion law but on decades of DPS rule (Popović & Ećimović, 2023, p. 247). Beginning as a series of peaceful prayer walks built over several months swelled into a massive anti-government movement. The specialists explained that the otherwise apolitical religious rituals “became a gigantic anti-regime protest,” equating to an unarmed people’s uprising against the DPS-led government (Popović & Ećimović, 2023, p. 248). SOC mobilization worked due to its borrowing of generalized discontent and being disciplined and non-violent in character, which granted moral legitimacy and popular support to the demonstrations.

Figure 2. Public trust in Montenegro’s institutions in 2020. The Church, healthcare, education, and the military were rated as having the highest levels of public trust, while political parties and the Parliament were ranked lowest. Data from Stoiljković, Vukanović, & Uljarević (2020).

As illustrated in Figure 2, trust in the Church in 2020 exceeded that in all political institutions, including the Parliament and political parties, which ranked at the very bottom. This trust differential created conditions in which the Serbian Orthodox Church could act as a highly credible mobilizing force against the DPS. The SOC framed the question not in ethnic or nationalist but as a question of national religious freedom and cultural heritage. This placed the protests in a position where they gained support from across Montenegro's society, not merely ethnic Serbs (who are a large minority and the Church's base), but also large numbers of Montenegrins, Muslims, and others who were outraged at the DPS having been so out of control (Popović & Ećimović, 2023, p. 261). By posing the conflict in terms of human rights instead of ethnopolitical retribution, the Church prevented the DPS's usual strategy of splitting Serbs from Montenegrins. The result was cross-cleavage consolidation of disaffected citizens against the regime, crossing some of the very same cleavages that had kept the DPS in power for so long.

As historic as was the realignment of opposition political parties. For years, DPS had enjoyed a fractured opposition: a group of pro-Serb parties, moderate centrist parties, and minority or civic cause parties, generally not coordinated with each other. The 2020 protests, and the determination to finally defeat the DPS, united these opposing forces. By election time, there were consolidated lists of opposition party candidates and a *de facto* coalition, at least promising to come together in the post-election phase to topple the DPS. In the August 2020 election, the DPS did not take a majority. Three blocs of opposition came together to take a wafer-thin 41-40 majority in parliament's 81 seats. These opposition forces later quickly came together in the wake to form a government coalition, setting their ideological differences aside for the sake of defeating the shared goal of removing the DPS from power. The most impactful action was by a small citizens' party (a civic, centrist party that had previously been willing to negotiate with the DPS), which decided to ally with the opposition rather than with the DPS (Bešić, 2024, p. 17). This action by a kingmaker party sealed the fate of the DPS, giving the opposition parliamentary majority seats. Thus, thanks to mobilization on the part of the grassroots church communities and consolidated opposition

unity, the monopoly decades of DPS came to an end. For the first time in independent Montenegro, power was transferred smoothly: alternation long imagined impossible finally became a reality in September 2020.

4. Explaining the Fall: A Theoretical Assessment

4.1. Dominant Party Theory Revisited

The rise and fall of Montenegro's DPS illustrates several key aspects of dominant party theory. First, the DPS era exemplified Sartori's definition of a dominant party system. The DPS governed for multiple consecutive decades without any alternation in power, even though elections were held and opposition parties legally operated. That is, the DPS in Montenegro was a democratic monopoly where there existed a formal democratic process but one party held monopoly on actual control (Sartori, 1976, p. 196). The DPS reliably won the elections (largely by landslide) such that it was hard to differentiate between competitive democracy and hegemonic party regime. The distinction Sartori drew between hegemonic and dominant systems holds here: whilst the elections were not in a hegemonic system merely corrupt, the opposition did compete and gained some seats, the DPS dominated to such an extent that real alternation never existed until 2020.

The DPS's fall validates Sartori's insight into the fragility of dominant party systems. Sartori noted that a dominant system can endure indefinitely until a tipping point is reached, at which time even a seemingly entrenched ruling party can fall rather quickly (Nwokora & Pelizzo, 2014, p. 825-828). The experience in Montenegro bears this out. For close to 30 years, the DPS grip on power seemed invincible. It rode out splits, scandals, and economic highs and lows in office. But once popular discontent became sharp and the opposition learned how to coalesce (a fairly slight transition in the overall process), the ruling party's monument collapsed in one election. This serves to underscore the fact that dominant parties, even dominant ones for many years, are vulnerable to instant change if they lose a pivotal amount of public support or rules of competition differ by even a tiny proportion.

In the case of Montenegro, the convergence of domestic rot (corruption, gridlocked reform) and external pressure (mass protests, coalitional opposition) quickly overthrew what had seemed a permanent hegemonic party rule. This outcome is in accord with dominant party theory's expectation that entrenched incumbency is not absolute; that if a dominant party fails to deliver, or if emerging social forces organize, even decades of incumbency can be overturned.

4.2. DPS in Comparative Perspective

Comparatively, the DPS's thirty-year hegemony was highly atypical within a European context, but not without comparators elsewhere in the world. In the Balkans, one such phenomenon has been the hegemony of the Serbian Progressive Party (SNS) in neighboring Serbia throughout the 2010s. The SNS, like the DPS, has combined populist anti-elitist rhetoric with a highly centralized, leader-dominated party organization to secure its hegemony (Stojiljković & Spasojević, 2018, p. 124). Both DPS and SNS built their legitimacy in part on promises of stability and prosperity (and pro-European alignment, at least rhetorically) and indulged in patronage and undermining of independent institutions. One of the primary distinctions is that Serbia did experience alternation of power in 2000 and 2012 before the rise of SNS, whereas Montenegro did not experience any alternation until 2020. Montenegro's DPS was a direct continuation of the late communist era which managed to reinvent and survive, something that is unmatched in Eastern Europe.

A handy comparison is with Slovenia, the other ex-Yugoslav state that democratized around the same time. Slovenia's party system quickly developed into genuine pluralism and regular alternation of government on an ideological basis (Nacevska & Stankov, 2020, p. 627). In Montenegro, however, politics remained structured around an identity-based cleavage (Montenegrin vs. Serb orientation) rather than conventional left-right ideology, to the DPS's advantage. When Slovenian incumbents were tainted by corruption or clientelism, voters promptly removed them, whereas in Montenegro those same phenomena reproduced the DPS's dominance (Nacevska & Stankov, 2020, p. 641). In Slovenia, for

example, a corruption scandal caused the downfall of the incumbent party in 2000, demonstrating a self-corrective democratic mechanism. Montenegro lacked such corrective turns for decades; clientelism there did not result in punishment at the polls until the very end, in part because the DPS had written it into the social fabric and tied it to questions of national identity.

Outside of the Balkan environment, there are parallels with dominant parties in hybrid regimes such as Hungary's Fidesz or Turkey's AKP. Like the DPS, these have entrenched themselves through institutional capture, media control, and patronage. In contrast to the DPS, though, they have also pursued constitutional engineering and more general legal reforms that further entrenched their hold on power, bringing about a more stable authoritarian environment (Bozóki & Hegedűs, 2018, pp. 1175–1176). Montenegro's own experience is thus a "softer" type of dominance, structurally dominant but less deeply legally insulated, which served to make it vulnerable so rapidly once a unified opposition and viable non-institutional challenger emerged.

5. Conclusion

The fall of the DPS is a new page in the democratic development of Montenegro. On the one hand, the peaceful transfer of power in 2020 was a milestone in history, confirming that electoral democracy functions; a government can be overthrown by votes even after decades of stagnation. This success has the potential to renew public confidence in democratic institutions and encourage greater citizen involvement, as citizens have seen that their votes can indeed "make a difference." Alternatively, the inheritance of three decades of DPS dominance brings formidable challenges. The DPS left behind an entrenched bureaucracy of its own loyalists within the bureaucracy, security establishment, state enterprises, and even the judiciary. They remain as institutional inheritances, and it is challenging to introduce a merit-based system and level playing field of governance (Laštro et al., 2023, p. 233). Toppling the DPS from office did not necessarily rid it of the patronage and influence networks that it created. The new authorities thus must introduce deep reforms aimed at eliminating the remaining

remnants of state capture and at entrenching the independence of institutions which had long been in the sway of party politics.

Another chief duty of Montenegro's post-DPS leadership is to heal the social cleavages that DPS so habitually divided for political purposes. Montenegrin society is split between those with a strong national Montenegrin identification and those that identify as Serbian (together with numerous minority identifications). DPS avowedly relied upon this cleavage to mobilize votes and demonize opponents. In the coming years, it will be required to govern in a manner that brings people together rather than pitting them against each other. The broad anti-DPS coalition of 2020 united Montenegrins, Serbs, Bosniaks, Albanians, and others who were brought together by common hopes for accountable government. As one suggests, there is a potential for reconstructing national identity in Montenegro on civic and pluralist bases; prioritizing shared democratic values and tolerance of differences over ethnic rivalry (Slijepčević et al., 2024, p. 55). Capturing this momentum would allow Montenegro to move beyond the "us and them" narratives of past years and instead engage on issues such as economic development, education, and rule of law that appeal to all citizens.

Montenegro's political leaders now have the task of institutionalizing those gains, eliminating the final patronage networks and establishing a political culture where power is wielded through rule of law and public trust, not party dominance. The peaceful removal of the DPS from power in 2020 proved that even an enslaved state for so long could regain its democracy. The coming years will show whether that breakthrough is sealed into a cycle of alternation and good government.

Od partijske države do sloma partije: Analiza dominacije i pada Demokratske partije socijalista (DPS) u Crnoj Gori kroz prizmu teorije dominantne partije

Sažetak

Ovaj rad analizira dominaciju i pad Demokratske partije socijalista (DPS) Crne Gore kroz okvir teorije dominantne partije. Tokom tri decenije, DPS je vladao bez smene vlasti, brišući granicu između konkurentne demokratije i de facto jednostranačke države. Studija ispituje mehanizme dominacije DPS-a (klijentelizam, institucionalno zarobljavanje i identitetsku politiku), kao i unutrašnje slabosti, nezadovoljstvo javnosti i spoljne uticaje koji su doveli do poraza partije 2020. godine. Crnogorski slučaj se sagledava iz komparativne perspektive, ističući sličnosti i razlike u odnosu na druge sisteme dominantnih partija na Balkanu i šire. Analiza doprinosi raspravama o partijskog dominaciji, hibridnim režimima i otpornosti demokratije.

Ključne reči

Crna Gora, Demokratska partija socijalista, teorija dominantne partije, hibridni režimi, partijska politika

Literature

- Bešić, M. (2024). The end of endless reign in Montenegro: Identifying factors in DPS's loss of power after thirty years of rule. *Southeast European and Black Sea Studies*, 24(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2315656>
- Bešić, M., & Baća, M. (2024). One client, four votes: Ethnopolitical clientelism and its socio-economic consequences during state capture in Montenegro. *Southeastern Europe*, 48(1), 167–175.
- Bozóki, A., & Hegedűs, D. (2018). An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, 25(7), 1173–1189.
- Komar, O. (2019). The elephant in the room: Illiberal politics in Montenegro. *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1703495>
- Komar, O., & Živković, S. (2016). Montenegro: A democracy without alternations. *East European Politics and Societies and Cultures*, 31(4), 1–21. <https://doi.org/10.1177/0888325416652229>
- Laštro, C., Bieber, F., & Marović, J. (2023). Mechanisms of dominance: Understanding 30 years in power of Montenegro's Democratic Party of Socialists. *Southeastern Europe*, 47(2), 210–236. <https://doi.org/10.1515/soeu-2022-0039>

- Nacevska, E., & Stankov, N. (2020). Development processes for changing the party system in Slovenia and Montenegro. *Politics in Central Europe*, 16(3), 623–645. <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0028>
- Nwokora, Z., & Pelizzo, R. (2014). Sartori reconsidered: Toward a new predominant party system. *Political Studies*, 62(4), 824–842. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12078>
- Popović, P., & Ećimović, D. (2023). Montenegro's contentious politics: How clerical protests brought down the government. *Teoria Polityki*, 7, 247–270. <https://doi.org/10.4467/25440845TP.23.013.17526>
- Slijepčević, D., Dabrowska-Prokopowska, E., & Vejnović, D. (2024). Social control of everyday life and political construction of (Montenegrin) identity. *European Review of Applied Sociology*, 17(28), 41–56. <https://doi.org/10.2478/eras-2024-0004>
- Stankov, N. (2019). Springing up like mushrooms after the rain: “New” parties in Montenegro's institutionalised party system. *Politics in Central Europe*, 15(1), 163–185. <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0007>
- Stojiljković, Z., & Spasojević, D. (2018). Populistički Zeitgeist u “proevropskoj” Srbiji. *Politička misao*, 55(3), 104–128. <https://doi.org/10.20901/pm.55.3.04>
- Stoiljković, Z., Vukanović, M., & Uljarević, D. (2020). *Kad politička elita podcijeni građane – parlamentarni izbori u Crnoj Gori*. Centar za građansko obrazovanje & Friedrich Ebert Stiftung. <https://www.fes-serbia.org>
- Vuković, I. (2015). Political dynamics of the post-communist Montenegro: One-party show. *Democratization*, 22(1), 73–91. <https://doi.org/10.1080/13510347.2013.814642>

Etika kao potencijalna linija razgraničenja lobiranja i trgovine uticajem

Sažetak

Predmet rada jeste analiza odnosa između lobiranja, trgovine uticajem i etike, sa posebnim fokusom na ulogu etičkih kodeksa kao regulatornog mehanizma. Rad polazi od osnovne teze da etika, operacionalizovana kroz kodekse ponašanja, može predstavljati ključnu liniju razgraničenja između legitimnog lobiranja i trgovine uticajem. Međutim, samo normiranje ove oblasti posredstvom zakonskih i drugih izvora prava nije dovoljno, već su potrebni i standardi, odnosno kodeksi koji spadaju u domen tzv. „mekog prava“. Te stoga posebna pažnja će biti posvećena ispitivanju načina na koji etički kodeksi definišu standarde ponašanja, ograničavaju prostor za zloupotrebe i doprinose transparentnosti lobističkih aktivnosti. Nakon uporedno-pravnog pregleda, autor će se osvrnuti na način na koji je oblast lobiranja regulisana u Srbiji, kao i na to da li postojeći normativni okvir obezbeđuje visok stepen transparentnosti i odgovornosti, te u kojoj meri akteri, poput lobista, u toj delatnosti promovišu logiku „fer lobiranja“. Rezultati analize ukazuju da etički kodeksi, uprkos karakteru „meke“ regulacije, predstavljaju važan komplementaran instrument pravnom okviru jer ograničavaju netransparentne prakse i doprinose profesionalizaciji lobiranja, ali njihova delotvornost zavisi od primene, nadzora i sankcionisanja. Doprinos na konceptualnom planu jeste razgraničenje od srodnih praksi koje mogu da liče na lobiranje, ali koje su po ostalim karakteristikama distinktivne.

Ključne reči

lobiranje, trgovina uticajem, etika, etički kodeksi, lobisti, transparentnost, Srbija

¹ Doktorand Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, email: daniel.sporea@gmail.com, ORCID:<https://orcid.org/0009-0000-8103-4963>

Uvod

Lobiranje, u svom najboljem obliku, može igrati pozitivnu ulogu u demokratiji jer omogućava slobodu izražavanja različitih stavova i interesnih grupa, čime se doprinosi pluralizmu (Parvin, 2022). Iako lobiranje, kada se sprovodi na legalan način, može imati važnu ulogu u usmeravanju političkih odluka u skladu sa interesima građana i organizacija, u praksi se često nalazi na granici između etičkog i neetičkog delovanja. Neetični obrasci ponašanja u lobiranju mogu kompromitovati ovu profesiju i pretvoriti je u trgovinu uticajem, posebno kada se koriste manipulativne ili obmanjujuće taktike radi ostvarivanja interesa klijenata, što narušava integritet političkog sistema i javno poverenje (Juillet, 2019).

Bojazan od nelegitimnih praksi dodatno je pojačana otkrivenim ili pretpostavljenim slučajevima korupcije i političkih skandala, poput slučaja Abramof (Jack Abramoff) iz 2006. godine (Justice, 2006), koji su narušili ugled profesije. Zbog toga je analiza ponašanja lobista kroz prizmu poštovanja etičkih kodeksa postala centralna tema savremenih studija o lobiranju (Lawton, McGuire & Rajwani, 2013), pri čemu politikološki pristup ovom pitanju posebno naglašava ulogu regulatornih okvira, uključujući antikorupcijske politike i etičku regulativu, s ciljem unapređenja transparentnosti, odgovornosti i standarda ponašanja lobista i javnih funkcionera (Rosenson, 2005).

Uprkos razvijenoj literaturi koja se bavi odnosom lobiranja i korupcije (Greenwood & Thomas, 1998; McGrath, 2008; Giovannoni, 2011; Stančetić, 2014; Bitonti & Harris, 2017), kao i normativnim okvirima njihove regulacije (Holman & Luneburg, 2012; Chari, Hogan, Murphy & Crepaz, 2019; Laboutková, Šimral & Vymětal, 2020) uočava se nedovoljna teorijska razrada uloge etike kao samostalnog kriterijuma za razgraničenje legitimnog lobiranja od trgovine uticajem (De Sousa, Corrado & Lang, 2015; Vidović, 2024). Međutim, osim literature koja najčešće istražuje odnos etike i političkog lobiranja (Parvin, 2022), deo stručne literature je fokusiran na odnos etike i lobiranja kroz uspostavljanje normativnih kriterijuma etičkog delovanja (Oberman, 2004), pri čemu se naglasak stavlja na ponašanje aktera i profesionalne standarde (WTC, 2002; Saint-Martin & Thompson, 2006; Barker, 2008; Lewicka-Strzałecka, 2017). Suština ovih kriterijuma obuhvata poštovanje zakona i propisa, poštenje i integritet, odgovorno

upravljanje sukobom interesa, kao i transparentnost i otvorenost prema eksternim zainteresovanim stranama, koje mogu uticati na sprečavanje nelegitimnih radnji i predupređiti korupciju. Postojeći pristupi najčešće se zadržavaju na pravno-institucionalnim razlikama ili analizi transparentnosti, dok se etički aspekti posmatraju kao dopunski a ne kao analitički centralni element. U tom kontekstu, ovaj rad nastoji da prevaziđe navedeno ograničenje, polazeći od pretpostavke da etika, operacionalizovana kroz kodekse ponašanja, predstavlja funkcionalni i normativni okvir za razgraničenje legitimnih i nelegitimnih oblika uticaja u savremenim političkim sistemima. Takođe, može se reći da etika i kodeksi ponašanja predstavljaju važan regulatorni instrument u uređenju oblasti lobiranja. Njihova primena omogućava javnosti i donosiocima odluka uvid u ciljeve, interese i aktere lobiranja, uključujući deklarisanje namera, finansijskih interesa i klijenata, čime se smanjuje prostor za skrivene, neetičke i koruptivne prakse (Lewicka-Strzałecka, 2017; Laboutková & Vymětal, 2023). Na taj način, etički kodeksi ne samo da dopunjuju formalni pravni okvir, već i doprinose zaštiti javnog interesa i prevenciji manipulacije i trgovine uticajem.

U radu se, pored razmatranja osnovnih pojmova lobiranja, trgovine uticajem i etike, analitički fokus usmerava na odnos etike i lobiranja, sa posebnim naglaskom na ulozi etičkih kodeksa ponašanja. Polazi se od pretpostavke da etički kodeksi predstavljaju ključni regulatorni mehanizam za razgraničenje legitimnog lobiranja od trgovine uticajem, budući da uspostavljaju normativne standarde ponašanja i dopunjuju zakonski okvir regulacije. Cilj rada jeste da se, kroz normativnu analizu, ispita delotvornost etičkih kodeksa u jačanju transparentnosti, odgovornosti i mehanizama kontrole u savremenim lobističkim praksama. Metodološki pristup zasniva se na analizi relevantnih međunarodnih i nacionalnih pravnih akata, kao i etičkih kodeksa koji uređuju oblast lobiranja (npr. Evropska unija, Sjedinjene Američke Države i Srbija), uz primenu kriterijuma kao što su: stepen transparentnosti (obaveze objavljivanja informacija o aktivnostima i akterima), odgovornost (postojanje i primena sankcija i mehanizama nadzora) i jasnoća normativnih standarda ponašanja. Delotvornost etičkih kodeksa procenjuje se na osnovu njihove sposobnosti da ograniče prostor za netransparentno delovanje, smanje rizik od

zloupotreba i doprinesu jasnom razgraničenju između legitimnog lobiranja i trgovine uticajem. Na taj način, analiza prevazilazi formalno normativno razmatranje i uključuje procenu funkcionalne uloge etičkih standarda u konkretnim institucionalnim okvirima.

Naučni doprinos rada ogleda se u konceptualizaciji etike kao operativnog kriterijuma za razgraničenje legitimnog lobiranja od trgovine uticajem, uz uvođenje analitičkog okvira zasnovanog na transparentnosti, odgovornosti i normativnoj jasnoći. Društveni doprinos odnosi se na ukazivanje na značaj dosledne primene etičkih standarda za jačanje transparentnosti, poverenja i prevenciju korupcije, uz implikacije za unapređenje regulatornih politika.

Definicija lobiranja i trgovine uticajem: tačke razlikovanja

Lobiranje se definiše kao proces kroz koji pojedinci, organizacije ili grupe pokušavaju da utiču na donošenje političkih odluka u korist svojih interesa. U suštini, lobiranje je legalan alat koji predstavnicima interesnih grupa omogućava da komuniciraju sa zakonodavcima i političarima, pružajući im informacije i argumente koji mogu oblikovati političke odluke (Laboutková, Šimral & Vymětal, 2020). Kao proces ima potencijal da bude ključni alat za usmeravanje političkih odluka prema interesima građana i organizacija. Međutim, kad se koristi na neetički način, lobiranje može lako preći u trgovinu uticajem, koja se često smatra oblikom korupcije i zloupotrebom moći. Stoga i ne iznenađuje činjenica da „lobiranje” u javnosti predstavlja reč koja izaziva sumnje. Ovakva percepcija nimalo ne ublažava utisak da je lobiranje povezano i sa moćnim grupama, velikim korporacijama, nejednakim uslovima i nedozvoljenim praksama koje, u svom najgorem obliku, mogu dovesti do korupcije. Stoga je većina istraživača, ali i profesija, svesna da ova delatnost mora biti regulisana na način na koji bi zakonodavni okvir, kao delotvoran princip, u najmanju ruku razdvajao lobiranje od korupcije (Stančetić, 2014). Uspostavljanje transparentnosti kao krajnjeg cilja regulative „ko lobira, kod koga, za čiji interes i za šta se lobira” (Greenwood & Thomas, 1998), naposljetku, može postati ključ za obezbeđivanje jednakih uslova u procesu donošenja odluka uz negovanje demokratije (Laboutková & Vymětal, 2023).

Pre nego što se pristupi analizi tačaka razgraničenja između lobiranja i trgovine uticajem, neophodno je definisati pojam trgovine uticajem kako bi se jasno ukazalo na njegovu distinktivnost. Za potrebe ovog rada polazi se od definicija koje su razvili Savet Evrope (*Council of Europe – CoE*) i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*), budući da predstavljaju kredibilne i međunarodno priznate okvire koji nude precizne normativne kriterijume, omogućavaju komparativnu analizu i obezbeđuju usklađenost sa savremenim standardima u borbi protiv korupcije.

Pod trgovinom uticajem, prema definiciji Saveta Evrope podrazumeva se „(...) bilo kakvo namerno davanje, obećavanje ili nuđenje neprikladnih prednosti, bilo direktno ili indirektno, osobi koja tvrdi da može da izvrši neprikladan uticaj na donošenje odluka političkih ili javnih zvaničnika. Ovo uključuje i zahtev, prijem ili prihvatanje takvih ponuda, bez obzira na to da li uticaj stvarno postoji ili vodi do željenog rezultata” (CoE 1999, čl. 12). Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj takođe definiše ovu pojavu. Naime, „trgovina uticajem se dešava kada osoba koja ima stvarni ili prividan uticaj na donošenje odluka javnog službenika razmeni ovaj uticaj za neopravdanu prednost” (OECD, 2008: 29).

Iako je oblast lobiranja normativno uređena, praksa ukazuje na potrebu za jasnijim razgraničenjem između lobiranja i trgovine uticajem na pravnom, političkom i etičkom nivou.

Na pravnom nivou, ključni problem proizlazi iz sličnosti u samom konceptu „vršenja uticaja“, budući da i lobiranje i trgovina uticajem podrazumevaju pokušaj uticanja na donosiocel odluka. Na osnovu prethodne analize definicije koju su dali SE i OECD, uočavamo da krivično delo trgovine uticajem čini osoba koja zahteva ili prihvata poklon ili neku drugu vrstu materijalne koristi za sebe ili drugog, bez obzira na to da li ima stvaran ili prividan uticaj na donošenje odluka javnog službenika, kako bi posredovala u izvršenju ili neizvršenju neke službene radnje. Međutim, detaljnija analiza lobiranja u odnosu na krivično delo trgovine uticajem ukazuje na postojanje ključnih razlika. Kada je reč o materijalnom elementu trgovine uticajem, aktivni subjekt koristi stvarni ili navodni uticaj na javnog funkcionera radi izvršenja ili neizvršenja službene radnje, u cilju pribavljanja neosnovane koristi. Nasuprot tome, lobiranje podrazumeva ugovorni odnos u kojem se lobista

obavezuje da zastupa interese klijenta kroz uticaj na zakonodavnu ili izvršnu vlast, uz primenu dozvoljenih i institucionalno prihvaćenih metoda (De Sousa, Coroado & Lang, 2015; Toader, 2016). Te stoga, dok je lobiranje normativno dozvoljena i regulisana aktivnost, trgovina uticajem zapravo predstavlja krivično delo koje podrazumeva nezakonito posredovanje u cilju pribavljanja neosnovane koristi.

Na političkom nivou, razlika se ogleda u legitimitetu uticaja i njegovoj ulozi u demokratskom procesu. Lobiranje predstavlja institucionalizovan mehanizam zastupanja interesa u okviru javnih politika, dok trgovina uticajem narušava principe jednakog pristupa i pravičnosti, favorizujući aktere sa privilegovanim pristupom i resursima (Campos & Giovannoni, 2007; De Sousa, Coroado & Lang, 2015). Upravo zbog toga, uvođenje regulative o lobiranju često ima funkciju legitimizacije transparentnih oblika uticaja u društvima u kojima postoji izražena sumnja prema partikularnim interesima (Chari et al., 2019).

Na etičkom nivou, razgraničenje postaje najuočljivije, ali i najosetljivije. Rizik nastaje u trenutku kada lobiranje prelazi granice etičkih normi, čime se otvara prostor za trgovinu uticajem. Situacije u kojima lobisti, u nastojanju da obezbede povoljne odluke, pribegavaju nedozvoljenim sredstvima, poput nuđenja mita, jasno ukazuju na prelazak iz legitimne u nelegitimnu sferu delovanja (Juillet, 2019). Dok se lobiranje, u idealnom obliku, zasniva na transparentnosti, odgovornosti i jasno definisanim interesima (Lewicka-Strzałecka, 2017), trgovina uticajem funkcioniše kroz prikrivene odnose, netransparentne razmene i zloupotrebu poverenja.

Uprkos normativnim i konceptualnim razlikama, u praksi se granica između ovih pojava često zamagljuje, posebno imajući u vidu da obe uključuju iste aktere i cilj zastupanja privatnih interesa kroz uticaj na javne politike (De Sousa, Coroado & Lang, 2015). Zbog toga razlika između legitimnog i nelegitimnog uticaja ne leži samo u formalnim pravilima, već i u obrascima ponašanja i etičkim standardima koji usmeravaju delovanje aktera. U tom smislu, etika lobiranja dobija ključnu ulogu, jer omogućava prepoznavanje granice između dozvoljenog i nedozvoljenog uticaja, dopunjujući pravne i političke kriterijume. Na toj osnovi, savremena literatura naglašava značaj institucionalizacije moralnih normi

kroz profesionalne kodekse (Durkheim, 1957) i razvoj odgovornosti u procesu političkog odlučivanja (Thompson, 2007). Edukacija aktera i jasno definisana etička pravila predstavljaju preduslov za transparentnu saradnju između javnog i privatnog sektora (Lewicka-Strzałecka, 2017; Laboutková & Vymětal, 2023). Javni službenici i poslovni sektor moraju da razumeju kako da saraduju, a da ne pređu zakonske granice (Tănase, 2012). Etika treba da postane refleks, a ne obaveza. Kada svi akteri uključeni u proces odlučivanja poznaju pravila i poštuju ih, sumnje nestaju jer etika, zapravo, podrazumeva „teoriju moralne i ispravne ljudske prakse”, koja je usmerena na orijentaciju prema dobrom i ispravnom ljudskom delovanju (Skledar, 2004). U lobiranju, oni koji imaju moć da menjaju ili poboljšavaju odluke moraju imati osećaj za „etiku odgovornosti”, vodeći računa o posledicama svojih postupaka, pošto imaju legitimnu moć da deluju u tom procesu (Veber, 2006: 473).

Naposletku, u završnom razmatranju može se uočiti da pravni, politički i etički kriterijumi ne deluju izolovano, već kao međusobno povezane dimenzije jedinstvenog okvira, u kojem pravna dozvoljenost, politički legitimitet i etička prihvatljivost zajedno određuju granicu između legitimnog lobiranja i trgovine uticajem.

Etika u lobiranju

Reč „etika“ potiče od grčke reči *ethos*, koja označava naviku ili običaj, a u filozofiji morala često se koristi kao sinonim za moral (Deigh, 1995: 284). Preciznije, etika proučava vrednosti, vrline i moralne dužnosti, oblikujući obrasce ljudskog ponašanja kroz analizu moralnih principa i njihove uloge u društvenom životu (Holmes, 1984; Krishnamurthy, 2011).

Značaj etike u lobiranju ogleda se u njenom doprinosu ovom procesu, posebno kada je reč o ponašanju aktera prilikom komunikacije i njihovim međusobnim odnosima.

Kada se lobiranje prihvati kao legitimna i legalna profesija, svi akteri u tom procesu moraju biti svesni da njihovo ponašanje u komunikacionim kanalima postaje pitanje društvene i moralne odgovornosti. U tom smislu, prelazak sa neodgovornog na odgovorno lobiranje (Bauer, 2014) predstavlja profesionalnu i etičku

obavezu, pri čemu lobiranje dobija širu društvenu funkciju u oblikovanju zajedničke budućnosti.

Savremeni uslovi, posebno u industrijskom i korporativnom sektoru, dodatno naglašavaju značaj odgovornog lobiranja, budući da velike kompanije kroz lobističke aktivnosti nastoje da očuvaju svoj ugled i legitimitet (Aguilera, Rupp, Williams & Ganapathiet, 2007). Reputacija i institucionalni kredibilitet predstavljaju ključne resurse lobiranja (Bauer, 2014), što podstiče potrebu za etički odgovornim ponašanjem. U tom okviru, diskursivna etika (Hamilton & Hoch, 1997) naglašava važnost tačnih, uravnoteženih informacija i odbacivanje praksi kao što su obmana, prinuda ili selektivno informisanje (Bauer, 2014). Poseban etički izazov predstavlja asimetrija informacija između lobista i donosilaca odluka, koja ne sme biti zloupotrebljena. Ključno pitanje etičkog lobiranja jeste uspostavljanje balansa između interesa klijenata i opšteg društvenog dobra, tako da lobiranje doprinosi, a ne narušava demokratski proces (Parvin, 2022).

Kodeks ponašanja kao komplementarni instrument etike u lobiranju

Jedan od načina za obezbeđivanje etičkog ponašanja jeste usvajanje kodeksa etike ili kodeksa profesionalnog ponašanja. Mnogi etičari smatraju da su, zapravo, novonastala etička uverenja o vrednostima i principima ono što danas postaje etička smernica pretvorena u zakon, propis ili pravilo (Rich, 2013). U tom pogledu, ova etička smernica uokvirena propisima, pravilima ili zakonom, odnosno standardnom procedurom, odnosi se i na uređenje oblasti lobiranja. Naime, jedan od načina da se ova aktivnost reguliše (pored posebnog zakona) jeste kodeks ponašanja za lobističke organizacije – lobiste, kao i kodeksi ponašanja za javne službenike (Golubović, 2009). Stoga se s punim pravom može reći da etika u lobiranju ima konstruktivnu ulogu i predstavlja deo regulatorne politike. Međutim, treba ukazati i na to da kodeks ponašanja kao način regulacije, za razliku od zakona, nema obavezujuću pravnu snagu. Naime, radi se o načinu samoregulisanja koji je u nadležnosti organizacija ili udruženja koja se profesionalno bave ovom aktivnošću, što u prevodu znači da sa aspekta povreda do kojih najčešće može doći zbog nemoralanog ponašanja – naravno,

ukoliko se to dokaže – takvo sancionisanje nema pravnu snagu (Sporea, 2024a). Lobista ne snosi pravne posledice, već određene kazne blažeg intenziteta, poput brisanja iz registra ili zabrane na određeno vreme (Golubović, 2009). Ipak, dometi etičkih kodeksa kao instrumenta samoregulacije ostaju ograničeni u uslovima nedostatka institucionalnog nadzora i sankcija. Njihov preventivni efekat u praksi zavisi od stepena obaveznosti, transparentnosti primene i postojanja mehanizama odgovornosti koji prevazilaze formalno usvajanje normi. U suprotnom, etički kodeksi mogu ostati na nivou deklarativnih standarda bez stvarnog uticaja na ponašanje aktera (De Sousa, Coroado & Lang, 2015). Stoga se etika, iako predstavlja važan kriterijum razgraničenja između legitimnog lobiranja i trgovine uticajem, u praksi može afirmisati kao delotvoran regulatorni mehanizam samo ukoliko je potkrepljena odgovarajućim institucionalnim okvirima i mehanizmima primene.

U svakom slučaju, suština je u tome da poglavlje kojim se u okviru lobiranja uključuje i Kodeks ponašanja predstavlja ne samo etički deo principa, već se može smatrati jednim od ključnih elemenata i jednom vrstom „etičkog modela” (Lewicka-Strzałecka, 2017) koji lobistima pruža konkretne smernice. Kodeks ponašanja lobista sadrži smernice koje osiguravaju da njihov rad bude u skladu sa etičkim standardima, zakonodavstvom i normama koje regulišu lobiranje. Kao dopunska mera, ovakva odredba o ponašanju aktera prisutna je u zakonskim regulativama mnogih zemalja, uključujući SAD, Kanadu, Nemačku, Holandiju, Poljsku, Ujedinjeno Kraljevstvo, Austriju, Francusku, Irsku, Litvaniju, Sloveniju (Šimral, 2020), dok od bivših jugoslovenskih republika, pored Srbije, sličan model imaju Severna Makedonija (DKSK, 2021) i Crna Gora (Antikorupcija.me). Iako Kodeks ponašanja može urediti oblast lobiranja, kao što smo videli u prethodnom izlaganju, ovaj samoregulativni sistem često ne nosi pravne posledice za povrede pravila i propisa. Zbog načina uređenja, on postaje „mekan” (*soft*), što ga čini manje efikasnim u sprovođenju. Ipak, postoje zemlje poput Hrvatske, Češke, Finske, Italije, Letonije, Rumunije, Španije i Švedske, koje su se za ovakav model opredelile (Šimral, 2020).

Kako na globalnom nivou ne postoji jedinstven model kodeksa etike – u pitanju je izraz koji je specifičan za svaku instituciju, ali mora biti dovoljno sveobuhvatan, tako ni etički kodeksi

za lobiranje nemaju svoju univerzalnost. Međutim, za taj domen je karakteristična obuhvatnost moralnih i vrednosnih principa baziranih na etičkim smernicama kao što su iskrenost, transparentnost, integritet, poverljivost, profesionalna kompetentnost i izbegavanje sukoba interesa, sa posebnim fokusom na istinitoj komunikaciji, tačnim informacijama, otkrivanju informacija o klijentima, poštovanju javnog poverenja i poštovanju zakona kako bi se osigurale etične interakcije sa zvaničnicima i javnošću (Lewicka-Strzałecka, 2017). Ove smernice, u *grosso modo*, predstavljaju standard za mnoga udruženja ili organizacije koje teže ka tome da se ponašanje uređuje kodesom u skladu sa pomenutim propisima. Tako npr. Asocijacija akreditovanih zastupnika javnih politika pri Evropskoj uniji (*Association of accredited public policy advocates to the European Union – AALEP*), osim gorepomenutih principa, više pažnje posvećuje pravilima o sukobu interesa i otkrivanju informacija (Lobby Facts). Kanadski kodeks ponašanja lobista (*Canadian Lobbyists' Code of Conduct – CLCC*) zahteva od lobista da budu iskreni, da ne nude mito, da izbegavaju zloupotrebu povlašćenih informacija i da održavaju poverenje javnosti (Office of the Commissioner of Lobbying of Canada). Etički kodeks Nacionalnog instituta za lobiranje i etiku SAD-a (*National Institute for Lobbying & Ethics – NILE*) naglašava pružanje tačnih, ažuriranih informacija i otkrivanje materijalnih promena (Lobbying Institute). Na toj liniji, Kodeks ponašanja učesnika u lobiranju u Srbiji, koji je nastao pod okriljem Agencije za borbu protiv korupcije, takođe „reguliše etičke norme lobiste, pravnog lica koje se bavi lobiranjem, neregistrovanog lobiste, klijenta lobiranja ili lobiranog lica, koje se zasnivaju na principu integriteta i vrednostima sadržanim u Zakonu o lobiranju. Cilj Kodeksa je zaštita javnog interesa i promocija profesije lobiranja, kako bi se sprečila korupcija“ (Agencija za sprečavanje korupcije – ASK). Na osnovu gorenavedenog možemo zaključiti da glavni principi etičkog lobiranja, poput transparentnosti, odgovornosti, zakonitosti i poštovanja procedura, čine ključne elemente odnosno elemente vrednosti etičkog kodeksa u okviru ove profesije. Polaznu tačku za sve ovo predstavlja transparentnost koja znači da lobisti moraju biti otvoreni u pogledu svojih aktivnosti: ko su njihovi klijenti, koje interese zastupaju i kako utiču na političare i zakonodavce (Lewicka-Strzałecka, 2017). Lobisti moraju biti odgovorni

za svoje aktivnosti, što znači da bi trebalo da deluju u interesu javnosti, a ne samo u korist svojih klijenata ili interesnih grupa (Laboutková, Šimral & Vymětal, 2020). Zakonitost i poštovanje procedura podrazumevaju poštovanje zakonskih normi i procedura, bez pokušaja manipulacije sistemom ili donošenjem odluka koje nisu u skladu sa zakonom (Lewicka-Strzałecka, 2017).

Ovaj sklop principa, uokviren etičkim kodeksom lobiranja, ne samo da doprinosi boljoj informisanosti političara, već i omogućava građanima i medijima da prate i analiziraju lobističke aktivnosti, čime se smanjuje mogućnost zloupotreba. Sa tog aspekta možemo konstatovati da su, zapravo, transparentnost i odgovornost značajni elementi u razdvajanju lobiranja od trgovine uticajem, što se može pripisati postojanju etike u lobiranju. Dodatni argument za ovo jeste i postojanje zakonodavne odgovornosti, gde lobisti moraju delovati u skladu sa zakonima i moralnim principima, ne koristeći svoju poziciju za ličnu ili komercijalnu korist. Stoga, profesionalno lobiranje počiva na etičkom ponašanju i poštovanju zakona.

Transparentnost i odgovornost kao presudne mere za uređivanje kodeksa ponašanja u lobiranju

Kako bi se obezbedila etičnost u lobiranju, neophodne su jasne regulative koje unapređuju transparentnost i odgovornost, sa ciljem sprečavanja neetičkih praksi i korupcije. U prethodnom delu smo videli da određene zemlje ovu oblast uređuju tako što se oslanjaju na kodekse ponašanja lobista koji su često uvedeni kao dopunske mere u okviru zakona o lobiranju, pri čemu je fokus prvenstveno na ponašanju lobista.

U tom pogledu posebno se ističu Sjedinjene Američke Države, kroz Zakon o objavljivanju lobističkih aktivnosti (*Lobbying Disclosure Act – LDA*), kasnije dopunjen Zakonom o pristojnom i otvorenom upravljanju (*Honest Leadership and Open Government Act – HLOGA*) (GovInfo, 2007), kojim je uvedena obaveza prijavljivanja lobističkih aktivnosti i finansijskih transakcija. Sličan princip primenjuje se i u okviru Registra transparentnosti (*Transparency Register*) institucija Evropske unije (Transparency Register a).

U SAD-u od 1946. postoji Federalni zakon o lobiranju (*Federal Regulation of Lobbying Act – FRLA*) koji od lobista zahteva da se registruju i izveštavaju o svojim aktivnostima (Government Accountability Office, U.A, 1991). Iako je ovaj zakon kroz razne dopune i izmene – poslednja 2007. (GovInfo, 2007) – posvećujući veću pažnju pitanju „ponašanja lobiste” unapredio transparentnost među akterima u kanalima komunikacije, neki istraživači ipak ukazuju na to da i dalje postoji značajan prostor za poboljšanje, naročito kada je u pitanju preciznost izveštavanja i obaveza lobista da iznose sve relevantne informacije o svojim klijentima (Lewicka-Strzałecka, 2017).

U Registru transparentnosti, koji zajednički vode Evropski parlament (*European Parliament – EP*), Komisija (*European Commission – EC*) i donedavno Savet (*European Council – CoE*), od lobista se zahteva da izveštavaju o svojim aktivnostima, klijentima i sredstvima koja koriste za lobiranje (EP, 2021). Međutim, kod ovog Registra postoji problem u vezi sa pristupom registraciji jer je, uprkos insistiranju EK da bude obavezan, on još uvek na dobrovoljnoj osnovi, odnosno nije postao obavezan u formalnom smislu, a to znači da je pristup informacijama i dalje ograničen (Lewicka-Strzałecka, 2017; EP, 2021). Debata o pristupu registraciji lobista u zemljama koje žele da pravno regulišu lobiranje još uvek nije dovoljno sazrela, pa mnoge od njih nisu uočile potrebu za registracijom kao obaveznom merom. Obavezna registracija, u odnosu na dobrovoljnu, mogla bi postati zakonski propisana mera za sva lica koja se bave lobiranjem jer sama upotreba registra u kome se može a i ne mora izvršiti registracija, bez jasno obavezujuće pravne norme, može postati sredstvo manipulacije u rukama onih kojima registar olakšava pristup, bez obzira na to što ima funkciju regulatornog mehanizma (o ovoj temi biće više reči u delu „Slučaj Srbija”).

Vraćajući se na prethodno izlaganje o značaju i funkciji etičkog kodeksa ponašanja učesnika u lobiranju – lobista ili registrovanih lica, odnosno o smernicama transparentnosti i odgovornosti „preslikanim” u Zakon o lobiranju SAD-a ili Registar transparentnosti EU, pokušaćemo da u jednoj kratkoj analizi predstavimo nekoliko ključnih ciljeva:

- **Transparentnost u lobiranju:** Na normativnom nivou, transparentnost proizlazi iz zakonskih obaveza koje zahtevaju registraciju lobista, prijavljivanje aktivnosti, interesa koje zastupaju i finansijskih sredstava koja koriste. Ovi mehanizmi omogućavaju institucionalni nadzor i javnu kontrolu. Sa druge strane, etički kodeksi dodatno proširuju ovaj princip kroz standarde proaktivne transparentnosti, poput potpunijeg i pravovremenog otkrivanja informacija, čime se jača poverenje u lobističke aktivnosti.
- **Odgovornost:** Zakonski okvir postavlja osnovne obaveze u vezi sa izbegavanjem sukoba interesa i zabranom određenih oblika nedozvoljenog uticaja. Međutim, etički kodeksi preciznije razrađuju ove standarde, definišući konkretne situacije koje mogu predstavljati sukob interesa i propisujući obrasce profesionalnog ponašanja. Na primer, kroz kodekse se dodatno normira zabrana davanja poklona ili drugih pogodnosti donosiocima odluka, kao i obaveza očuvanja integriteta procesa odlučivanja.
- **Zakovitost i integritet delovanja:** Dok zakon obavezuje lobiste da postupaju u skladu sa važećim propisima i predviđa formalne sankcije za njihovo kršenje, etički kodeksi uvođe šire standarde profesionalnog integriteta, naglašavajući odgovornost aktera da ne koriste svoju poziciju za ličnu ili komercijalnu korist, čak i u situacijama koje nisu eksplicitno regulisane pravnim normama (Lobbying Disclosure, 1995; GovInfo, 2007; EC, 2008; Transparency Register b).

Ova kratka ilustracija može poslužiti kao polazna osnova za razumevanje značaja etičkih kodeksa ponašanja u regulativi lobiranja i njihove uloge u razgraničavanju etičkog lobiranja od trgovine uticajem. Usvajanje etičkog kodeksa za lobiste ima, pre svega, preventivnu funkciju jer jasno postavlja granice između dozvoljenog i neetičkog ponašanja. Kodeks deluje kao regulatorni okvir koji usmerava ponašanje lobista, sprečava zloupotrebe i omogućava efikasnije praćenje njihovih aktivnosti. Principi transparentnosti i odgovornosti, koji su u središtu kodeksa, ne predstavljaju samo krajnji cilj regulative lobiranja (Holman & Lunenburg, 2012: 77–78), već i mehanizam upozorenja na to da su aktivnosti lobista podložne kako javnoj tako i zakonskoj kontroli. Nepoštovanje

ovih smernica može dovesti do ozbiljnih posledica, uključujući gubitak profesionalne licence ili pravne sankcije. Ove mere su često sastavni deo pravne regulative zakona o lobiranju. Međutim, u sistemima samoregulacije koje sprovode organizacije ili profesionalna udruženja (tzv. „meki” ili *soft* modeli regulacije), sankcije ne podrazumevaju pravne posledice, već mere poput brisanja iz registra lobističkih organizacija ili vremenski ograničene zabrane obavljanja lobističkih aktivnosti (Golubović, 2009). U oba modela regulacije sankcije predstavljaju mehanizam odvraćanja jer neetičke prakse lobista, poput trgovine uticajem, postaju povezane sa visokim profesionalnim i reputacionim rizikom, čime se smanjuje prostor za manipulaciju i korupciju (John & Thomson, 2003). U tom smislu, kodeks ponašanja ima dvojaku funkciju: s jedne strane, ograničava manipulativne strategije, a s druge obezbeđuje da se lobiranje zasniva na racionalnim i zakonitim argumentima.

Naposletku, trebalo bi podvući crtu i ukazati na to da sveobuhvatno rešenje za obezbeđivanje najboljih propisa i mera, kao što su etički kodeksi ponašanja koji se moraju poštovati i koji zapravo predstavljaju bedem razdvajanja ove profesije sa trgovinom uticaja ili ostalih nelegitimnih radnji, zahteva i više od dobro razvijenog zakona o lobiranju. Sama konstatacija da oblast uređena zakonskom regulativom – koja se više oslanja na pridržavanje zakonskih pravila i koja se odnosi i primenjuje na učesnike u aktivnostima lobiranja sa jedne strane ili uređenje uokvireno kodeksom ponašanja sa druge strane – nije dovoljna, već u praksi treba da se ostvare i mnogi drugi uslovi (Sporea, 2024b). Zato je ključno razvijati kulturu lobiranja u kojoj se etički i moralni principi ne svode isključivo na formalno poštovanje propisa, već postaju deo profesionalne i institucionalne prakse. Bez takve kulture, čak i dobro razvijeni zakoni i etički kodeksi rizikuju da ostanu normativno ispravni, ali suštinski slabi u sprečavanju trgovine uticajem i drugih nelegitimnih oblika političkog delovanja.

Slučaj Srbija

U Srbiji je, nakon demokratskih promena početkom 2000-ih godina i procesa uspostavljanja demokratskog poretka, pitanje lobiranja i njegovog normativnog uređenja postepeno dobijalo na značaju. Iako su pojedine organizacije civilnog društva, poput

Društva lobista Srbije², među prvima inicirale ovu temu, ipak proces njegovog usvajanja bio je dugotrajan. Zakon o lobiranju usvojen je tek 2018. godine, a njegova primena započela je 2019. godine.

Zakon o lobiranju definiše lobiranje kao legalnu i demokratsku profesiju, čiji je cilj ostvarivanje uticaja na organe vlasti Republike Srbije prilikom donošenja zakona i drugih propisa, radi zastupanja interesa korisnika lobiranja, ali isključivo u skladu sa zakonom (Službeni glasnik RS, br. 87/2018, 86/2019). Kao prateća normativna mera, zakon uvodi i Kodeks ponašanja učesnika u lobiranju, koji sadrži etička pravila za sve aktere uključene u ovaj proces, a donet je pod okriljem Agencije za borbu protiv korupcije. U tom smislu, član 9. propisuje da „kodeks ponašanja učesnika u lobiranju sadrži etička pravila o ponašanju svih učesnika u lobiranju, sa ciljem da se lobiranje obavlja transparentno, u skladu sa ovim zakonom i javnim interesom“ (*isto*). Implementacijom Kodeksa ponašanja u sam Zakon o lobiranju potvrđuju se smernice i obaveze svih učesnika u procesu lobiranja, pri čemu se transparentnost i zaštita javnog interesa postavljaju kao temeljni principi ovog normativnog okvira. U tom pogledu, odredbe koje se odnose na Kodeks ponašanja imaju stratešku funkciju u unapređenju procesa lobiranja. Normativno, one su povezane sa ostalim odredbama zakona, počev od propisanih uslova za obavljanje lobiranja³ (stav II, III i IV), pa sve do zabrane obavljanja ove delatnosti i propisivanja sankcija u slučaju nepostupanja u skladu sa zakonom (čl. 34), uključujući i povrede pravila Kodeksa ponašanja (čl. 27, tač. 5) (Službeni glasnik RS, br. 87/2018, 86/2019). Lobiranje uređeno ovakvim normativnim i etičkim okvirom jasno definiše ulogu lobiste, kao i njegove obaveze i odgovornosti u procesu lobiranja.

2 Treba napomenuti da je lobiranje u Srbiji institucionalizovano još 2009. godine osnivanjem Društva lobista Srbije (DLS), kao neprofitne i nestranačke organizacije koja je podržavala zakonsko regulisanje ove profesije. Njena uloga zajedno sa drugim akterima i uz podršku civilnog društva, poput Transparentnost Srbija, lobiralo je za usvajanje ovog zakona kako bi se podigla transparentnost, što je bio i zahtev Evropske komisije (Poglavlje 23). <https://www.mpravde.gov.rs/vest/18494/ubrzan-rad-na-ispunjavanju-svih-preporuka-greka.php>

3 Stav II- Uslovi za obavljanje lobiranja, Stav III- Sprovođenje lobiranja i Stav IV- Izveštaj lobiranja (Službeni glasnik RS, br. 87/2018, 86/2019)

Kada je reč o normativnom odnosu između Zakona o lobiranju i Krivičnog zakonika (KZ) Republike Srbije, kojim je trgovina uticajem propisana kao krivično delo (čl. 366. KZ) (Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024) postoje pitanja u vezi sa razgraničenjem lobiranja i trgovine uticajem, kao i u pogledu tumačenja efekata Zakona o lobiranju na postojeće krivičnopravne norme (Vidović, 2024). U tom kontekstu, Zakon o lobiranju ne menja krivičnopravnu kvalifikaciju trgovine uticajem, već uređuje uslove, postupke i subjekte zakonitog lobiranja. Dok trgovina uticajem obuhvata posredovanje radi izvršenja ili neizvršenja službene radnje, lobiranje je, prema važećem zakonskom okviru, ograničeno na uticaj koji se ostvaruje prema nosiocima zakonodavne vlasti, u skladu sa propisanim procedurama. Ova razlika detaljnije je razmotrena u ranijem delu rada. Iako bi se eventualne interpretativne dileme mogle dodatno otkloniti izmenama ili dopunama KZ, kroz eksplicitno normiranje da se lobističke aktivnosti koje se sprovode u skladu sa Zakonom o lobiranju ne mogu podvoditi pod trgovinu uticajem, smatramo da već postojeći normativni okvir ne ostavlja suštinski prostor za poistovećivanje ova dva instituta. Lobiranje i trgovina uticajem predstavljaju zasebne i jasno razgraničene pravne kategorije. Potencijalni rizik od zloupotreba pre se može dovesti u vezu sa dobrovoljnim karakterom registracije lobista, koji ostavlja prostor za netransparentno delovanje, nego sa samom normativnom razlikom između ova dva pojma.

Prema prirodi registracije, registri mogu biti dobrovoljni, obavezni i uslovni (Bitonti & Hogan, 2022). Međutim, u praksi regulacije najčešće se primenjuju obavezni i dobrovoljni modeli registracije. Između ova dva pristupa postoji značajna razlika. Dok dobrovoljni (voluntaristički) pristup dominira u okviru samoregulacije delatnosti, obavezni pristup ne predstavlja samo evidenciju aktera kojima se daje zakonsko pravo da lobiraju, već u značajnoj meri doprinosi jačanju transparentnosti i uspostavljanju fer uslova u lobiranju. Registar lobista može postati efikasan instrument unapređenja transparentnosti ukoliko se, kao mera regulacije ove oblasti, zasniva na obaveznosti, a ne na dobrovoljnosti, odnosno kada je pravno obavezujuće regulisan. Upotreba registra u kojem registracija nije obavezna, uprkos njegovoj regulatornoj

funkciji, može stvoriti prostor za manipulaciju i selektivnu primenu pravila. Voluntaristički pristup registraciji dodatno dovodi do neravnopravnog položaja među lobistima, jer pojedini akteri nisu obavezni da se registruju niti da postupaju u skladu sa istim standardima. Ovakav slučaj nalazimo u srpskom Zakonu o lobiranju, naime, iako je lobiranje u Srbiji zakonski uređeno, pristup registraciji ostaje na dobrovoljnoj osnovi⁴. Prema važećem zakonu, lobiranjem se, uz određene procedure, mogu baviti i neregistrovani lobisti, što dovodi u pitanje stvarne efekte takvog normativnog rešenja. Posebno je problematična mogućnost da neregistrovani lobisti, koji ne podležu obavezama registracije, izveštavanja Agenciji i ugovornog regulisanja⁵, deluju izvan sistema nadzora i kontrole. U takvim okolnostima, mehanizmi transparentnosti i odgovornosti ostaju ograničeni, jer deo lobističkih aktivnosti ostaje izvan javnog uvida. Time se stvara asimetrija između registrovanih i neregistrovanih aktera, pri čemu prvi snose veći regulatorni teret. Istovremeno, ovakav model otvara prostor za neproporcionalan uticaj aktera sa većim resursima i pristupom informacijama, što može narušiti ravnotežu u procesima donošenja odluka (Ainsworth, 1993).

Od stupanja na snagu Zakona o lobiranju u Srbiji i njegovih dometa, Transparentnost Srbija je istraživala njegovu primenu tokom prvih pet meseci u Vladi Srbije, njenim ministarstvima, Narodnoj skupštini i Predsedništvu Srbije. Kako se navodi u studiji „Korupcija na visokom nivou i zakoni krojeni po meri privatnih interesa“, organizacija je uputila 23 zahteva za pristup informacijama od javnog značaja i dobila 23 identična odgovora – da nije bilo lobističkih kontakata u smislu odredaba Zakona o lobiranju (TS, mart 2021). Organizacija dalje ukazuje na malu verovatnoću da se tokom 2020. i prve polovine 2021. godine zainteresovani subjekti nisu obraćali organima državne vlasti u vezi sa propisima, iako su ti organi u istom periodu učestvovali u izradi i donošenju brojnih zakona i uredbi, što dodatno dovodi u pitanje navedene

4 Čl. 4. „(...) Lobiranje može da obavlja, pored fizičkog lica upisanog u Registar, i lica koje nije upisano u Registar, ukoliko je zakonski zastupnik, zaposlen kod korisnika lobiranja ili zastupa interese udruženja ili privrednog društva čiji je član korisnik lobiranja (neregistrovani lobista)“ (Službeni glasnik RS, br. 87/2018, 86/2019).

5 Čl. 26 Zakona o lobiranju nalaže da „Lobista je dužan da uz dopis kojim se obraća lobiranom licu dostavi i dokaz o upisu u Registar lobista“ (*isto*).

tvrdnje. Međutim, to ne znači da takvih kontakata nije bilo, već da o njima nije vođena evidencija, što se prepoznaje kao jedna od slabosti zakona, budući da ne postoji jasna obaveza prijavljivanja ovih aktivnosti (TS, septembar 2021).

S obzirom na to da je Zakon o lobiranju, kao i neobavezna odredba o upisu u Registar, na snazi od 2019. godine, broj upisanih lobista i organizacija (od 2020. godine) na sajtu Agencije za sprečavanje korupcije u Srbiji⁶, iznosi ukupno 57 subjekata – 54 domaća fizička lica, 3 domaća pravna lica, dok nema registrovanih stranih fizičkih ili pravnih lica (ASK, 2026). Ovaj broj se može smatrati ograničenim i nepotpunim, jer se pretpostavlja da je stvarni broj lica koja se bave lobiranjem znatno veći zbog onih koji nisu upisani u Registar, ali i dalje nije imponozantan. Sa druge strane, razloge za takvo stanje treba tražiti i u relativnoj neisplativosti profesionalnog lobiranja, kao i u institucionalnoj neuređenosti u kojoj se ovom delatnošću bave različiti akteri – konsultanti, PR menadžeri, direktori za korporativne poslove, pa čak i diplomate, političari i novinari. To dovodi do toga da se značajan deo uticaja odvija kroz neformalne kanale, čime granica između legitimnog lobiranja i trgovine uticajem postaje teško uočljiva. U tom smislu, formalni mehanizmi transparentnosti koegzistiraju sa praksama koje ostaju van domašaja regulatornog okvira. Posledično, iako pravni okvir postavlja osnovne standarde transparentnosti i odgovornosti, njegova praktična delotvornost ostaje ograničena.

Na kraju, postavlja se pitanje da li je lobiranje u važećem zakonskom okviru zaista transparentno ili je transparentnost ograničena režimom registracije lobista. Način na koji je registracija uređena otvara dilemu da li se princip fer lobiranja i kodeks ponašanja primenjuju podjednako na sve aktere. Strože obaveze, birokratski zahtevi i finansijski troškovi koji važe isključivo za registrovane lobiste pre deluju demotivisuće nego podsticajno, čime se registracija svodi na dobrovoljan izbor. Bez jasno propisane obavezne registracije za sve lobiste, registar gubi svrhu i može postati sredstvo selektivne primene pravila, dok se od neregistrovanih lobista očekuje tek savesno postupanje prema etičkom kodeksu, bez efikasnih mehanizama kontrole.

6 U momentu poslednjeg pristupa sajtu od strane autora

Umesto zaključka

Analiza odnosa između lobiranja, trgovine uticajem i etike ukazuje na nekoliko ključnih nalaza. Prvo, razlika između lobiranja i trgovine uticajem ne može se svesti isključivo na pravno razlikovanje, već zahteva uključivanje političkih i etičkih kriterijuma, pri čemu transparentnost, odgovornost i integritet predstavljaju centralne elemente tog razgraničenja. Drugo, etički kodeksi, iako imaju karakter „meke“ regulacije, predstavljaju značajan komplementaran instrument pravnom okviru, jer doprinose preciziranju standarda ponašanja i profesionalizaciji lobističke delatnosti. Međutim, njihova delotvornost u velikoj meri zavisi od institucionalnih mehanizama nadzora i primene. Treće, analiza pokazuje da formalni regulatorni okviri, poput onog u Republici Srbiji, uprkos uspostavljenim mehanizmima transparentnosti, ostaju ograničeni u praksi, naročito zbog prisustva neformalnih kanala uticaja i nedovoljnih kapaciteta za kontrolu.

Iako primena etičkih kodeksa i dalje nailazi na izazove, jasno je da oni predstavljaju ključni instrument za ograničavanje trgovine uticajem, postavljajući etičke okvire unutar kojih lobiranje mora biti sprovedeno. Uprkos naporima mnogih zemalja da ovu oblast zakonski regulišu na taj način što kodeksi ponašanja dopunjuju regulativu, i dalje postoji izazov u obezbeđivanju zadovoljavajućeg stepena usklađenosti sa zakonima o lobiranju. Lobiranje podrazumeva brojne neformalne interakcije, čiji potpuni nadzor zahteva značajno prožimanje političkog domena, dok neuspeh u obezbeđivanju nepristrasne primene zakona može izazvati cinizam i skepticizam prema vladavini prava.

Upravljanje očekivanjima javnosti i postepeno afirmisanje transparentnog i poštenog lobiranja, u odnosu na neetičke i koruptivne prakse, ključni su za konsolidaciju ovog sistema. Zakonodavstvo se, verovatno, više puta mora prilagođavati kako bi odgovorilo na nepredviđene izazove u primeni, što potvrđuje i primer Nemačke koja je 2021. godine, nakon više decenija dobrovoljne registracije, uvela obaveznu registraciju lobista (Plümer & Schiffers, 2023).

Sušтина ovih procesa ogleda se u kombinaciji pojačane regulative i razvoja efikasnih etičkih kodeksa koji jasno definišu prihvatljivo i

neprihvatljivo ponašanje u profesiji lobiranja, kao i delotvornu ulogu obavezne registracije. Registri lobista nisu samo formalni spiskovi koji pružaju zakonsko pravo za obavljanje lobističkih aktivnosti i sprečavaju neregistrovane aktore (Bitonti & Hogan, 2022), već i instrument koji doprinosi poštovanju principa fer lobiranja.

Naposletku, treba ukazati na to da je rad ograničen i da je pretežno analiziran iz normativnog i teorijskog aspekta, uz ograničen obim dostupnih empirijskih podataka o praktičnoj primeni regulacije lobiranja, posebno u nacionalnom kontekstu. Takođe, rad ne obuhvata detaljnu komparativnu analizu većeg broja zemalja. Međutim, uprkos navedenim ograničenjima, nalazi istraživanja ukazuju na to da unapređenje regulacije lobiranja zahteva kombinovanje pravnih mehanizama sa obavezujućim etičkim standardima i jačanjem institucionalnih kapaciteta, kako bi se obezbedila ne samo formalna, već i suštinska transparentnost i odgovornost u procesima donošenja javnih odluka. U tom smislu, iako etički kodeksi predstavljaju značajan korak u regulaciji lobiranja i sprečavanju trgovine uticajem, i dalje postoji prostor za njihovo unapređenje i dalja istraživanja u cilju jačanja zakonodavnog i institucionalnog okvira.

Ethics as a Potential Demarcation Line Between Lobbying and Trading in Influence

Abstract

The subject of this paper is the analysis of the relationship between lobbying, trading in influence, and ethics, with a particular focus on the role of codes of conduct as a regulatory mechanism. The paper proceeds from the central thesis that ethics, operationalized through codes of conduct, can serve as a key line of distinction between legitimate lobbying and trading in influence. However, the mere regulation of this field through legal and other formal sources of law is not sufficient; additional standards, namely codes that fall within the domain of so-called "soft law," are also required. Accordingly, special attention is devoted to examining how ethical codes define standards of conduct, limit the scope for abuse, and contribute to the transparency of lobbying activities. Following a comparative legal overview, the paper turns to the regulation of lobbying in Serbia, assessing whether the existing normative framework ensures a high level of transparency and accountability, and to what extent actors such as lobbyists promote the logic of "fair lobbying." The findings indicate that, despite their "soft law" character, ethical codes represent an important complementary instrument to the legal framework, as they help curb non-transparent practices and contribute to the professionalization of lobbying. However, their effectiveness depends on implementation, oversight, and enforcement. The conceptual contribution of the paper lies in distinguishing lobbying from related practices that may resemble it, but differ in their essential characteristics.

Keywords

lobbying, trading in influence, ethics, codes of ethics, lobbyists, transparency, Serbia.

Literatura

- Aguilera V. Ruth, Deborah E. Rupp, Cynthia A. Williams and Jyoti Ganapathi. (2007). Putting the S Back in Corporate Social Responsibility: A Multilevel Theory of Social Change in Organizations. *Academy of Management Review* 32(3): 836-863.
- Agencija za sprečavanje korupcije-ASK. *Kodeks ponašanja učesnika u lobiranju*. Dostupno na: https://www.acas.rs/cyr/page_with_sidebar/propis (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Agencija za sprečavanje korupcije-ASK. (2026). *Registar lobista*, <https://publicacas.acas.rs/#!/acas/registarLobista> (Pristupljeno 17. 4. 2026)
- Antikorupcija.me. *Agencija za sprečavanje korupcije*. Dostupno na: <https://www.antikorupcija.me/me/> (Pristupljeno 17. 1. 2026).
- Ainsworth, Scott. (1993). Regulating lobbyists and interest group influence. *The Journal of Politics* 55(1): 41–56.
- Barker, David. (2008). Ethics and lobbying: The case of real estate brokerage. *Journal of Business Ethics* 80(1): 23–35.
- Bauer, Theresa. (2014). Responsible lobbying: a multidimensional model. *The Journal of Corporate Citizenship* 53(1): 61-76.
- Bitonti, Alberto & Phil Harris. (2017). *Lobbying in Europe. Public affairs and the lobbying industry in 28 EU countries*. London: Palgrave Macmillan.
- Bitonti, Alberto & John W. Hogan. (2022). Lobbying Regulation. In: Phil Harris, Alberto Bitonti, Craig S. Fleisher & Anne Skorkjær Binderkrantz (Eds), *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. Basingstoke: Palgrave.
- Campos, Nauro F. & Francesco Giovannoni. (2007). Lobbying, corruption and political influence. *Public Choice* 131: 1–21. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/5154638_Lobbying_Corruption_and_Political_Influence (Pristupljeno 26. 1. 2026).
- Chari Rai, John Hogan, Gary Murphy & Michele Crepez. (2019). *Regulating lobbying A global comparison*, 2nd edition. Manchester: Manchester University Press.
- Council of Europe-CoE. (27. 1. 1999). Criminal Law Convention on Corruption, *European Treaty Series - No. 173*, Strasbourg. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168007f3f5> (Pristupljeno 29. 1. 2026).
- De Sousa Luís, Susana Coroado & Bertram Lang. (2015). Lobbying regulation: beyond trading in influence. *First Annual Conference 27-28 August 2015*. Brighton: University of Sussex.
- Deigh, John. (1995). *The Cambridge Dictionary of Philosophy-Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Državna komisija za sprečavanje na korupcijata-DKSK. (2021). *Zakon za lobiranje Republika Severna Makedonija*. Dostupno na: <https://dksk.mk/wp-content/uploads/2021/06/Zakon-za-lobiranje.pdf> (Pristupljeno 19. 1. 2026).
- Durkheim, Emile. (1957). *Professional Ethics and Civic Morals*. London: Routledge.

- European Commission-EC. (28. 5. 2008). *Code of Conduct for Interest Representatives*, COM(2007)127 final. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_08_809 (Pristupljeno 11. 1. 2026).
- European Parliament-EP. (2021). *EU Transparency Register 2021 interinstitutional agreement*. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/751434/EPRS_BRI\(2023\)751434_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/751434/EPRS_BRI(2023)751434_EN.pdf) (Pristupljeno 17. 1. 2026).
- Giovannoni, Francesco. (2011). *Lobbying versus corruption*. CESifo DICE Report. Dostupno na: <https://www.ifo.de/DocDL/dicereport111-forum3.pdf> (Pristupljeno 26. 1. 2026).
- Golubović, Dragan. (2009). *Zagovaranje i lobiranje u parlamentu i organima izvršne vlasti: Uporedna iskustva i preporuke za Srbiju*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj- UNDP.
- Government Accountability Office, U.S. (1991). *Federal Lobbying: Federal Regulation of Lobbying Act of 1946 Is Ineffective, T-GGD-91-56*. Dostupno na: <https://www.gao.gov/products/t-ggd-91-56> (Pristupljeno 16. 1. 2026).
- GovInfo. (2007). *Honest Leadership and Open Government Act of 2007. Public Law, 110-81*. Dostupno na: <https://www.govinfo.gov/app/details/PLAW-110publ81> (Pristupljeno 16. 1. 2026).
- Greenwood, Justin & Clive S. Thomas. (1998). *Introduction, Regulating Lobbying In The Western World. Parliamentary Affairs 51(4): 487-99*.
- Hamilton, J. Brooke & David Hoch. (1997). *Ethical Standards for Business Lobbying: Some Practical Suggestions. Business Ethics Quarterly 7: 117-129*.
- Holman, Craig & William Luneburg. (2012). *Lobbying and Transparency: A Comparative Analysis of Regulatory Reform. Interest Groups and Advocacy 1(1): 75-104*.
- Holmes, Arthur F. (1984). *Ethics: Approaching Moral Decisions*. Lisle, Illinois: Downers Grove, InterVarsity Press.
- John, Steve & Stuart Thomson. (2003). *Lobbying in the 21st century. Journal of Public Affairs 3(1): 9-13*.
- Juillet, Luc. (2019). *Political Trust and the Design of Lobbying Transparency*. Paper presented at the ICP Conference, July 2019 Montréal. Dostupno na: <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/5d0922669df4a.pdf> (Pristupljeno 26. 1. 2026).
- Justice. (3. 1. 2006). „Former Lobbyist Jack Abramoff Pleads Guilty to Charges Involving Corruption, Fraud Conspiracy, and Tax Evasion“. *Department of Justice*. Dostupno na: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2006/January/06_crm_002.html#:~:text=The%20information%20charges%20Abramoff%20with%20receiving%20undisclosed,instance%2C%20to%20re%2Dopen%20a%20previously%20closed%20casino (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Krivični Zakonik. (2005). *Službeni glasnik Republike Srbije, 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024*.
- Krishnamurthy, Prabhakar. (2011). *An Introduction to Ethics. SSRN Electronic Journal (9 Mar 2011)*.
- Laboutková Šárka, Vít Šimral & Petr Vymětal. (2020). *Transparent Lobbying and Democracy*. London: Palgrave Macmillan.
- Laboutková, Šárka & Petr Vymětal. (2023). *A black box assessment of institutional quality: the challenge of evaluating lobbying transparency. Policy Studies 44(3): 336-355*.
- Lawton Thomas, Steven McGuire & Tazeeb Rajwani. (2013). *Corporate political activity: A literature review and research agenda. International Journal of Management Reviews 15: 86-105*.

- Lewicka-Strzalecka, Anna. (2017). Ethical model of lobbying: An analysis of the codes regulating lobbying activity. *Annales. Ethics in Economic Life* 20(8): 75–86.
- Lobbying Disclosure. *Lobbying Disclosure Act of 1995*. Dostupno na: <https://lobbyingdisclosure.house.gov/> (Pristupljeno 15. 1. 2026).
- Lobby Facts. *Association of Accredited Public Policy Advocates to the European Union – AALEP*. Dostupno na: <https://www.lobbyfacts.eu/datacard/association-of-accredited-public-policy-advocates-to-the-european-union?rid=86045688255-44> (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Lobbying Institute. *National Institute for Lobbying & Ethics-NILE*. Dostupno na: <https://www.lobbyinginstitute.com/ethics> (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- McGrath, Conor. (2008). The development and regulation of lobbying in the new member states of the European Union. *Journal of Public Affairs* 8(1–2): 15–32.
- Ministarstvo pravde Republike Srbije. (15. 3. 2018). *Ubrzan rad na ispunjavanju svih preporuka GREKA*. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/18494/ubrzan-rad-na-ispunjavanju-svih-preporuka-greka.php> (Pristupljeno 4. 1. 2026).
- Oberman, William D. (2004). A framework for the ethical analysis of corporate political activity. *Business and Society Review* 109(2): 245–262.
- Office of the Commissioner of Lobbying of Canada. *The Lobbyists' Code of Conduct*. Dostupno na: <https://lobbycanada.gc.ca/en/rules/the-lobbyists-code-of-conduct/> (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD. (2008). *Corruption -A Glossary of International Standards in Criminal Law*. Paris: OECD.
- Parvin, Phil. (2022). The ethics of political lobbying : power, influence, and democratic decline. In: Edward Hall & Andrew Sabl (Eds), *Political Ethics: A Handbook* (pp. 236-264), Princeton: Princeton University Press.
- Plümer, Sandra & Maximilian Schiffers. (2023). Der unerwartete Durchbruch einer Blockade. Policy-Stabilität und-Wandel im Querschnittsbereich der Lobbyregulierung im Vorfeld der Bundestagswahl 2021. In: *Die Bundestagswahl 2021: Analysen der Wahl-, Parteien-, Kommunikations- und Regierungsforschung* (pp. 623-650), Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Rich, Karen L. (2013). Introduction to ethics. In: Karen L. Rich & Janie B. Butts (Eds), *Nursing ethics: Across the Curriculum and Into Practice* (pp. 2-30), Burlington, Massachusetts: Jones & Bartlett Learning.
- Rosenson, Beth A. (2005). *The Shadowlands Of Conduct: Ethics And State Politics*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Saint-Martin, Denis & Fred Thompson. (2006). *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*. Elsevier JAI.
- Sporea, Danijel. (2024a). Podsticaj lobiranja u zakonskoj formi kao prepreka korupciji. *Revija Za Evropsko Pravo* 26(1): 117–142.
- Sporea, Danijel. (2024b). Transparentnost kao norma u regulisanju oblasti lobiranja. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 192(4): 507–522.
- Skledar, Nikola. (2004). Politika, demokracija i etika. *Filozofska istraživanja* 24(1): 5-13.
- Stančetić, Veran. (2014). Lobiranje vs korupcija-linija razdvajanja. *Kultura polisa* XI(23): 181-194.
- Šimral, Vit. (2020). Two Problems with Lobbying Regulations in EEA Countries. *Studies of Transition States and Societies* 12(1): 53-67.

- Tănase, Ionuț. (2012). Lobbying Regulation and Ethics: Current Issues and Future Prospects. *Journal of Media Research* 5(3): 57–69.
- Toader, Mihai Costin. (17. 2. 2016). Trafic de influență versus lobby. *Juridice*. Dostupno na: <https://www.juridice.ro/427030/trafic-de-influenta-versus-lobby.html> (Pristupljeno 22. 1. 2026).
- Tompson, Denis F. (2007). *Politička etika i javna služba*. Beograd: Službeni glasnik.
- Transparency Register a. *Transparency Register European Union*. Dostupno na: https://transparency-register.europa.eu/index_en (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Transparency Register b. *Code of conduct*. Dostupno na: https://transparency-register.europa.eu/legal-references-and-data-protection_en#code-of-conduct (Pristupljeno 10. 1. 2026).
- Transparentnost Srbija-TS. (mart, 2021). *Korupcija na visokom nivou i zakoni krojeni po meri privatnih interesa*. Beograd: Transparentnost Srbija.
- Transparentnost Srbij-TS. (septembar, 2021). *Koruptivni rizici u propisima i lobiranje*. Beograd: Transparentnost Srbija, OSCE- Mission to Serbia
- Veber, Maks. (2006). *Politički spisi*. Beograd: Filip Višnjić, JP Službeni glasnik.
- Vidović, Srđana. (2024). Lobiranje i/ ili trgovina uticajem? *Arhiv za pravne i društvene nauke* 119(1): 39-55.
- Woodstock Theological Center-WTC. (2002). *The Ethics of Lobbying: Organized Interests, Political Power and the Common Good*. Georgetown: Georgetown University Press.
- Zakon o lobiranju Republike Srbije. (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije* 87/2018 I 86/2019 - dr. zakon.

Dragana Delić¹

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Banjoj Luci

Dragan Momić²

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Banjoj Luci

UDK 519.21/.24:321.7(329:324)

DOI 10.5937/pz30-60881

Prediktori izborne participacije: Šta motiviše građane Republike Srpske?

Sažetak

Predmet rada jeste istraživanje faktora koji utiču na izbornu participaciju građana Republike Srpske. Koristeći anketne podatke, autori nastoje identifikovati ključne prediktore izborne participacije, te utvrditi u kojoj se mjeri rezultati ispitivanja uklapaju u dominantne teorijske modele izbornog ponašanja. Analizom je utvrđeno da se kao odlučujući faktori koji opredjeljuju odluku birača da glasa ili apstinira ističu sljedeći: interesovanje za politiku, politički cinizam, partijska identifikacija, percepcija transparentnosti izbora i osjećaj građanske dužnosti. Za građane koji iskazuju visoku zainteresovanost za politička dešavanja veća je vjerovatnoća da će glasati na izborima. Građani koji iskazuju privrženost političkoj partiji redovno glasaju na izborima. Stoga o izornoj participaciji građana Republike Srpske ima smisla govoriti u terminima kognitivnog modela izborne participacije, a naročito modela partijske identifikacije, s obzirom da su se interesovanje za politiku i partijska identifikacija pokazali najznačajnijim prediktorima izborne participacije.

Ključne riječi

izborna participacija, izborna motivacija, izorno ponašanje, građani, Republika Srpska

1 Student Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: dragana.delic.fpn@gmail.com

2 Student Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: dragan.momic.fpn@gmail.com

Uvod

Izbori predstavljaju jedan od najvažnijih mehanizama demokratskog odlučivanja, a ujedno i najmasovniji politički proces u kojem učestvuju svi segmenti društva, uključujući građane, političke stranke, medije i druge institucije. Kao najuređeniji oblik političkog procesa, izbori omogućavaju građanima da prenesu svoju suverenost na izabrane predstavnike, koji će donositi odluke koje će biti obavezujuće za sve članove zajednice. Posljednjih godina svjedoci smo krize institucije izbora koja je uočljiva čak i u tzv. stabilnim demokratijama. Ovaj složen i višeslojan fenomen predstavlja ne samo alat demokratije, već i njeno ogledalo. Dok s jedne strane omogućavaju političku participaciju, s druge strane često otkrivaju izazove s kojima se savremene demokratije suočavaju. Manipulacije izbora putem finansijskih sredstava, medijske kontrole, zloupotrebe državnih resursa, političkog nasilja oblici su falsifikovanja izborne volje građana. Ovakve deformacije u izbornom procesu stvaraju društvenu i političku klimu u kojoj se glasovi tretiraju kao roba na tržištu, a političke partije gube ulogu posrednika između građana i vlasti. Biračko tijelo postepeno gubi aktivnu ulogu u političkom procesu, poslušno reagujući na podsticaje koje mu serviraju drugi. Sve dalje vodi do dubokog nepovjerenja u institucije demokratije – stranke, parlamente i vlade – gdje zdrav skepticizam prerasta u otvorenu političku averziju. Interesovanje za politiku raste, ali vjera u nju i u one koji je vode drastično opada. Kao rezultat toga, politička participacija se smanjuje. Uz povećanu političku apatiju, manipulacije izbora i nedostatak povjerenja u institucije, izbori u očima građana više ne izgledaju kao alat za istinsku promjenu, već kao sredstvo za očuvanje starih i često korumpiranih političkih struktura.

Kako je „građanski aktivizam u srcu demokratije“ (Verba i dr, 1995: 1), stoga izborna participacija ima posebnu važnost, naročito u društvima koja se nalaze u procesu demokratske tranzicije. U takvim zajednicama, ona predstavlja ne samo mjeru političke svijesti i angažovanja građana, već i pokazatelj kvaliteta funkcionisanja demokratskih institucija. Politika u demokratiji dobija svoj legitimitet u polju javnosti, saglasnošću i prihvatanjem od strane građana koji je percipiraju kao saglasje sa njihovim interesima (Orlović, 2012: 197). Taj legitimitet zavisi od političke participacije, koja je ključni mehanizam pomoću kojeg građani

ostvaruju svoje pravo glasa, artikulišu svoje stavove i doprinose oblikovanju javnih politika. Izborna participacija sastavni je element izbornog ponašanja. Ona podrazumijeva odluku građanina o izlasku ili neizlasku na izbore. Pitanja koja se odnose na motivaciju, odluke i participaciju birača u izbornim procesima predmet su interesovanja brojnih naučnika i istraživača već decenijama, no posebno intenzivno istraživanje ove oblasti počelo je da se razvija sredinom dvadesetog vijeka, kada su se teoretičari politike i sociologije počeli ozbiljnije baviti pitanjem šta motivirše glasače. Jedan od pionirskih poduhvata u istraživanju izbornog ponašanja i izborne motivacije građana jeste naučno ispitivanje grupe istraživača sa Univerziteta Kolumbija, a koje je predvodio Paul Lazarsfeld, u periodu predsjedničkih izbora u SAD-u 1940. godine. Ovo istraživanje, prvobitno inspirisano metodama iz oblasti marketinga i studijama potrošačkog ponašanja, imalo je za cilj da ispita kako se izborne namjere birača mijenjaju tokom trajanja kampanje. Očekivalo se da će faktori poput medijskih efekata i aktuelnih političkih okolnosti imati presudan uticaj na odluke glasača. Međutim, zaključci istraživanja su bili iznenađujući: dugoročni faktori, poput religijske pripadnosti, socioekonomskog statusa i geografske lokacije, pokazali su se značajnijim od kratkoročnih uticaja izbornih kampanja. Posebno je bilo zanimljivo otkriće da su glasačke preferencije više zasnovane na duboko ukorijenjenim socijalnim i kulturnim identitetima, nego na racionalnom razmatranju političkih programa. Ova privrženost se često opisivala kao „lojalnost brendu“, gdje su pojedinci svoje političke odluke bazirali na pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili ideološkom spektru. Takođe, interpersonalna komunikacija među istomišljenicima često je jačala postojeće stavove, dok je uticaj masovnih medija i političkih partija ostajao marginalan. Rezultati ovih studija, objavljeni u knjigama *The People's Choice* i *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, označili su prekretnicu u razumijevanju izbornog ponašanja i izborne motivacije građana i postavili temelje savremenim istraživanjima u ovoj oblasti.

U današnje vrijeme, kada se sve češće bilježi pad izlaznosti na izbore i opadanje povjerenja u političke institucije, razumijevanje izborne motivacije postaje ključno za održavanje stabilnog funkcionisanja demokratskih procesa. To je izrazito važno u

društvima poput Republike Srpske, gdje društvene i političke tenzije značajno utiču na percepciju birača i njihovu odluku da izađu na birališta. Pronalazak odgovora na pitanja poput onih šta motiviše građane da učestvuju u izbornim procesima, te koji su faktori ključni za povećanje političke participacije, ima ne samo teoretski, već i praktični značaj. Znati koje su važne determinante izborne motivacije znači znati nešto o načinima podsticanja izborne participacije građana. Stoga, predmet ovog rada jeste analiza faktora koji utiču na izbornu participaciju građana Republike Srpske. Cilj rada je identifikovanje i analiza relativne važnosti određenih činilaca koji utiču na izbornu participaciju, kao što su sociodemografski faktori, afektivne orijentacije (partijska identifikacija, politički cinizam, percepcija transparentnosti izbornog procesa), te određene kognitivne orijentacije (stepen političkog interesovanja, percepcija o važnosti sopstvenog glasa u izbornom procesu).

Fenomen izborne participacije često je predmet u savremenim društvenim i političkim istraživanjima, a istraživači se, u težnji da objasne šta motiviše građane da iskoriste svoje biračko pravo, najčešće oslanjaju na nekoliko ključnih teorijskih modela. Prvi je socio-demografski model, koji je u istraživanja uveden krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina prošlog vijeka (Slavujević, 2009: 166). Ovaj model izbornu participaciju povezuje sa sociodemografskim, odnosno društvenim karakteristikama pojedinca, stavljajući naglasak na sljedeće kategorije: pol, starost, vrsta zanimanja, socioekonomski status, etnička i nacionalna pripadnost (Berelson i dr, 1966; Lipset, 1969). On se zasniva na saznanjima da će određene demografske grupe biti sklonije da glasaju na izborima u odnosu na ostale. Shodno tome, recimo, „muškarci glasaju više od žena, više obrazovani od manje obrazovanih, gradsko stanovništvo više od seoskog, oni između 35 i 55 godina starosti više od mlađih ili starijih, oženjeni i udate više od neoženjenih i neudatih, oni sa višim društvenim statusom od onih sa nižim, članovi organizacija više od onih koji to nisu” (Lipset, 1969: 225). Socio-demografski model, poznat i kao model kolumbijske škole, počiva na dejstvu posrednih determinanti izbornog ponašanja. Naime, niko ne glasa na izborima samo zato što je radnik ili zato što je mlad, već zato što takve društvene karakteristike utiču na razvoj drugih, neposrednih determinanti koje opredjeljuju pojedinca da glasa, umjesto da apstinira.

Drugi model koji se najčešće susreće u literaturi jeste ekonomski, koji u fokus ispitivanja postavlja racionalne procjene birača. On se dovodi u vezu sa onim što se u teoriji zove kognitivni model izborne participacije (Milošević, 1997), upravo zbog toga što daje prednost racionalnim, kognitivnim, a ne emotivnim faktorima u analizi glasačkog ponašanja. „Ekonomski prosperitet zemlje i poboljšanje položaja socijalne grupe kojoj pripada birač najbolja je garancija glasanja za partiju na vlasti i obrnuto“ (Slavujević, 2009: 167). Prema kognitivnom pristupu, građani koji nemaju jasno određene političke stavove ili nisu zainteresovani za političke procese, manje su skloni izlasku na izbore. Još važnije, percepcija o nezadovoljavajućoj političkoj ponudi koja ne može da zadovolji njihove potrebe, odnosno o odsustvu političke partije ili kandidata koji bi na pravi način zastupali njihove interese, odlučujuće će uticati na opredjeljenje građanina/građanke da apstinira.

Treći teorijski model koji objašnjava izbornu ponašanje birača jeste psihološki model. U okviru ovog modela polazi se od pretpostavke da biračevo opredjeljenje u velikoj mjeri proizilazi iz afektivnih i podsvjesnih motiva. Izborna odluka, prema ovom pristupu, nije isključivo racionalan čin, već rezultat unutrašnjih emocionalnih poriva kao što su strah, potreba za sigurnošću, želja za postojanjem određene vrste autoriteta ili otpor istom, kao i različiti oblici identifikacije sa partijom, liderom ili kandidatom. Osjećaj pripadnosti, nesvjesne projekcije ličnih potreba i očekivanja često imaju presudnu ulogu u formiranju izborne odluke.

Prema četvrtom, tzv. Mičigenskom socio-psihološkom modelu izbornog ponašanja, najbitniji faktor koji utiče na odluku pojedinca da glasa ili apstinira, te za koga da glasa, jeste psihološka povezanost sa kandidatom ili partijom, afektivna orijentacija. Ova koncepcija se temelji na posrednim determinantama izborne odluke, a posebno ističe sljedeće tri: „ (1) partijska identifikacija, (2) imidž partije i kandidata, i (3) teme koje partija ili kandidat pokreću u kampanji, rješenja koja nude za najvažnije probleme“ (Slavujević, 2009: 169). Posmatranjem rezultata istraživanja kroz prizmu ova tri dominantna eksplanatorna modela izbornog ponašanja stiže se dublje razumijevanje faktora koji utiču na izbornu participaciju, te otkrivaju razlozi apstinencije. Svaka od ovih koncepcija nudi različite perspektive, pa je ostvariv širi uvid u dinamiku kompleksnog fenomena izbornog ponašanja.

Metodologija istraživanja: Uzorak i procedura

U istraživanju su učestvovali punoljetni građani Republike Srpske (N=636). Uzorak je dobijen slučajnim odabirom, putem onlajn upitnika koji je ispitanicima distribuiran putem društvenih mreža i uživo na terenu. U popunjavanju upitnika učestvovali su građani različitih starosnih grupa: 18-24 (n=130), 25-34 (n=109), 35-44 (n=104), 45-54 (n=97), 55-64 (n=102), 65 i više (n=94). Najveći broj ispitanika imao je završenu srednju školu, dok su ispitanici sa završenim osnovnim i master studijama takođe činili značajan dio uzorka. Manji broj ispitanika imao je višu ili stručnu spremu, ili je završio samo osnovnu školu. Muškarci (53%) su u uzorku zastupljeniji od žena (47%). Podaci su prikupljeni u periodu od 18. decembra 2024. do 20. maja 2025. godine, a popunjavanje upitnika trajalo je u prosjeku 5 minuta.

Instrumenti

Upitnikom su najprije prikupljeni podaci o sociodemografskim karakteristikama građana: broju godina, polu i obrazovanju. Prikupljeni su i podaci o izbornoj participaciji (glasanje na prethodnim izborima), o nivou političkog interesovanja građana, njihovoj percepciji o važnosti sopstvenog glasa i osjećaju građanske dužnosti, kao i transparentnosti izbornih procesa. Najzad, u ovu grupu varijabli spadali bi i podaci o tome da li su ispitanici bili izloženi pritisku da glasaju za određenu stranku ili kandidata („Da“ – 5%), o motivima za izlazak na izbore, te podaci o stepenu povjerenja u političke institucije i političare.

Interesovanje za politiku. Pod ovim se podrazumijeva spremnost građanina da obraća pažnju na političke teme i fenomene, po cijenu zapostavljanja nekih drugih nepolitičkih sadržaja (Lupia i Philpot, 2005). Predstavlja samoprocjenu građanina o tome koliko je zainteresovan za politička dešavanja, iskazanu kroz odabir nekog od ponuđenih odgovora: (1) izuzetno sam zainteresovan/a – 24%, (2) zainteresovan/a sam – 38%, (3) neutralan/na sam – 23%, (4) uopšte nisam zainteresovan/a – 15%. Verba i teoretičari istakli su važnost političkog interesovanja kao ključnog faktora političke participacije:

„Citizens who are interested in politics, who follow politics, who care about happens, who are concerned with who wins and loses-are more likely to be politically active“ (Verba i dr, 1995: 345).

Percepcija transparentnosti izbornog procesa. Povjerenje u izbore je važan izraz vjere u savremene demokratske institucije (Maldonado i Seligson, 2014; Cantu i Garcia-Ponce, 2015; Ugues Jr., 2018). Glasaci su skloniji da vjeruju u izbore kada se izborni procesi sprovode pošteno i fer. Ako su izbori obilježeni prevarama ili manipulacijama, građani će postati udaljeni i skeptični (Birch, 2008; McAllister, White, 2015; Fortin-Rittberger i dr, 2017; Wellman i dr, 2018; Norris, 2019; Mauk, 2020). Iako nema sumnje da demokratski kvalitet izbora varira širom svijeta, i dalje postoji mnogo nesuglasica u vezi sa tim kako precizno definisati i mjeriti integritet izbora. Ideja o integritetu izbornog procesa ovdje je definisana kao „postojanje skupa standarda koje izbori moraju ispuniti kako bi bili priznati kao demokratski“ (van Ham, 2015). Percepcija o transparentnosti izbora fokusira se na to koliko građani vjeruju da se glasovi broje pošteno (Norris, 2019). Ispitanici su imali mogućnost da odaberu jedan od četiri ponuđena odgovora: (1) u potpunosti su fer i poštenu (11%), (2) uglavnom su fer i poštenu (27%), (3) uglavnom nisu fer i poštenu (32%), (4) uopšte nisu fer i poštenu (30%).

Politički cinizam. Definisani je kao „stepen u kojem ljudi ne poštuju političare i politiku, stepen u kojem ove riječi simbolizuju nešto negativno, prije nego nešto pozitivno“ (Agger i dr, 1961: 477). Politički cinizam je jednostavno suprotan političkom povjerenju, što znači političko nepovjerenje (Dekker i Meijerink, 2012: 33). U tom smislu, ovaj koncept odražava opšti stepen povezanosti pojedinca sa političkom sferom i može se posmatrati kao indikator političke alijenacije – stava da, usljed same prirode političkog svijeta, on nije vrijedan učešća (Olsen, 1969: 291). To istovremeno može indirektno ukazivati na uvjerenje pojedinca da nema političke stranke koja na pravi način može da odrazi njegove interese, što se smatra važnim demotivacionim činiocem izborne participacije (Milošević, 1997: 285). Ovo je takođe ispitivano pitanjem o percepciji građana o stvarnoj motivaciji političkih partija u Republici Srpskoj da riješe probleme građana. Politički cinizam ispitivan je kroz dva pitanja koja čine po nekoliko tvrdnji: „Koliko vjerujete političarima u Republici Srpskoj?“ – (1) vjerujem sve,

(2) ne vjerujem ništa, (3) nekad vjerujem, nekad ne vjerujem, (4) nisam siguran/na; „Koliko povjerenja imate u političke institucije u Republici Srpskoj (Vlada Republike Srpske, Narodna skupština Republike Srpske, Predsjednik Republike Srpske)?“ – (1) imam veliko povjerenje, (2) imam dosta povjerenja, (3) nemam previše povjerenja, (4) uopšte nemam povjerenja, (5) neutralan/na sam. Od ukupnog broja ispitanika, 42% se izjasnilo da ne vjeruje ništa političarima u Republici Srpskoj. Sa druge strane, 43% je označilo tvrdnju „nekad vjerujem, nekad ne vjerujem“, što je zanimljiv podatak, koji pokazuje da građani nisu u potpunosti indiferentni, ali da nemaju dovoljno povjerenja u političke aktere. 71% nema povjerenja u političke institucije Republike Srpske. Ovakav porast skepticizma prema institucijama ogledalo je duboke krize povjerenja u institucije, koje prati opadanje političke participacije i sve veći izborni potencijal političkih aktera koji nastupaju kao izazivači etabliranim političkim elitama i kritičari rada političkih institucija (Henjak, 2017: 343-363).

Faktori koji opredjeljuju izbornu participaciju/izbornu apstinenciju. Građani svojim učešćem na izborima daju legitimitet političkom sistemu. Savremene liberalne demokratije su reprezentativne, a pristup pozicijama koje su ključne za donošenje političkih odluka i sa kojih se reprezentuju interesi građana obezbjeđuje se na izborima. S obzirom na očiglednu važnost izbora i glasanja koje je kao politički akt dostupno svim građanima, pojedine države su učešće na izborima čak zakonski regulisale ne samo kao pravo, već i kao dužnost. Normativna politička teorija insistira na učešću građana na izborima i naglašava važnost političke i izborne participacije. Nije mali broj onih teoretičara koji tvrde da je izborna participacija pokazatelj „zdravlja demokratije“ (Todosijević i Pavlović, 2020: 33). Izborna motivacija obuhvata čitav niz faktora koji opredjeljuju odluku birača da li da izađu na izbore i, ako izađu, za koju stranku ili kandidata da glasaju (Slavujević, 2009: 164). U literaturi ne postoji jedinstvena klasifikacija teorijskih modela koji objašnjavaju razlike u izornoj izlaznosti, a oko koje je postignut opšti konsenzus. Različiti autori diferenciraju različite grupe teorija. Pattie i Johnston su klasifikovali istraživanja o izlaznosti u tri grupe. Prva grupa su modeli teorije racionalnog izbora, druga sociološke teorije, dok u treću grupu spadaju modeli političke efikasnosti (Pattie i Johnston, 1998). Prema ovim autorima, pristupi

koji naglašavaju ulogu klasne pripadnosti i društvenih grupa definisanih demografskim i socijalno-ekonomskim determinantama, spadaju u grupu socioloških teorija. Za modele političke efikasnosti najvažnije odrednice su politički cinizam i politička alijenacija, otuđenost od politike i nepovjerenje u političke institucije i aktere koji upravljaju političkim procesima (Pattie i Johnston, 1998).

Partijska identifikacija. Definisana je kao osjećaj povezanosti, identifikacije ili odanosti koji pojedinac razvija prema određenoj političkoj partiji po sopstvenom izboru, „afektivna orijentacija pojedinca prema važnoj grupi-objektu u njegovoj sredini“ (Campbell i dr, 1960: 121; Pavlović, 2013). Dakle, radi se o psihološkoj investiranosti u političke partije, koja može biti i negativna, te se u teoriji spominje i negativna partijska identifikacija (Todosijević i Pavlović, 2020: 36). Do zaključka o stepenu zastupljenosti partijske identifikacije može se u ovom radu doći analizom odgovora na pitanje koje se odnosi na dosljednost glasačkog ponašanja, odnosno da li ispitanici uvijek glasaju za istu političku stranku; na osnovu ovog kriterijuma, a prema rezultatima istraživanja, značajan broj ispitanika (41%) mogao bi se svrstati u grupu partijski identifikovanih građana/građanki.

Rezultati: Deskriptivna analiza

Na bivarijantnom nivou analize, između dvije grupe građana, onih koji su glasali na prethodnim izborima i onih koji nisu, postoje određene razlike u vezi s nekim sociodemografskim karakteristikama: starosnom grupom i stepenom obrazovanja. Apstinenti su u prosjeku stariji ($M=2.58$) nego birači ($M=2.49$), što govori da postoji pomjeranje ka starijim grupama kod apstinenata. Dakle, rezultati istraživanja ukazuju da starosna grupa ima značajan uticaj na izbornu participaciju, odnosno da se birači i apstinenti različito raspoređuju među starosnim grupama. Takođe, važno je napomenuti da je procenat ispitanika koji su izjavili da su glasali (75%) veći od stvarne izlaznosti na izborima prema zvaničnim podacima (52%), što se dijelom može objasniti činjenicom da istraživanjem nisu bili obuhvaćeni građani koji žive ili rade van granica Republike Srpske (Grafikon 1).

Grafikon 1.

Upitnik je distribuisan onlajn, čime je otežan pristup starijoj populaciji, jer je kod njih zastupljen nizak nivo digitalne pismenosti i uglavnom nemaju pristup internetu. Zbog manjeg broja ispitanika u grupama starijim od 65 godina, moguće su veće fluktuacije u rezultatima istraživanja, što može uticati na tačnost u ispitivanju odnosa između varijabli. Takođe, birači imaju viši prosječan nivo obrazovanja ($M=3.35$) u poređenju s apstinentima ($M=3.00$), što ukazuje na to da obrazovaniji pojedinci češće izlaze na izbore. Manje značajne razlike pojavljuju se u vezi sa polom: rezultati sugerišu da nije pronađena statistički značajna razlika između broja muških i ženskih birača/apstinenata. Mnogo važniji kriterijumi razlikovanja dvije grupe građana jesu različite kognitivne i afektivne varijable. Svi ispitanici za koje je na osnovu odgovora zaključeno da spadaju u grupu partijski identifikovanih pojedinaca, izjavljuju da su glasali na prethodnim izborima, na osnovu čega se može tvrditi da se partijska identifikacija pojavljuje kao važna determinanta izborne motivacije građana.³

³ Radi se o takozvanom *Miçigenskom modelu izbornog ponašanja* koji, nasuprot modela kolumbijske škole koja stavlja naglasak na sociodemografske karakteristike, ističe važnost partijske identifikacije kao ključnog faktora koji utiče na izbornu participaciju građana.

Grafikon 2.

Birači iskazuju viši nivo interesovanja za politiku ($M=0.64$) nego apstinenti ($M=0.54$). Ova razlika može se uzeti kao značajna, s obzirom da potvrđuje tezu da interesovanje za politiku pozitivno korelira s izlaskom na izbore, što je nalaz koji se često sreće u literaturi (Verba, Schlozman i Brady, 1995). Političko interesovanje smatra se jednim od glavnih prediktora izborne participacije. Motivacione je prirode i katalizator je političkog učešća (Luskin, 1990; Prior, 2010). To proizilazi iz proste činjenice da politički zainteresovani ljudi imaju više vjere u svoju sposobnost da utiču na političke procese (Smets i Van Ham, 2013) ili iz razloga što vole politiku (Blais i Daoust, 2020: 6) ili im ona budi radoznalost (Van Deth, 2000). Takođe, povjerenje u institucije znatno je više među biračima ($M=0.24$) nego kod apstinenata ($M=0.12$). Slično tome, birači imaju veće povjerenje u političare ($M=0.55$) u odnosu na apstinate ($M=0.19$). Tako je i u slučaju povjerenja u političke partije: apstinate karakteriše manji nivo povjerenja ($M=1.29$), dok birači iskazuju viši nivo povjerenja u partije ($M=1.75$).

Tabela 1. *Raširenost izborne participacije/apstinencije s obzirom na sociodemografske karakteristike i partijsku identifikaciju građana/građanki*

	Birači	Apstinenti
Pol		
Muški	74%	26%
Ženski	77%	23%
Starosna grupa		
18-24	74%	26%
25-34	78%	22%
35-44	80%	20%
45-54	76%	24%
55-64	78%	22%
65 i više	64%	36%
Stepen obrazovanja		
Osnovna škola	43%	57%
Srednja škola	73%	27%
Viša ili stručna škola	76%	24%
Preddiplomske studije	83%	17%
Diplomske studije	80%	20%
Postdiplomske studije	71%	29%
	41%	0

Partijska identifikacija: „Uvijek glasam za istu stranku“

Tabela 2. *Političke percepcije birača i apstinenata i njihove sociodemografske karakteristike*

Varijable	Grupa	M	SD	SE
Starosna grupa	Birači	2.49	1.61	0.10
	Apstinenti	2.58	1.78	0.19
Stepen obrazovanja	Birači	3.35	1.40	0.08
	Apstinenti	3.00	1.48	0.16
Političko interesovanje	Birači	0.64	0.48	0.03
	Apstinenti	0.54	0.50	0.05
Povjerenje u institucije	Birači	0.24	0.42	0.02
	Apstinenti	0.12	0.18	0.02
Povjerenje u političare	Birači	0.55	0.49	0.03
	Apstinenti	0.19	0.39	0.04
Povjerenje u partije	Birači	1.75	0.71	0.04
	Apstinenti	1.29	0.50	0.05

Rezultati *Chi-square* testa kojim je analiziran uticaj političkog cinizma na izbornu participaciju pokazuju značajnu povezanost između ove dvije varijable ($\chi^2=31.345$, $p<0.05$). To znači da postoji statistički značajna razlika između birača i apstinentata u pogledu nivoa političkog cinizma.

Tabela 3. *Uticaj političkog cinizma na izbornu participaciju*

	Snažno izražen politički cinizam	Slabo izražen politički cinizam
	Expected/ χ^2	Expected/ χ^2
Birači	(105.63) [4.03]	(106.37) [4]
Apstinenti	(36.37) [11.7]	(36.63) [11.62]

Chi-square test: $\chi^2(1)=311.345$, $p<.00001$

Građani koje karakteriše izraženiji politički cinizam skloniji su da apstiniraju, dok su oni sa slabije izraženim političkim cinizmom motivisani da glasaju. Nalazi istraživanja su u skladu sa teorijskim pristupima koji sugerišu da politički cinizam može smanjiti izbornu participaciju. Naime, pojedinci sa izraženim stepenom političkog cinizma vjerovatno neće vjerovati u efikasnost svog glasanja i, stoga, neće biti motivisani da glasaju na izborima. Takođe, birače, u poređenju s apstinentima, karakteriše visok nivo interesovanja za politiku ($\chi^2=16.0002$, $p<0.05$).⁴ Osim što prikazani podaci ukazuju da izborna participacija zavisi od kognitivnih determinanti, potvrđuju i gledišta o važnosti modela partijske identifikacije.

Tabela 4. *Korelacija između političkog interesovanja i izborne participacije*

	Visok nivo interesovanja za politiku	Nizak nivo interesovanja za politiku
	Expected/ χ^2	Expected/ χ^2
Birači	(138.32) [0.68]	(31.68) [2.96]
Apstinenti	(40.68) [2.3]	(9.32) [10.06]

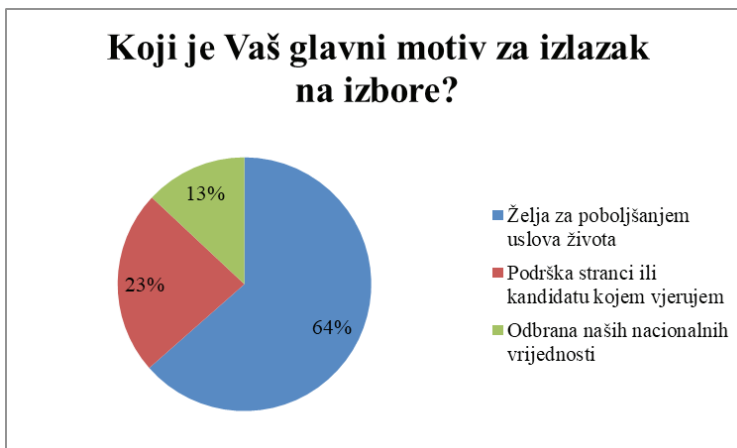
Chi-square test: $\chi^2(1)=16.0002$, $p<.000063$

4 Kao kriterijumi za određenje *stvarnog* stepena političkog interesovanja uzeti su odgovori o samopercepciji ispitanika o zainteresovanosti za političke procese, kao i broj ispitanika koji su se izjasnili da prate političke kampanje.

Analiza motiva izborne participacije

Rezultati istraživanja pokazuju da građani Republike Srpske najčešće biraju da glasaju motivisani željom za poboljšanjem uslova života, a tako se izjasnilo čak 64% ispitanika. Ovaj podatak ukazuje na dominantnu ulogu socijalno-ekonomskih faktora u izbornom ponašanju. Birači se u ovom slučaju vode racionalnim modelom glasanja, gdje se izborna odluka donosi na osnovu percepcije da određena politička opcija može doprinijeti unaprijeđenju njihovog svakodnevnog života kroz bolje ekonomske i socijalne politike. Dakle, riječ je o takozvanom ekonomskom modelu izbornog ponašanja, popularno nazvanom „glasanje novčanikom“ (*pocket-book voting*). „Racionalni birač“ izbornu odluku zasniva na razmatranju dva kriterijuma: „objektivnim“ pokazateljima stanja ekonomije u društvu u međuzbornom periodu i procjeni sopstvenog finansijskog položaja (Slavujević, 2009: 167). U knjizi *An Economic Theory of Democracy* autor je objasnio osnove izbornog ponašanja glasača koji se vode ekonomskim modelom glasanja, a koji suštinski predstavlja primjenu modela teorije racionalnog izbora. Glasач se opredjeljuje za onu partiju ili kandidata za koju procijeni da će mu potencijalno obezbijediti više materijalne koristi (Todosijević i Pavlović, 2020: 149). Ključno ekonomsko pitanje koje determiniše izbornu ponašanje jeste upravo uspješno vođenje nacionalne ekonomije, te se pretpostavlja da periodi ekonomske nestabilnosti smanjuju izborne šanse stranke koja je na vlasti, a povećavaju šanse opozicionih stranaka i kandidata (Milošević, 1997: 289).

Grafikon 3.

Međutim, kako je jedno od glavnih ograničenja ekonomskog modela izbornog ponašanja činjenica da može da važi za relativno stabilna društva, ali ne i za društva dubokih nacionalnih, ideoloških i političkih podjela, postavlja se pitanje koliko će građani Republike Srpske koji društvo percipiraju kao ekonomski nestabilno, zaista postupiti u skladu sa ovim modelom izbornog ponašanja. Velika je vjerovatnoća da će emotivna dimenzija imati odlučujući uticaj na izbornu opredjeljenje. Birači će biti inspirisani prvenstveno afektivnim, čak i podsvjesnim porivima. Motivi kao što su želja za sigurnošću, potreba za snažnim liderom i nekakvim „mesijom izbaviteljem“, svjesna ili podsvjesna identifikacija sa partijom, mogu oblikovati i uticati na sve preostale faktore izbornog ponašanja. Ovakav način donošenja izborne odluke karakterističan je za, na početku rada pomenuti, psihološki model izbornog ponašanja, a kroz prizmu istog mogu se objasniti rezultati istraživanja, prema kojem je 13% ispitanika označilo odgovor „odbrana naših nacionalnih vrijednosti“. Dakle, birač ne glasa iz racionalne kalkulacije interesa, već iz unutrašnje potrebe da zaštiti simboličke vrijednosti poput nacije, tradicije, zajednice. S druge strane, za 23% ispitanika „podrška stranci ili kandidatu kojem vjeruju“ predstavlja glavni motiv za izlazak na izbore. Izbornoponašanje ove grupe ispitanika objašnjava se kroz perspektivu tzv. Mičigenskog socio-psihološkog modela, koji se u teoriji smatra najprihvatljivijim za objašnjenje ponašanja birača (Slavujević, 2009: 169). Prema ovom modelu, izborna odluka prvenstveno proističe iz partijske identifikacije, odnosno osjećanja lojalnosti određenoj političkoj partiji. To nije puka emocionalna reakcija, već stabilna psihološka veza između birača i političkog subjekta – veza koja se formira vremenom kroz ponovljena iskustva, političku socijalizaciju i lojalnost. Rezultati istraživanja pokazuju da se čak 41% ispitanika izjasnilo kao partijski identifikovani, pri čemu su svi pripadnici te grupe izašli na prethodne izbore, što jasno potvrđuje tezu Mičigenskog modela izbornog ponašanja o partijskoj identifikaciji kao najznačajnijem faktoru izborne odluke. Povjerenje u stranku ili kandidata u ovom kontekstu ne proizilazi samo iz trenutne procjene, već iz dugoročne povezanosti birača s određenim političkim subjektom, koja se vremenom održava i reprodukuje kroz političku socijalizaciju. Drugim riječima, birači u Republici Srpskoj u značajnoj mjeri glasaju u skladu sa osjećajem

pripadnosti nekoj političkoj partiji. Radi se o obrascu tipičnom za političke zajednice u kojima je ideološki i identitetski sloj politike izraženiji od programskog. Takođe, rezultati istraživanja ukazuju na postojanje dijela biračkog tijela čije se izborna ponašanja zasniva na povjerenju u ličnost kandidata, njegovu harizmu i sposobnost da bude autentičan predstavnik naroda. Percepcija ličnih osobina političara, poput bliskosti sa običnim građanima, čini osnovu imidža koji značajno utiče na biračko opredjeljenje. To potvrđuju nalazi prema kojima devet odsto ispitanika kao glavni kriterijum pri izboru kandidata navodi upravo ličnu harizmu i bliskost s narodom. Ovakva struktura izbornog ponašanja potvrđuje da u Republici Srpskoj izbornu odluku u velikoj mjeri određuju neposredne determinante izbornog ponašanja, u prvom redu partijska identifikacija, što znači da se o motivima koji opredjeljuju izbornu odluku birača Republike Srpske može govoriti kako u okvirima psihološkog (s obzirom na potrebu za identifikacijom sa liderom određenog dijela ispitanika), tako i u okvirima Mičigenškog socio-psihološkog modela izbornog ponašanja (s obzirom na značaj imidža kao faktora koji opredjeljuje izbornu odluku).

I neke od sociodemografskih karakteristika važni su činioci izborne motivacije građana Republike Srpske. Polazna pretpostavka u socio-demografskom modelu jeste da su faktori kao što su starosna grupa, pol, obrazovanje, zanimanje, mjesto stanovanja i slično ključni prediktori izborne participacije. U kontekstu rezultata ovog istraživanja, starosna struktura birača potvrđuje relevantnost tog modela: stariji građani pokazuju sklonost ka većoj apstinenciji, dok mladi u većoj mjeri učestvuju u izbornom procesu. Osim toga, relevantnost ovog modela vidljiva je i u pogledu pomjeranja ka grupama sa višim stepenom obrazovanja kod birača u odnosu na apstinente: obrazovaniji pojedinci su skloniji glasanju. Na osnovu toga, jasno je da o izbornoj motivaciji građana Republike Srpske ima smisla govoriti i u terminima socio-demografskog modela. Međutim, iako su pojedine sociodemografske karakteristike (starosna grupa) prepoznate kao značajni činioci izborne motivacije, objašnjenja u vezi sa relevantnošću sociodemografskog modela mogu se donijeti s daleko manje sigurnosti. To proizilazi iz činjenice da na izborna ponašanja građana Republike Srpske očigledno utiču i drugi faktori. Riječ je o neposrednim determinantama izbornog ponašanja, poput

partijske identifikacije i imidža partije ili kandidata, na koje utiču posredne determinante koje se nalaze u osnovi socio-demografskog modela izbornog ponašanja. Dakle, pojedinac ne glasa samo zato što pripada nekoj starosnoj grupi, već takva karakteristika utiče na neposredne determinante, te se na taj način donosi izborna odluka. Posmatrano u cjelini, rezultati istraživanja pokazuju da se izorno ponašanje građana Republike Srpske ne može objasniti isključivo jednim modelom. Naprotiv, radi se o kombinovanom obrascu izborne motivacije, u kojem se različite racionalne i afektivne orijentacije međusobno prepliću.

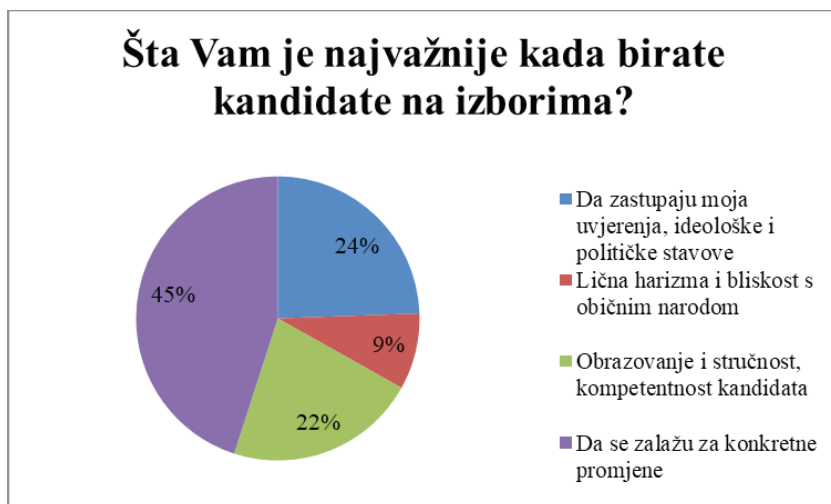
Anketom je takođe ispitano u kojoj mjeri faktor „osjećaja građanske dužnosti“ motiviše građane Republike Srpske da glasaju na izborima. Najjednostavnije rečeno, on podrazumijeva uvjerenje da je glasanje moralna obaveza svakog pojedinca. Ovaj osjećaj uglavnom nadilazi lične interese i strateško razmatranje ishoda izborne utakmice, jer se temelji na normativnim vrijednostima i društvenim očekivanjima. Downsova formulacija teorije racionalnog izbora dopunjena je elementom „iracionalne“ motivacije (Downs, 1957b). Downs je došao do zaključka da je jednačinu participacije građana na izborima neophodno proširiti uključivanjem neinstrumentalne motivacije, a ista se gotovo uvijek svodi na osjećaj građanske dužnosti i želju da se ne dopusti kolaps demokratije (Todosijević i Pavlović, 2020). U političkoj teoriji i empirijskim istraživanjima, osjećanje građanske dužnosti se prepoznaje kao snažan prediktor izborne participacije, naročito u društvima sa stabilnim demokratskim tradicijama. Stoga bi logično bilo smatrati da njegov uticaj na izbornu participaciju mora biti slabiji u društvima sa slabim povjerenjem u političke institucije. Istraživanje je pokazalo da čak 86 odsto ispitanika izlazak na izbore smatra građanskom dužnošću, a oni koji su se opredijelili za taj odgovor su glasali na posljednjim izborima. Tek 14 odsto ispitanika iskorišćavanje svog aktivnog biračkog prava ne smatra građanskom dužnošću. Pored toga, istraživanjem je ispitana i percepcija značaja pojedinačnog glasa i njegovog uticaja na ishod izbora. U teoriji je dokazano da je, ukoliko građani vjeruju da njihov glas ne može promijeniti ništa, veća vjerovatnoća da će apstinirati. Prema rezultatima, samo 23 odsto ispitanika smatra da je njihov „glas važan i može značajno uticati na rezultate izbora“. Značajan procenat ispitanih je stava da je njihov „glas važan, ali da ne može

bitno promijeniti stvari“ (48 odsto). Dvadeset jedan odsto ispitanika je označilo tvrdnju „smatram da je nevažan, jer se ništa ne mijenja bez obzira ko pobijedi“, a osam odsto tvrdnju „smatram da je nevažan, politički sistem tretira me samo kao broj“. Kada se ovi odgovori dovedu u vezu sa procentualnom vrijednošću onih koji, prema rezultatima istraživanja, nisu izašli na prethodne izbore, te njihovim odgovorima o samoprocjeni o političkoj zainteresovanosti, može se doći do zaključka da građani Republike Srpske ne izlaze na izbore ne zato što im nedostaje politička svijest, već zato što ne vide svrhu učešća u sistemu koji ne odgovara na njihove potrebe. Apstinenti su nezadovoljni postojećom političkom ponudom (26 odsto), a manji broj građana ne glasa zbog nezainteresovanosti (22 odsto). Petnaest odsto je označilo odgovor „nedostatak vremena“ kao razlog neizlaska na prethodne izbore, a 20 odsto odgovor „korupcija u politici“. Ovi rezultati pokazuju da građani koji apstiniraju ne čine to zbog lične indiferentnosti, već zbog osjećaja da njihov glas ne može donijeti neke promjene. Percepcija važnosti pojedinačnog glasa ima važnu ulogu u oblikovanju izborne participacije. Iako je racionalna kalkulacija birača važna, istraživanja pokazuju da je uvjerenje da glas može uticati na ishod izbornog takmičenja često povezan sa povjerenjem u institucije i političkom kulturom. Stoga bi jačanje ovog osjećaja kod građana Republike Srpske moglo imati pozitivan uticaj na njihovu izbornu participaciju i time osnažiti demokratske procese.

Dok rezultati ukazuju da postoji visok stepen interesovanja za politiku, istovremeno se primjećuje veoma izražen skepticizam prema političkim partijama u Republici Srpskoj, kada je u pitanju njihova stvarna motivacija za rješavanje problema građana. Gotovo polovina ispitanika (49%) smatra da političke partije nemaju stvarnu motivaciju da riješe probleme građana, dok 39% građana izražava nesigurnost po tom pitanju, što takođe ukazuje na postojanje izraženog nepovjerenja i nedostatka jasnog uvida u namjere političkih aktera. Samo 12% ispitanika ima povjerenja u političke partije u Republici Srpskoj. Ovaj pesimizam može se tumačiti kroz nekoliko aspekata. Najprije bi se moglo tvrditi da ovakvi rezultati reflektuju generalno nezadovoljstvo političkim procesima, a ukoliko se procentualna analiza odgovora na ovo pitanje dovede u vezu sa, prema rezultatima istraživanja, postojećim stepenom (ne)povjerenja u političke institucije, može se govoriti o

postojanju određenog stepena političke apatije – nezadovoljstva kao političkog stava građana (Vuković, 2020: 65). Kada su u pitanju kriterijumi koji su građanima najvažniji kada biraju kandidate na izborima, prema rezultatima istraživanja to je uglavnom „zalaganje za konkretne promjene“ (45%). S tim u vezi, ne treba zaboraviti da su ispitanici ovu opciju mogli tumačiti na više načina. Na primjer, za neke ispitanike ovo je moglo značiti želju za promjenom vlasti i dolaskom novih političkih aktera, a za druge fokus na poboljšanju postojećeg stanja u društvu. Međutim, kao zajednička nit među ovim interpretacijama može se uzeti upravo izražena želja za promjenama i ostvarivanjem boljih rezultata na društvenom, političkom i ekonomskom planu.

Grafikon 4.

Za 22% ispitanika važna je kompetentnost pojedinca da obavlja funkciju za koju se kandiduje, što ukazuje na to da značajan dio birača cijeni profesionalne kvalifikacije i sposobnosti političkih lidera. Takav izbor može biti povezan s uvjerenjem građana da će stručni i kompetentni kandidati donositi bolje odluke i efikasnije upravljati javnim politikama. Sa druge strane, 24% ispitanika kao ključni kriterijum za izbor kandidata navodi usklađenost ideoloških i političkih stavova kandidata sa sopstvenim uvjerenjima. Ovi podaci govore o postojanju značajnog dijela birača koji glasaju na

osnovu identifikacije sa političkim ideologijama ili vrijednostima koje kandidat zastupa.

Kao najmanje značajan, ali s obzirom na broj ispitanika ne i potpuno zanemarljiv faktor, prema ovim rezultatima su već pomenuta lična harizma i bliskost kandidata s običnim narodom (9%). Na osnovu toga se može govoriti o postojanju autoritarnog tipa političke kulture i određenog dijela birača (pretežno starijih) koji imaju potrebu za hijerarhijskim određenjem položaja pojedinaca i grupa i vođom koji će sprovesti „istorijsku misiju“ (Vuković, 2020: 45). Takođe, važno je napomenuti da je, iako su u analizi prikazane zaokružene procentualne vrijednosti odgovora, manji broj ispitanika popunjavao rubriku „ostalo“, navodeći drugačije odgovore kako bi izrazili svoje mišljenje („nacionalna osviještenost“, „partijska pripadnost“, „lični interes“, „pripadnost opoziciji“, „novac“, „ispunjenje obećanja o zaposlenju“, „zastupanje njihovih uvjerenja, ali stranke su pragmatske, statuti su mrtvo slovo na papiru“ itd.).

Prediktori izborne participacije građana Republike Srpske

U cilju identifikacije relativne važnosti faktora koji utiču na spremnost građana da učestvuju na izborima, sprovedena je logistička regresiona analiza, kojom su ispitani potencijalni prediktori izborne participacije. Na osnovu devet uključenih prediktora n ($\chi^2(9) = 101.182$, $p < .05$), analiza je korektno predvidjela ishod za 83% slučajeva. Dok je analiza na bivarijantnom nivou pružila korisne uvide u osnovne korelacije između faktora, logistička regresiona analiza omogućila je preciznije utvrđivanje prediktora izborne participacije, s obzirom da uzima u obzir sve varijable istovremeno. Podaci dobijeni pomoću modela logističke regresije prikazani su u Tabeli 5 i isti se u izvjesnom smislu razlikuju od rezultata koji su dobijeni na bivarijantnom nivou analize.

Od ukupnog broja testiranih faktora, kao značajni su identifikovani sljedećih pet: percepcija transparentnosti izbornog procesa, povjerenje u institucije, osjećaj građanske dužnosti, partijska identifikacija i pritisak okruženja ili zajednice. Kako govore rezultati dobijeni logističkom regresionom analizom, prisutnost osjećaja građanske dužnosti kod građana povećava šanse za izlazak na izbore, pri čemu je procijenjena vjerovatnoća izborne participacije

kod ispitanika koji izražavaju ovaj stav, više od šest puta veća ($Exp(B)=6.12$) u poređenju sa onima kod kojih taj osjećaj nije izražen. Slično tome, vjerovanje u transparentnost izbornog procesa ($B=1.27$, $p=.00$) značajno povećava vjerovatnoću izborne participacije, gotovo 3.6 puta u odnosu na one koji izborni proces percipiraju kao netransparentan i nepošten. Političko povjerenje je takođe veoma važan prediktor izborne participacije. Šanse da se pojedinac sa visokim stepenom političkog povjerenja nađe u grupi birača su 2.2 puta veće nego u slučaju pojedinaca sa niskim stepenom povjerenja u institucije, partije i političare. Takođe, pritisak da se glasa zbog očekivanja sopstvenog okruženja ili zajednice pokazao se kao važan prediktor, kao i percepcija o važnosti sopstvenog glasa i mogućnosti da isti utiče na ishod izbora, što potvrđuje da lična uvjerenja o efikasnosti glasanja igraju ulogu u mobilizaciji birača.

Tabela 5. Logistička regresiona analiza izborne participacije⁵

	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>Wald</i> (<i>df</i> = 1)	<i>p</i>	Exp(<i>B</i>)
Konstanta	-3.73	0.99	14.14	<.001	0.02
Pol (muški)	0.14	0.33	1.89	.66	1.15
Starost	0.14	0.10	1.71	.19	1.15
Obrazovanje (fakultet)	0.50	0.95	0.27	.60	1.65
Političko interesovanje	-1.38	0.35	0.14	.70	0.87
Osjećaj građanske dužnosti	1.81	0.42	18.21	<.001	6.12
Percepcija važnosti glasa	0.37	0.17	4.50	.03	1.44
Pritisak zbog očekivanja zajednice	0.60	0.28	4.43	.03	1.82
Percepcija transparentnosti izbora	1.27	0.40	9.84	.00	3.57
Političko povjerenje	0.80	0.36	4.95	.02	2.23
Overall model evaluation	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>		
Likelihood ratio test	274.4 ^a	13	<.001		
Score test	101.182	13	<.001		
Goodness-of-fit test	2.680	8	.953		

Legenda: $R^2 = .26$ (Cox & Snell), $.38$ (Nagelkerke)

⁵ Kada je riječ o indikatorima međuzavisnosti varijabli/prediktora, odnosno pokazateljima njihove multikolinearnosti - *Variance Inflation Factor* i *Tolerance*, isti se kreću u dozvoljenim granicama (ispod 10 i iznad 0.1).

Najzad, ne treba zaboraviti ni partijsku identifikaciju koja se pokazala kao značajan prediktor izborne participacije u prethodno pomenutoj analizi pomoću *Chi-square* testa. Međutim, budući da je među ispitanicima koji su označili tvrdnju da uvijek glasaju za istu stranku zabilježen jednoznačan obrazac ponašanja – svi su glasali na posljednjim izborima, varijabla partijske identifikacije nije uključena u logističku regresionu analizu.

Diskusija i zaključak

„Pod političkom participacijom podrazumijevaju se sve legalne aktivnosti privatnih građana koje su više ili manje neposredno usmjerene na uticaj na izbor akcija koje preuzima vlast“ (Verba i Nie, 1972: 2). Slobodni, demokratski izbori predstavljaju ključnu odrednicu savremenih liberalnih demokratija. Politički legitimitet odražava ravnotežu, odnosno usaglašenost načina političkog djelovanja izabranih kandidata sa političkom voljom građana koji su im povjerali glasove, a od toga zavisi stabilnost demokratije. (Todosijević i Pavlović, 2020: 41). Učešće na izborima je indikator prihvatanja demokratskog poretka. Izbori su ključna tekovina demokratije i važan pokazatelj njenog funkcionisanja i održivosti. Najveći broj građana izbore posmatra kao jedini eksplicitni politički čin, pa nije ni čudo što je izborna apstinencija u globalnom pogledu veoma raširen fenomen (Todosijević i Pavlović, 2020: 34). Stoga je izučavanje političkih fenomena poput izborne izlaznosti, izborne apstinencije, izborne participacije, kao i faktora koji utiču na izbornu ponašanje građana od velikog značaja. Istraživanje koje predstavlja temeljnu osnovu ovog rada pokazalo je da postoji nekoliko značajnih faktora koji utiču na izbornu participaciju građana Republike Srpske, te potvrdilo gledišta o važnosti kognitivnih i modela partijske identifikacije u analizi izbornog ponašanja. Od ukupnog broja analiziranih, najznačajniji faktori koji utiču na izbornu participaciju su sljedećih pet: interesovanje za politiku, politički cinizam, partijska identifikacija i percepcija transparentnosti izbora i osjećaj građanske dužnosti. O izornoj participaciji građana Republike Srpske ima smisla govoriti u terminima kognitivnog modela izborne participacije, kao i modela partijske identifikacije, s obzirom da su se, prema istraživanju, interesovanje za politiku i partijska identifikacija pokazali

najznačajnijim prediktorima izborne participacije. Podaci pokazuju da je za građane koji iskazuju visoku zainteresovanost za politička dešavanja veća vjerovatnoća da će glasati na izborima, što je u skladu sa ranijim istraživanjima koja ističu važnost političkog interesovanja kao faktora koji oblikuje izbornu ponašanje. Građani koji iskazuju privrženost određenoj političkoj partiji redovno glasaju na izborima. Jedan od vrlo značajnih nalaza ovog istraživanja, a koji ima vrlo važne implikacije, jeste procentualna vrijednost političkog cinizma. Građani Republike Srpske nemaju povjerenja u političke institucije i političare i razočarani su u ponudu političkih stranaka. S obzirom na procentualnu vrijednost izborne izlaznosti na posljednjim izborima u Republici Srpskoj, kao i na ranijim izbornim ciklusima, ovakav porast nepovjerenja u političke institucije može se tumačiti na dva načina. U prvom slučaju, nepovjerenje je odraz političke neupućenosti, a u drugom odraz političkog cinizma. Naime, izlaznost na posljednjim izborima u Republici Srpskoj je preko pedeset odsto, što govori o tome da veliki broj građana izlazi na izbore i koristi svoje aktivno biračko pravo. Građani na izborima daju legitimitet političkim institucijama u koje nemaju povjerenja, a pri tome se drastično ne mijenjaju glasačke preferencije (građani glasaju manje-više za iste kandidate i stranku). Na osnovu toga može se zaključiti da postoji određeni raskorak između deklarativnog nepovjerenja u političke institucije i stvarnog izbornog ponašanja građana, što može ukazivati na nedostatak političke svijesti o značaju glasačkog izbora. S druge strane, ne bi trebalo gubiti iz vida činjenicu da su građani uvjereni da izborni proces nije transparentan, a značajan broj ispitanika koji imaju takva uvjerenja nije glasao na prethodnim izborima, što potvrđuje teorijsku tezu da je politički cinizam izuzetno važan prediktor izborne apstinencije. Podaci o percepciji građana o mogućnosti da njihov glas zaista utiče na izborni rezultat takođe su se statistički pokazali značajnim faktorom izborne participacije. Ukoliko građani vjeruju da njihov glas može imati konkretan uticaj na ishod izbora, te da može pokrenuti neke promjene, veća je vjerovatnoća da će učestvovati u glasanju. Ovaj faktor, u teoriji poznat kao „osjećaj političke efikasnosti“, nerijetko se svrstava u faktore resursa – građanske vještine (Brady i dr, 1995). Takođe, važno je napomenuti da se i relacije između partijske identifikacije i izlaznosti na izbore često

u teoriji tumače kroz prizmu političke efikasnosti. To je posljedica proste, trivijalne činjenice da su oni koji se identifikuju sa nekom političkom partijom više uronjeni u politiku, te stoga i integrisaniji u politički sistem. Takvi pojedinci obično imaju široko razvijene socijalne veze i na taj način postaju uključeni u različite aktivnosti koje se tiču politike. Između ostalog, fenomen političke efikasnosti korelira i sa drugim varijablama, a neke od njih su sljedeće: stepen obrazovanja, nivo prihoda, kognitivne sposobnosti (Finkel i Muller, 1998; Brady i dr, 1995; Barnes i Kaase, 1979). U konačnici, kao značajan prediktor izborne participacije pojavljuju se sociodemografske karakteristike, u ovom slučaju nivo obrazovanja građana. Jednostavno rečeno, pojedinci sa višim nivoom obrazovanja skloniji su da glasaju na izborima, dok oni sa nižim nivoom obrazovanja (npr. završena osnovna škola) imaju slabiju motivaciju za glasanje na izborima i skloniji su političkoj apatiji. Sagledavanjem rezultata istraživanja na opštem nivou, može se zaključiti da je ono svojevrsna ilustracija gledišta prema kojem su sociodemografske karakteristike posredne determinante izbornog ponašanja, te da je važniji uticaj onih drugih, neposrednih determinanti koje direktno utiču na opredjeljenje građanina/građanke da glasa ili apstinira, te na opredjeljenje birača da glasa za jednu, a ne drugu partiju ili kandidata (Slavujević, 2009: 169). Varijable kao što su politički cinizam i politička alijenacija, nepovjerenje u političke institucije, interna i eksterna politička efikasnost utiču na izbornu participaciju i izbornu izlaznost (Pattie i Johnston, 1998). Naravno, ne bi trebalo gubiti iz vida broj ispitanika koji je učestvovao u ovom istraživanju, te malo veću ujednačenost uzorka u odnosu na starosnu strukturu, što je moglo uticati na dobijene podatke. Stoga je jako teško odrediti koja bi se od prethodno pomenutih determinanti izborne participacije mogla smatrati presudnom. Kako se o sklonostima građana mora voditi računa, tako se njima moraju i polagati isti, a izostanak takve vrste odgovornosti, prema teoriji, a posljednjih decenija i u praksi, biva praćen opadanjem izborne participacije i demonstriranjem nezadovoljstva građana. Jedan broj teoretičara se slaže u ocjeni da je o glasanju ispravno govoriti kao o navici. Tako Norberto Bobio kao preduslov zaživljavanja demokratije smatra neophodnost da ona postane navika. U Republici Srpskoj, kako je pokazalo istraživanje, uprkos visokom stepenu izborne izlaznosti u prethodnim

izbornim ciklusima, čini se da motivacija birača ne proizilazi iz pozitivne percepcije političkog sistema, već prije iz osjećaja dužnosti i potrebe da se da podrška nekoj stranci ili kandidatu, a često, očito je, i iz neke koristi. Uz to, nije zanemarljiv ni uticaj okruženja koje vrši pritisak na pojedinca da izađe na izbore i pruži podršku određenoj političkoj opciji. Izbornu participaciju je svakako neophodno podsticati, jer ista omogućuje legitimizaciju političkog sistema i normalno funkcionisanje demokratije. No, ukoliko se teži istinskoj demokratizaciji društva, nije dovoljno osigurati samo mehanizme izborne mobilizacije, već i stvoriti uslove za osnaživanje političkih subjekata koji će moći da artikulišu autentične potrebe i interese građana, obezbijede povjerenje u institucije i ponude vizije koje će probuditi političko građanstvo, nadmašiti postojeće oblike političke indiferentnosti, apatije i klijentelizma. Bez toga, izbori ostaju puki ritual, lišen demokratske suštine, a građani malodušni posmatrači i „akteri“ postojećeg paradoksa formalne demokratije u kojoj kvantitativni pokazatelji skrivaju kvalitativnu prazninu političkog učešća.

Predictors of Electoral Participation: What motivates citizens of The Republic of Srpska?

Abstract

The subject of this paper is the study of factors influencing the electoral participation of the citizens of the Republic of Srpska. Using survey data, the authors seek to identify the key predictors of electoral participation and determine to what extent the survey results align with the dominant theoretical models of voting behavior. The analysis established that the decisive factors influencing a voter's decision to cast a ballot or abstain are the following: political cynicism, a sense of civic duty, perception of the importance of one's vote, perception of election transparency, and social pressure. Party identification also proved to be highly significant. Citizens who express a high level of interest in political events are more likely to vote in elections. Those who demonstrate loyalty to a political party regularly participate in elections. Therefore, it is reasonable to discuss the electoral participation of the citizens of the Republic of Srpska in terms of the cognitive model of electoral participation, and particularly the party identification model, given that political interest and party identification have proven to be the most significant predictors of electoral participation.

Keywords

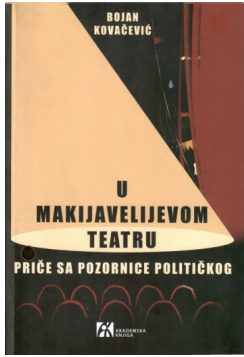

electoral participation, electoral motivation, electoral behavior, citizens, Republic of Srpska

Literatura

- Agger, Robert E., Marshall N. Goldstein, Stanley A. Pearl. (1961). Political cynicism: Measurement and Meaning. *The Journal of Politics*, 23(3): 477–506.
- Barnes, Samuel Henry and Max Kaase et al. (Eds.) (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld, William N. McPhee. (1966). *Voting*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Birch, Sarah. (2008). Electoral Institutions and Popular Confidence in Electoral Processes: A Cross-National Analysis. *Electoral Studies*, 27(2): 305–320.
- Brady, Henry E., Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman. (1995). Beyond SES: A Resource Model of Political Participation. *The American Political Science Review*, 89 (2): 271–294.
- Campbell, Angus, Philip Converse, Warren Miller, Donald E. Stokes. (1960). *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Cantu, Francisco and Omar Garcia-Ponce. (2015). Partisan losers' effects: Perceptions of electoral integrity in Mexico. *Electoral Studies*, 39, 1–14.
- Dekker, Henk and Frits Meijerink. (2012). Political Cynicism: Conceptualization, Operationalization, and Explanation. *Politics, Culture and Society*, 3(1/2), 33.
- Finkel, Steven E. and Edward N. Muller. (1998). Rational Choice and the Dynamics of Collective Political Action: Evaluating Alternative Models with Panel Data. *American Political Science Review*, 92(1), 37–49.
- Fortin-Rittberger, Jessica, Philipp Harfst, Sarah C. Dingler. (2017). The Costs of Electoral Fraud: Establishing the Link between Electoral Integrity, Winning and Election, and Satisfaction with Democracy. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 27(3), 350–368.
- Franklin, Mark N. (2002). *The Dynamics of Electoral Participation, in Comparing Democracies 2: Elections and Voting in Global Perspective*, ed. Laurence Leduc, Richard Niemi and Pippa Norris. Thousand Oaks CA: Sage, 148–168.
- Henjak, Andrija. (2017). Institutional Trust and Democracy Satisfaction in Croatia: Partisanship Versus Outcome-Driven Evaluations. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 17(3), 343–363.
- Lipset, Seymour Martin. (1969). *Politički čovek*. Beograd: Rad.
- Lupia, Arthur and Tasha S. Philpot. (2005). Views from Inside the Net: How Websites Affect Young Adults' Political Interest. *The Journal of Politics*, 67, 1122–1142.
- Maldonado, Arturo and Mitchel A. Selingson. (2014). *Electoral trust in Latin America*. In P. Norris, F. R. W. Frank, & F. Martinez i Coma (Eds.), *Advancing Electoral Integrity* (pp. 229–245). Oxford: Oxford University Press.
- Mauk, Marlene (2020). *Electoral Integrity Matters: How Electoral Process Conditions the Relationship between Political Losing and Political Trust*. Quality & Quantity.
- McAllister, Ian and Stephen White. (2015). Electoral Integrity and Support for Democracy in Belarus, Russia, and Ukraine. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 25(1), 78–96.
- Milošević, Jasna. (1997). Osnovni pristupi u proučavanju izbornog ponašanja. *Psihologija*, 3, 279–294.
- Norris, Pippa. (2019). Do Perceptions of Electoral Malpractice Undermine Democratic Satisfaction? The US in Comparative Perspective. *International Political Science Review*, 40(1), 5–22.
- Olsen, Marvin. (1969). Two Categories of Political Alienation. *Social Forces*, 47, 288–299.

- Orlović, Slaviša. (2012). *Izlaznost na izborima – između participacije i reprezentacije*. U: *Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam?* – Zbornik radova sa konferencije, Friedrich Ebert Stiftung.
- Pattie, Charles and Johnston Ron. (1998). Voter Turnout at the British General Election of 1992: Rational Choice, Social Standing or Political Efficacy?. *European Journal of Political Research*, 33(2), 263-283.
- Pavlović, Zoran. (2013). Prediktori izborne apstinencije mladih u Srbiji. *Primenjena psihologija*, 6(1), 5-21.
- Slavujević, Zoran. Đ. (2009). *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*. Beograd.
- Todosijević, Bojan i Pavlović Zoran. (2020). *Pred glasačkom kutijom: Politička psihologija izbornog ponašanja u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Ugues Jr., Antonio. (2018). Public perceptions of clean elections in Mexico: An analysis of the 2000, 2006 and 2012 elections. *Journal of Politics in Latin America*, 10(2), 77–98.
- Van Ham, Carolien. (2015). Getting Elections Right? Measuring Electoral Integrity. *Democratization*, 22(4), 714–737.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Verba, Sidney., Kay Lehman Schlozman, & Henry E. Brady. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard: Harvard University Press.
- Vuković, Đorđe. (2020). *Kontekst političke kulture*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
- Wellman, Elizabeth Iams, Susan D. Hyde, & Thad E. Hall. (2018). Does Fraud Trump Partisanship? The Impact of Contentious Elections on Voter Confidence. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 28(3), 330–348.

Prikaz 1

Bojan Kovačević, *U Makijavelijevom teatru. Priče sa pozorinice političkog*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.

Knjiga Bojana Kovačevića *U Makijavelijevom teatru*, predstavlja nesvakidašnji pokušaj da se spoje istraživanja fenomena umetničkog i političkog. „Pustolovina odgonetanja političkog“ za autora počinje od Helena. „Političko“ je za njega „ono što stvara i održava poredak“, ali i ono što mu se ruga i što ga ruši (str. 2). Knjiga koju je napisao je delo o političkom kao pozorinici, ali i o umetnicima kao vesnicima, protagonistima i glasnogovornicima političkog. Njen je sveukupan cilj da skrene pažnju da političko uvek sadrži i umetničko koje ponekad njime i dominira, a da je umetničko nemoguće razdvojiti od političkog jer se u teatru „uvek ispituju temeljne vrednosti doba.“ Odnos političkog i umetničkog deo je niza binarnosti kojima se autor bavi. Kako on sam navodi: „Potraga za rešenjem zagonetke odnosa božanskog i ljudskog, večnog i prolaznog, kosmosa i polisa, tradicije i novog, vlasti i pojedinca, nikada se ne završava“ (str. 312).

Kako da građani organizuju i upravljaju zajednicom života na način za koji smatraju da ima smisla? Na ovo pitanje, koje je naizgled prevashodno političko, odgovor su ponudili i mnogi umetnici. Da bi odgovorio na ovo pitanje autor poziva u pomoć dramaturge od antičkih do savremenih, ali isto tako i dramaturge političkog, a oni su politički teoretičari i filosofi, ali i praktični političari koji znaju tajnu pozorišnog. On otkriva i motivaciju za ovu studiju koja dolazi „iz brige za našu državu u današnjoj Evropi ujedinjenoj na temelju genijalne tehnokratske zamisli“ (str. 48).

Autor polazi od ideje da umetnik salgedava stvarnost ne samo na način kako se ona izgledno očituje, već da je u stanju da zaviri i izvan onoga što bismo mogli nazvati obmanjujućom slikom stabilne stvarnosti, a što je zapravo iluzija. Umetnik uočava u slici postojanosti i koherentnosti mrlju, mrlja pravi pukotinu, a kroz tu pukotinu umetnik vidi na društvenoj sceni stvari koje su već tu, ali će eksplodirati svom snagom u pojavnosti stvarnosti tek kroz nekoliko decenija ili duže. Kako navodi autor „u stvarnom svetlu političkog na postavljanje pitanja porekla vlasti čeka se dugo, ponekad decenijama, ponekad vekovima“ (str. 312). Umetnik ima tu privilegiju da takva pitanja postavi prvi, onda kada publika još i ne shvata u čemu je suština pitanja.

Autor opisuje pukotinu kroz koju se beži i odlazi, u koju se sklanja ili u kojoj se nestaje u nekom drugom svetlu. To nije nova stvar među književnicima. Među naučnicima redak je pristup da tragaju za pukotinama političkog uz pomoć umetnosti. Da bi prošao kroz pukotinu dramaturg prvo mora da identifikuje oholu grešku odnosno mrlju. Na nivou političke teorije ohola greška se uviđa „u vremenima nereda i krize, onda kada je život srušio stari poredak a da novi još nije uspeo da se izgradi“ (str. 31).

Firenca je prvi prvi prostor rane moderne u koji nas autor uvodi da bi ukazao na prožimanje pozorišnog i modernog. Makijaveli se pojavljuje u govoto svakom poglavlju ove knjige i predstavlja glavnu inspiraciju autora u razgovoru s klasicima o političkom. U njegovom gradu Firenci, na samom izmaku XV veka, goluruki prorok Savonarola donosi nekoliko čudesnih godina verskog transa i poleta. Ova utopija suočila se s praktičnim problemima, ili kako autor ukazuje „potrebno je pronaći okvir zajedničkog življenja za ljude takvi kakvi jesu, lenji, prevrtljivi, lakoverni, pohlepni, a ne za onakve kakvi bi mogli biti ako bi se pretvorili u prve hrišćane o kojima je sanjao fratar-prorok“ (str. 110). Nikolo Makijaveli, nasuprot Savonaroli, polazi od realizma odnosno ljudi s njihovim strastima. Zato poredak ne počiva na ograničenju strasti razumom, već iz nazasitih želja. Iz tog razloga sve je uvek upitno. Nema dobrih ustanova po sebi, a nema ni dobrih ljudi. Sve je zapravo *occasione*. A publika kojoj se stvarno Firentinac obraća su mladi avanturisti koji su zagospodarili znanjem i zakonima novog doba. „Od njih očekuje da pronalaze korupciju na raznim skrivenim mestima na kojima se sakrila, da štite zakone od onih koji ih

stavljaju u službu privatnih interesa i da reformom ili revolucijom obnavljaju javnu vlast“ (str. 265). Za ovakvim mladim avanturistima, Makijavelijevim stopama, traga autor ovog dela od Ničea do današnjih zumera.

Posle iscrpnog uvoda naslovljenog „život i forma na evropskoj pozornici političkog“ sledi prvo poglavlje pod naslovom „priča o političkom“. Ova prva dva dela knjige imaju obim od preko 120 strana i predstavljaju zasebnu i vrednu studiju o odnosu političkog i umetničkog. U narednih šest poglavlja sledi pregled odabranih avanturista umetničkog i politikog od Fridriha Ničea do Janisa Varufakisa.

U drugom poglavlju autor se bavi vekom razuma. Taj dugi 19. vek počinje 10. novembra 1793. Tada je glumica Tereza Anželika Obri simbolički proglašena za novo božanstvo čovečanstva u Hramu Razuma, dotadašnjoj Bogodorodičnoj crkvi u Parizu. Pozorišne kulise liberalnog XIX veka autor oslikava na sledeći način: „U gornjem delu velikog platna stoje portreti pobeđnički nasmejanih ljudi. Oni su naučnici. Oslobođeni su svih dotadašnjih gospodara. Ne služe više ni teologiji ni metafizici... Ponosni su što su objektivni. Ravnodušni prema predmetu svog istraživanja...“ (str. 137). Pukotinu je u takvom dobu teško pronaći. Poređak je tako ubedljivo oslikan „da posmatrač sav prožet silinom vere u Nauku, Progres i Narod i ne pomisli da na platnu potraži ‘oholu grešku...‘“ (str. 140).

Analizirajući nekoliko pisaca, svedoka i teoretičara, autor ukazuje na nemir koji je nastao pred Prvi svetski rat u Evropi. On je na tragu zaključka čuvenog britanskog istoričara Ej-Džej-Pi Tejlora o stanju Evrope pred Veliki rat. Zanimljivo je koliko je nalaz sličan, iako autor nije koristio uvide ovog istoričara. Tejlor je 1956, u eseju „Izbijanje Prvog svetskog rata“ skrenuo pažnju na sledeće:

„Želeo bih da ukažem na jedan činilac koji možda nije dovoljno istražen. Dve ili tri godine pred rat, umovi ljudi izgleda da su bili u razdraženom stanju na način na koji nisu bili ranije, kao da su nesvesno postali umorni od mira i bezbednosti. To možete da vidite u stvarima veoma udaljenim od međunarodne politike: u umetničkom pokretu pod nazivom futurizam, među ratobornim sifražetkinjama ove zemlje [Britanije], u naklonosti radničke klase prema sindikalizmu. Ljudi su želeli nasilje,

nasilja radi. Pozdravili su rat kao olakšanje od materijalizma. Evropska civilizacija zapravo se lomila, čak i pre nego što ju je rat razorio.“¹

Na sličnom je tragu Bojan Kovačević oslanjajući se na Fridriha Ničea (1844-1900), Emila Zolu (1840-1902), Tomasa Mana (1875-1955), Hose Ortegu i Gaseta (1883-1955) i Luja Ferdinanda Selina (1894-1961). U analizi pukotine, koja se širi kako se rat približava, autor polazi od Ničea koji je najavio dezintegraciju postojećeg poretka i obznanio smrt Boga 1882. Kao i svi koji su se bavili ovim zagonetnim filozofom autor mora da odabere fragmente često protivrečne i namerno nedorečene. Njegov izbor uključuje Ničeovo ruganje naučnicima smeštenim u gornjem delu platna koji su se umislili, a zapravo su sitni uobraženi patuljci, tu su zatim i večnici koje muči nemirna savest. Oni upravljaju, a osećaju da nisu namenjeni za taj zadatak. Ceo liberalni poredak je monstrum, a nacionalizam i patriotizam ludosti koje vode „bolesnom otuđivanju“ Evropljana (str. 152-153).

Pukotina je tu, Niče ju je detektovao. Zola je pokazao kako sindikalizam nastupa u punoj maniji i kako može da zahvati mase, ali bez izgleda na pobedu 1885. kada je on objavio *Žerminal*. Da je Bog umro primetio je pri kraju života i junak Tomasa Mana Tomas Budenbrok čiji je građanski svet vrlo lako izgubio i smisao i sve tačke oslonca.

Kako primećuje autor nastupa grubo buđenje Evropljana: „Neko ih je prevario, ali ko tačno? Vlasnici fabrika, Marks, marksisti, stranci ili jevrejski bankari? Potrebna su nova objašnjenja i vodiči. Anarhisti, nacionalisti, radikalni socijalisti, sindikalisti, na sve strane sakupljaju nezadovoljnike...“ (str. 165).

Sledi međuratni period i vreme čuda koje je opisano u trećem poglavlju. Pravnik Karl Šmit najpre preuzima ideje od raznih autoriteta. Od Sorela prihvata da ideje i mitovi, a ne razum, upravljaju svetom. Nemiri Vajmarske republike vode ga vijugavim putevima. Obraća se Ničeu, Hegelu, Valteru Benjaminu, Maksu Veberu, privremeno i Robertu Muzilu. Na kraju, odbacuje boginju razuma i kreće putem pustolovine, iluzije. Koristi kako kaže autor *occasio*. Preko pesnika Dojblera ulazi u iracionalno, traga za večnošću. Od

1 A. J. P. Taylor, “The Outbreak of the First World War”, in Idem (ed.), *Europe: Grandeur and Decline* (Harmondsworth: Penguin Books, 1967, 1st ed. 1956), 185.

toga je jedan korak do svođenja politike na neku vrstu homogenosti koja povezuje ljude. Takvoj političkoj zajednici potreban je i politički neprijatelj „onaj drugi stranac“, za koga je dovoljno da je „egzistencijalno drugi“ (str. 215). Uz to Šmit zaključuje da je takvoj zajednici potreban i vođa koji postaje jedini zaštitnik prava, ili kako to Šmit kaže, po dolasku nacionalsocijalista na vlast, „novo državno i upravno pravo sproveli su načelo vođe, a s njim i pojmove kao što su vernost, sledbništvo, disciplina i čast...“ (str. 222). Institucionalizuje se izuzetak, uvodi se stalno vanredno stanje. Da je pogrešio Šmit je shvatio posle tri godine, ili kako kaže autor „uzurpatora je pobrkao sa autoritetom za kojim je tragao.“

U ovoj knjizi autor je i teoretičar i umetnik baš kao i Makijaveli. Zato su pojedini likovi na pozornici deo književne fikcije, umetnuti da bi zaokružili narativni okvir teme. U knjizi su opisani i pojedini važni savremenice srpske politike, bez navođenja imena, ali koje će čitaoci lako prepoznati. Pišući knjigu on je, kako sam navodi, razgovarao sa zamišljenom Dulčinejom koja mu je pružila nadahniće. Prepustiću književenim tumačima da se pozabave tim delovima knjige. Mogu samo da izrazim zadovoljstvo kao čitalac što se autor na ovo osmelio. Posebno naglašavam da knjiga poseduje francusku eleganciju izraza, ali i jasnoću tumačenja što je retka vrlina za knjige ovakve vrste.

Četvrto poglavlje vraća autora na zagovor s Nikolom Makijavelijem, a peto poglavlje odnosi se na Narcica i Zlatoustog. Ono uvodi čitaoca u nedavnu prošlost i tužnu svakodevicu Srbije i nosi naslov „Diktatura i pukotina“. Zlatousti, s mindušom u uvu, zastupnik je vanrednog i promene, protivnik totalitarizma. Narcis, ozbiljnog izraza lica, doktor je prava. Oni kao tandem uvode demokratiju u Srbiji posle 5. oktobra 2000. Dopunjuju se, ali na kraju Zlatousti nastavlja da vlada sam verujući da „se u ljudima kriju potencijali za velika dela.“ Uskoro posle njih došao je u Srbiji diktator. Njemu se mladi smeju, a on je zapravo, kako kaže autor, samo „tiranin-pajac koji gospodari neredom vanrednog“ (str. 308).

Šesto poglavlje odnosi se na Pirandela i Danunicija. Obojicu umetničko vodi neizmernoj inspiraciji, ali i sopstvenoj propasti. Prvi dozvoljava da filozofska misao zarobi umetnički insinkt. Drugi obezbeđuje učešće euforimčim masama, ali ga stvarnost šamara i odbacuje.

Na kraju autor prelazi na priču o slobodi. Ko je oslobodio Atinjane i ko je doneo skrivenu tehnokratsku revoluciju Evropi? Na prvo pitanje autor odgovara da to nisu bili ljubavnici Harmodije i Aristogejton kako tradicija tvrdi, već Klejsten/Klisten koji je mešanjem stanovništva uspeo da unese neverovatnu novinu: da uključi široke slojeve stanovništva u politiku. Njegov uspeh bio je u prikrivanju. Novu tvorevinu postavio je na stare temelje i upakovao je tako da je izgledala kao nastavak, a ne kao rušenje tradicije.

Na sličan način prikrivenu, a temljenu reformu, doneo je Evropi Žan Mone, dve i po hiljade godina kasnije. On je neprimetno uveo nacije Evrope u Evropsku ekonomsku zajednicu sakrišvi temeljne integracije iza naizgled pukog ekonomskog naziva Evropska zajednica uglja i čelika. Kako kaže autor: „Mone nije žudeo za aplauzima. Pojavio se maskiran u liku prozaičnog tehnokrate. Cilj mu je bio revolucionaran – zakopati problem političkog, kao problem izvora odluke o smislu zajedničkog življenja ljudi, u mračni lavirint evropskog tehnokratskog poretka“ (str. 379). Želeo je da zaštiti evropske nacije od njihove hirovitosti i da spreči novo izbijanje rata. Kriza iz 2009. pokazala je pukotinu i na ovom projektu, ali i njegovu neočekivanu otpornost.

Bojan Kovačević se bavio i književnim junacima pojedinih srpskih (jugoslovenskih) pisaca, i to Ivom Andrićem, Brankom Ćopićem, Milošem Crnjanskim i Ljubomirom Simovićem.

Ima li iz svih ovih priča o avanturistima savremenih znanja i zakona spremnim da eksperimentišu politikom na umetnički način nekih poruka koje je autor izdvojio? Pitanje može da se postavi i na sledeći način: kako sačuvati osvojenu slobodu tamo gde još postoji, a ne prikriti pukotinu koju ona nužno nosi?

To zahteva dve stvari istovremeno:

1. Političko i umetničko
2. Racionalno i iracionalno
3. Promišljeno i nadahnuto
4. Korisno i uzvišeno

Prihvatiti samo prvi deo para vodi stabilnosti, ali samo privremenoj. Prihvatanje samo drugog vodi tiraniji.

Sumirajući neuspehe evropskih mislilaca da daju obuhvatan odgovor na problem političkog autor izražava nadu da priče o

krajputaškim genijalcima mogu da očaraju nekog od posetilaca Makijavelijevog teatra ili kako sam naglašava njegova studija je pisana „s nadom da ćemo baš takve privući da se popnu na pozornicu kako bi se na njoj rečju i delom uključili u oblikovanje novog zajedničkog sveta Evropljana. Ne tražimo odmetnike, već junake novih priča o političkom“ (str. 227).

Da li ih je autor pronašao? Čini se da jest, neočekivano baš kada je završio pisanje ove knjige, a prema njegovim ličnim navodima izrečenim na promociji ove knjige u Novom Sadu, u oktobru 2025. U samoj knjizi uveo je novu pojavu na pozornicu političkog: „tiranina-pajaca - završnu pojavu našeg vremena“. On je kako to autor kaže „pasivni instrument u službi očuvanja poretka u krizi“ (str. 132). Novi karikaturalni spoj političkog i pozorišnog komičan je za spoljašnjeg posmatrača, ali tragičan za građanina države na čijem je čelu takav vladar. On je, kako metaforički primećuje autor, došao da građanima Srbije ukrade mesec. Ne podnosi nikoga s idejama, niti njihove ideale, principe, snove i nadanja. U svetu bez meseca, pobednik je onaj koji je najveći siledžija... Njega su dugo nemo i podsmešljivo gledali studenti, profesori, pesnici, glumci. Na tom zaključku staje knjiga završena u leto 2024. godine. Ali, sledi post skriptum na koricama knjige s pešakom ispod zastave koji stremlji osvajanju slobode, a u kome čitalac lako prepoznaje studente Srbije, učesnike studentskog protesta. „Tiranina-pajaca“ gledali su dugo kako krade mesec ali su onda, po rečima autora, ponovo uzeli mesec u svoje ruke.

Na kraju razmišljajući u ovoj knjizi neibežno se prisetimo Šekspira koji u delu *Kako vam drago* kroz lik Žaka kazuje:

Pa ceo svet je glumište gde ljudi
I žene glume, i svaki ima tu
Izlazak svoj i odlazak, i svak'
Odglumi mnogo uloga svog veka²

Od svih ljudi koji su odglumeli uloge svog veka autor je odabrao one avanturiste znanja i umeća koji su uočili pukotinu, koji su pogledali iza kulisa vidljivog i, na taj način, postali tumači

2 William Shakespeare, *As you like it*, act 2, scene 7. Prevod na srpski: Vilijam Šekspir, *Kako vam drago*, preveli Velimir Živojinović I Borivoje Nedić, čin 2, pojava 7, u Vilijam Šekspir, *Sabrana dela*, Zavod za udžbenike I Dosijske studio, Beograd 2011.

vremena, učesnici preokreta ili vesnici promena. Ova knjiga je priča o njima, a samo odabranima među čitaocima, ona je i poziv da postanu junaci novih priča o političkom. Knjiga dolazi u pravom trenutku kada se pojavila generacija u Srbiji i svetu za koju je prilično verovatno da će iznedriti upravo takve odabrane duhove. Zato svima onima koji su željni da pomeraju granice koje su razne tiranije kroz istoriju nametale, toplo preporučujem da pažljivo pročitaju ovu vrednu knjigu.

Slobodan G. Marković

Prikaz 2

Mir bez pomirenja: postkonfliktnost kao trajno stanje

Balkan posle rata: Izgradnja mira ili države?
Stefan Surlić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2026.

Monografija Stefana Surlića *Balkan posle rata: Izgradnja mira ili države?* predstavlja teorijski ambiciozan i empirijski utemeljen doprinos proučavanju postkonfliktnih društava. Fokusravajući se na region Balkana (Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija i Kosovo^{*1}), autor otvara jedno od centralnih pitanja savremenih studija mira i komparativne politike: u kojoj meri institucionalni aranžmani uspostavljeni nakon oružanih sukoba doprinose stabilizaciji i demokratizaciji, a u kojoj meri reprodukuju konflikt kroz same strukture političkog sistema. Tako formulisano istraživačko pitanje prevazilazi usko akademski okvir, budući da direktno problematizuje granice savremene prakse izgradnje mira i dovodi u pitanje normativne pretpostavke na kojima ta praksa počiva (Paris i Sisk, 2009: 1–20; Menocal, 2011: 1715–1736).

1 Ovaj naziv ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti

Osnovna teza knjige – da postkonfliktnost nije prolazna faza, već trajno stanje političkog života – predstavlja jasan teorijski otklon od dominantnih tranzitoloških i liberalno-institucionalističkih pristupa. Umesto linearnog modela koji podrazumeva prelazak iz konflikta ka konsolidovanoj demokratiji, Surlić argumentuje da se u analiziranim slučajevima uspostavlja institucionalizovana postkonfliktnost, u kojoj konflikt ostaje referentna tačka političkog delovanja, iako nije nužno prisutan u formi nasilja². Time se postkonflikt ne posmatra kao „neuspeh tranzicije”, već kao specifičan tip političkog poretka sa sopstvenom unutrašnjom logikom i mehanizmima samoreprodukcije koji ga čine otpornim na reformske intervencije. Ovakav konceptualni pomak zahteva i odgovarajući analitički aparat koji Surlić metodično i sa teorijskom svešću izgrađuje kroz celokupnu monografiju, oslanjajući se pre svega na Heteršoovo (*John Heathershaw*) i Lambahovo (*Daniel Lambach*) razumevanje postkonfliktnih prostora kao strukturno specifičnih oblika političke organizacije (Heathershaw i Lambach, 2008: 269–289).

U tom smislu, jedan od ključnih doprinosa knjige jeste pomerenje analitičkog fokusa sa institucionalnog dizajna ka pitanju političkog legitimiteta. Autor polazi od pretpostavke da se stabilnost postkonfliktnih poredaka ne može objasniti isključivo kroz funkcionisanje institucija, već kroz odnos između institucija i društva koje ih treba prihvatiti kao sopstvene. Posebno se ističe razlika između proceduralnog legitimiteta, zasnovanog na formalnim demokratskim mehanizmima poput izbora i ustavnih procedura, i konsenzualnog legitimiteta, koji podrazumeva dublje i dobrovoljno prihvatanje same ideje političke zajednice od strane građana (Dagher, 2018: 85–111; Fisk i Cherney, 2017: 263–281). Upravo odsustvo ove druge dimenzije autor identifikuje kao temeljni i strukturno reprodukovani problem postkonfliktnih društava Balkana – problem koji proceduralne reforme, koliko god bile tehnički precizne, ne mogu razrešiti jer deluju na pogrešnoj ravni.

Teorijski okvir knjige zasniva se na pažljivoj i epistemološki sve-snoj integraciji različitih pristupa, uključujući institucionalizam, teorije konsocijativne demokratije i teorije legitimiteta. Posebno mesto zauzima Buzanovo (*Barry Buzan*) razumevanje države kao

2 Tzv. „negativni mir plus” u kontekstu galtungovskog određenja.

intersubjektivne ideje, čime se pitanje izgradnje države pomera sa tehničkog dizajna institucija ka postojanju društvenog konsenzusa o samoj političkoj zajednici i smislu njenog zajedničkog postojanja (Buzan, 1991, prema Lemay-Hébert, 2009: 24–25). Na ovaj temelj Surlić nadograđuje Biberovu (*Florian Bieber*) koncepciju minimalističke države, kojom operacionalizuje razliku između formalne prisutnosti državnih institucija i suštinskog konsenzusa koji bi tim institucijama dao unutrašnji legitimitet (Bieber, 2011: 1783–1802). Ovakav teorijski pristup omogućava autoru da prevaziđe redukcionističke interpretacije postkonfliktnih poredaka kao pukih „slabih država” i da ih analizira kao sisteme u kojima institucionalna kompleksnost koegzistira sa ograničenim legitimacijskim kapacitetom – što je, kako se pokazuje, kombinacija koja institucionalnu reformu čini nužnom, ali nedovoljnom.

Empirijski deo knjige zasniva se na komparativnoj analizi triju slučajeva – Bosne i Hercegovine, Severne Makedonije i Kosova* – koji predstavljaju kvalitativno različite varijante postkonfliktnih institucionalnih aranžmana nastalih mirovnim sporazumima. Analiza Dejtonskog, Ohridskog i Ahtisarijevog³ okvira pokazuje da su mehanizmi deljenja vlasti, uključujući etničku reprezentaciju, proporcionalnost i pravo veta, imali ambivalentne efekte koji se ne mogu jednoznačno oceniti ni kao uspeh, ni kao neuspeh (Barnett, Fang, i Zürcher, 2014: 608–620). S jedne strane, doprneli su stabilizaciji i sprečavanju obnove otvorenog nasilja; sa druge, institucionalizovali su etničke podele kao konstitutivni princip političke organizacije i time strukturno ograničili mogućnosti šire političke integracije. U slučaju Bosne i Hercegovine, Dejtonski okvir uspostavio je konsocijativnu federaciju u kojoj su mehanizmi etničkog pariteta i uzajamnih veta postali instrumenti permanentne institucionalne blokade (Bahtić-Kunrath, 2011: 899–923; Merdzanovic, 2016: 22–35); u Severnoj Makedoniji, Ohridski sporazum je pacifikovao oružani sukob, ali nije supstantivno izgradio zajedničku legitimacijsku osnovu države (Koneska, 2016: 36–50; Stankovski, 2019); Kosovo*, pak, kao hibridni protektorat sa nesigurnim i višestruko osporavanim statusom, predstavlja

3 Puni nazivi sporazuma: Dejtonski – Opšti okvirni sporazum za mir u BiH; Ohridski – Ohridski okvirni sporazum; Ahtisarijev – Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova.

ekstreman, ali interno koherentan ishod iste strukturne dinamike (Baliqi, 2018: 49–71; Calu, 2018: 86–104).

Posebno je značajan uvid da ovi mehanizmi ne proizvode disfunkcionalnost slučajno ili usled loše implementacije, već da je institucionalna blokada u velikoj meri ugrađena u samu logiku sistema. Time se implicitno, ali snažno, dovodi u pitanje normativna pretpostavka o konsocijaciji kao modelu koji nužno vodi ka stabilizaciji duboko podeljenih društava – pretpostavka koja je decenijama bila fundament međunarodne prakse u regionu (Lijphart, 2007; Kasapović, 2017: 174–190). Umesto toga, knjiga precizno pokazuje da konsocijativni aranžmani mogu dugoročno upravljati konfliktom i sprečiti njegovo nasilno eskaliranje, ali strukturno ne mogu prevazići konstitutivne podele koje su uzrok tog konflikta, jer su i sami izgrađeni na tim podelama kao svom organizacionom principu.

Uloga političkih elita dodatno komplikuje i produbljuje ovu sliku. Autor ukazuje da etničke političke elite ne deluju uprkos institucionalnim podsticajima, već upravo u skladu s njima: sistemi koji favorizuju etničku mobilizaciju i blokiraju međuetničku saradnju strukturno nagrađuju one aktere koji reprodukuju konfliktni narativ, budući da im takav narativ omogućava neprestanu političku mobilizaciju i trajnu reprodukciju moći bez suštinske odgovornosti prema biračima (Grimm i Weiffen, 2018: 257–282; Barma, 2017: 7–9). Time se postkonfliktni poredak ne održava samo kroz institucije kao formalne strukture, već i kroz strateško i racionalno delovanje aktera koji imaju snažan i strukturno uslovljen interes u perpetuiranju stanja koje im pogoduje. Ova analiza elitnog ponašanja posebno je vredna jer pokazuje da problem nije u subjektivnoj zloj volji pojedinih aktera, već u strukturnim podsticajima koje sistem sam po sebi generiše.

Jedan od najznačajnijih i najoriginalnijih doprinosa monografije jeste konceptualna razrada i teorijska operacionalizacija pojma vertikalne integracije. Razlikovanjem između horizontalne integracije – institucionalnog uključivanja različitih etničkih grupa u zajednički politički okvir – i vertikalne integracije – odnosa poverenja, identifikacije i lojalnosti između konkretnih građana i zajedničkih institucija – autor precizno locira ključni izvor legitimacijskog deficita koji ni najsofisticiraniji institucionalni dizajn ne može supstituisati (Donais i McCandless, 2017: 291–310). Dok

su analizirana društva uspostavila određeni nivo horizontalne integracije kroz složene konsocijativne aranžmane, izostanak vertikalne integracije trajno ograničava njihovu demokratsku funkcionalnost i dugoročnu stabilnost. Ovaj pojmovni doprinos prevazilazi konkretne balkanske slučajeve i nudi analitički alat koji je produktivan za šire komparativno istraživanje postkonfliktnih poredaka.

Posebnu pažnju autor posvećuje ulozi međunarodnih aktera u procesu izgradnje mira i države, i upravo je taj deo analize teorijski najizazovniji. U suprotnosti sa dominantnim narativima koji međunarodnu intervenciju posmatraju kao privremeni i benevolentni stabilizacioni mehanizam koji jenjava sa sazrevanjem domaćih institucija, knjiga sistematično pokazuje da međunarodno prisustvo postaje trajni i funkcionalno neophodan element samog političkog sistema (Barnett i Zürcher, 2009: 25–27). Ovaj proces autor opisuje kao „normalizaciju visokog nivoa intervencije”, pri čemu međunarodni akteri prestaju biti spolja postavljene garanti i postaju unutrašnji konstituenti poretka, ključni učesnici u donošenju odluka bez kojih sistem ne bi mogao opstati. Posledica toga je uspostavljanje hibridnih oblika suverenosti, u kojima formalna nezavisnost koegzistira sa trajnom spoljašnjom zavisnošću, a odgovornost za sistemsku disfunkcionalnost ostaje trajno raspodeljena između domaćih i međunarodnih aktera na način koji niko od njih ne može biti primoran da preuzme (Lemay-Hébert, 2009: 21–45; Visoka, 2012: 23–36).

Metodološki, knjiga se oslanja na produktivnu kombinaciju kvalitativnih i kvantitativnih metoda, ostvarujući triangulaciju podataka koja je jedna od njenih najvećih empirijskih prednosti. Posebno se izdvaja obimno empirijsko istraživanje koje uključuje anketu sa ukupno 3.740 ispitanika, dopunjenu ekspertskim anketama i polustrukturiranim intervjuima sa relevantnim političkim akterima. Ovakva metodološka kombinacija omogućava povezivanje makro-teorijskih uvida o institucionalnoj logici postkonfliktnih poredaka sa konkretnim društvenim percepcijama, stavovima i političkim praksama koje te uvide ili potvrđuju ili problematizuju, čime se izbegava zamka teorije bez empirijskog utemeljenja.

Uprkos nesumnjivim doprinosima, određene analitičke tenzije ostaju vidljive i zaslužuju kritičku pažnju. Pre svega, normativni

deo knjige, posebno u vezi sa ustavnim patriotizmom kao potencijalnim integrativnim okvirom, ostaje nedovoljno razvijen u odnosu na empirijske nalaze koji ga okružuju. Ukoliko analiza sistematično pokazuje duboko ukorenjen i strukturno reprodukovani nedostatak konsenzusa o samoj ideji političke zajednice, ostaje otvoreno i nedovoljno tematizovano pitanje na kojim konkretnim osnovama bi se mogao izgraditi takav oblik postetničke političke identifikacije i pod kojim uslovima bi on mogao biti supstantivan, a ne puka normativna aspiracija (Müller, 2008: 72–95; Beljinac, 2011: 225–236).

Dodatno, iako knjiga prepoznaje analitički značaj performativnog legitimiteta, ekonomska dimenzija ostaje u drugom planu na način koji slabi ukupnu eksplanatornu snagu analize. Socioekonomski faktori – nejednakosti između etničkih zajednica i između regiona, visoka strukturna nezaposlenost, masovna emigracija mladih, ekonomska zavisnost od dijaspore – nisu puka kontekstualna pozadina postkonfliktnog poretka: oni aktivno strukturiraju percepcije građana o tome za čije interese država zapravo postoji i zašto je smisljeno ili besmisleno identifikovati se sa njenim institucijama (Roberts, 2013: 1–10). Integracija ove dimenzije u tipologiju legitimiteta bila bi analitički neophodna dopuna postojećeg okvira.

Konačno, iako empirijski deo uključuje stavove građana prikupljene kroz ankete, analiza ostaje dominantno fokusirana na institucionalni i elitni nivo odlučivanja. Dublje uključivanje mikroperspektiva – iskustva onih koji svakodnevno žive unutar ovih poredaka kao njihovi subjekti, a ne kao politički akteri – moglo bi dodatno obogatiti razumevanje mehanizama svakodnevne reprodukcije postkonfliktnosti koji makro-institucionalnoj analizi nužno izmiču (Autesserre, 2017: 114–132).

U celini, *Balkan posle rata: Izgradnja mira ili države?* predstavlja izuzetno relevantan i analitički snažan doprinos studijama mira i komparativnoj politici. Njegova ključna vrednost ogleđa se u teorijskom pomaku ka razumevanju legitimiteta kao centralnog i strukturno reprodukovanog problema postkonfliktnih poredaka, koji se ne može razrešiti na nivou na kojem je postavljen – nivou institucionalnog dizajna – jer je po svojoj prirodi konstitutivan, a ne tehnički. Surličeva analiza ne nudi jednostavna rešenja, ali precizno i bez ideološke predrasude identifikuje strukturna

ograničenja postojećih modela izgradnje mira i pokazuje zašto ta ograničenja nisu slučajni propusti, već sistemski ishodi.

Time knjiga otvara prostor za dalja istraživanja koja prevazilaze pitanje institucionalnog dizajna i usmeravaju se ka fundamentalnijem i teorijski plodnijem problemu: pod kojim uslovima politička zajednica može biti prihvaćena kao legitimna od strane svih njenih članova, i da li takav konsenzus može biti izgrađen u društvima čiji su postkonfliktni poredci strukturno zasnovani na reprodukcovanju razlika koje ga onemogućavaju.

MA Aleksandar Šljuka
Nova društvena inicijativa

Bibliografija

- Autesserre, Séverine (2017). "International Peacebuilding and Local Success: Assumptions and Effectiveness." *International Studies Review*, 19 (1), pp. 114–132.
- Baliqi, Bekim (2018). "Promoting Multi-Ethnicity or Maintaining a Divided Society: Dilemmas of Power-Sharing in Kosovo." *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 17 (1), pp. 49–71.
- Barma, Naazneen H. (2017). "Why Dependence on Postconflict Elites Causes Peacebuilding Failures." *Governance*, 30 (1), pp. 7–9.
- Barnett, Michael, Fang Songying i Zürcher Christoph (2014). "Compromised Peacebuilding." *International Studies Quarterly*, 58 (3), pp. 608–620.
- Barnett, Michael i Zürcher Christoph (2009). "The Peacebuilder's Contract: How External State-building Reinforces Weak Statehood", u: Paris Roland i Sisk Timothy D. (ur.), *The Dilemmas of Statebuilding*. New York: Routledge.
- Bahtić-Kunrath, Birgit (2011). "Of Veto Players and Entity-Voting: Institutional Gridlock in the Bosnian Reform Process." *Nationalities Papers*, 39 (6), pp. 899–923.
- Beljinac, Nikola (2011). "Da li je ustavni patriotizam moguć u multikulturalnim društvima?" *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 6 (3), pp. 225–236.
- Bieber, Florian (2011). "Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans." *Europe-Asia Studies*, 63 (10), pp. 1783–1802.
- Calu, Marius Ionut (2018). "Unintended Consequences of State-Building and the Management of Diversity in Post-Conflict Kosovo." *Nationalities Papers*, 46 (1), pp. 86–104.
- Dagher, Ruby (2018). "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy." *Conflict, Security and Development*, 18 (2), pp. 85–111.
- Donais, Timothy i McCandless Erin (2017). "International Peace Building and the Emerging Inclusivity Norm." *Third World Quarterly*, 38 (2), pp. 291–310.
- Fisk, Kylie i Cherney Adrian (2017). "Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal." *Governance*, 30 (2), pp. 263–281.
- Grimm, Sonja i Weiffen Brigitte (2018). "Domestic Elites and External Actors in Post-Conflict Democratisation: Mapping Interactions and Their Impact." *Conflict, Security and Development*, 18 (4), pp. 257–282.

- Heathershaw, John i Lambach Daniel (2008). "Introduction: Post-Conflict Spaces and Approaches to Statebuilding." *Journal of Intervention and Statebuilding*, 2 (3), pp. 269–289.
- Kasapović, Mirjana (2017). "Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina: Institutional Design for Conflict Resolution or Conflict Reproduction?" *Politička misao*, 53 (4), pp. 174–190.
- Koneska, Cvete (2016). "On Peace Negotiations and Institutional Design in Macedonia: Social Learning and Lessons Learned from Bosnia and Herzegovina." *Peacebuilding*, 5 (1), pp. 36–50.
- Lemay-Hébert, Nicolas (2009). "Statebuilding without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach." *Journal of Intervention and Statebuilding*, 3 (1), pp. 21–45.
- Lijphart, Arend (2007). *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London i New York: Routledge.
- Merdzanovic, Adis (2016). "Imposed Consociationalism: External Intervention and Power Sharing in Bosnia and Herzegovina." *Peacebuilding*, 5 (1), pp. 22–35.
- Menocal, Alina Rocha (2011). "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-Conflict Fragile States?" *Third World Quarterly*, 32 (10), pp. 1715–1736.
- Müller, Jan-Werner (2008). "A General Theory of Constitutional Patriotism." *International Journal of Constitutional Law*, 6 (1), pp. 72–95.
- Paris, Roland i Sisk Timothy D. (2009). "Introduction: Understanding the Contradictions of Post-war Statebuilding", u: Paris Roland i Sisk Timothy D. (ur.), *The Dilemmas of Statebuilding*. New York: Routledge.
- Roberts, David (2013). "Everyday Legitimacy and Postconflict States: Introduction." *Journal of Intervention and Statebuilding*, 7 (1), pp. 1–10.
- Stankovski, Boshko (2019). *Peacemaking and Constitutional Change: Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and the Ohrid Framework Agreement*. Berlin.
- Visoka, Gëzim (2012). "Three Levels of Hybridisation Practices in Post-Conflict Kosovo." *Journal of Peacebuilding & Development*, 7 (2), pp. 23–36.

Politički život, časopis za analizu politike izlazi od 2011. godine. Izadavač je Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju. Časopis se bavi analizom institucija i političkih struktura (polity), analizom političkih aktera, procesa i područja delovanja različitih aktera (politics), i analizom rezultata i uslova delovanja politike, odnosno političkim sadržajima u vidu javnih politika (policy). Osim politikoloških, časopis pokriva širi spektar tema i problema u oblasti društvenih nauka. U poslednjoj evaluaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prema Pravilniku o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa unapređenu je u kategoriju vrhunskog časopisa od nacionalnog značaja (M51). Svi naučni radovi objavljeni od početka 2022. godine biće do daljeg vrednovani prema novom rangu.

Dostavljanje radova:

Radovi za izdanja časopisa *Politički život* podnose se putem Asistent sistema SCIndeksa. Potrebno je kreirati lični nalog autora, priložiti datoteku sa radom i uneti tražene metapodatke.

Platforma časopisa dostupna je na sledećem linku:

<https://aseestant.ceon.rs/index.php/pz/login>

Instrukcije za tehničko oblikovanje radova

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Jezik:

Časopis prima radove na srpskom i engleskom jeziku.

Elementi rada:

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime), kontakt e-mail adresu autora, tekst rada, bibliografiju, apstrakt na srpskom i engleskom jeziku (do 150 reči) i 5 ključnih reči.

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Referisanje: Čikaški stil

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

– jedan autor: (Beyme, 2002: 155)

– dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)

– slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction”, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta”. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autorska prava:

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa. Autor se obavezuje da rad nije priložio za objavljivanje u drugom časopisu.

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Political Life – Journal for Policy Analysis has been published since 2011. The publisher is the University of Belgrade – Faculty of Political Science, Center for Democracy. The journal focuses on the analysis of institutions and political structures (polity); analysis of political actors, processes and areas of action (politics); and analysis of the results of politics (political content in the form of public policies). In addition to political science, the journal covers a wider range of topics and problems in the field of social sciences. In the recent evaluation, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, according to the Rulebook on Categorization and ranking of scientific journals, promoted *Political Life* to the category of leading journals of national significance (M51). All scientific papers published from the beginning of 2022 will be valued according to the new rank (until the new ranking).

Manuscript Submission Instructions:

Manuscripts for publication in the journal *Politički život* should be submitted via the ASEESTANT platform of SCIndeks. Authors are required to create a personal account, upload the manuscript file, and enter the necessary metadata.

The journal's submission platform is available at the following link:
<https://aseestant.ceon.rs/index.php/pz/login>

Technical instructions

Program:

Word for Windows

Letter:

Latin

Font:

Times New Roman

Font size:

12

Spacing:

1.5 (1.5 lines)

Minimum volume:

15,000 characters (with spaces).

Maximum volume:

20,000 characters (with spaces).

Language:

The journal accepts submissions in Serbian and English.

Submission needs to contain:

title, name and surname of the author, scientific and / or teaching title, name of the institution where he is employed (university, faculty, institute, etc.), contact e-mail address of the author, text of the paper, bibliography, abstract in Serbian and English (up to 150 words) and 5 key words.

For submissions in Serbian:

when quoting, write the foreign names in the original for the first time, and then transcribe them.

Each table and / or chart should contain a number, title and source.

Footnotes should contain only comments.

Referencing:

Chicago style

At the end of the quote, open the bracket and enter the author's last name, year of publication and page.

- one author: (Beyme, 2002: 155)

- two authors: (Evans and Whitefield, 1993: 548)

- when quoting an author whose works published in the same year are listed in the bibliography several times: (Sartori, 2003 b: 143)

The authors should be listed in alphabetical order.

Order of citation in the case of books: surname, name, year of publication, title of the book (in italics), place of publication, publisher.

Example:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Example of quoting a chapter in an edited book:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Water Alignment: An Introduction", in: *Party Systems and Water Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Example of quoting a text from a magazine:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, no. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet sources:

Last name, First name, date, "Title". Name of institution, link, (Accessed: Month, Date, 2011)

Copyright:

By publishing the text, the author transfers all copyrights to the publisher of the journal. The author obliges herself/himself not to submit the paper for publication in another journal.

The authors are responsible for the content, attitudes and credibility of the facts in the text.

